

SOSIAALITYÖN NELJÄS KÄÄNNE

A collection of light blue geometric shapes including squares, circles, and a starburst, arranged in a loose, scattered pattern on the right side of the cover.

ULLA MUTKA

SoPhi

Ulla Mutka

SOSIAALITYÖN NELJÄS KÄÄNNE

*Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan
hyvinvointivaltion jälkeen*

SoPhi

Jyväskylän yliopisto
1998

SoPhi 27
Jyväskylän yliopisto
1998

SoPhi on Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen julkaisusarja. SoPhissa julkaistaan korkeatasoisia yhteiskuntapolitiikan, sosiologian, valtio-opin ja filosofian tutkimuksia. Julkaistavat tekstit valitaan asiantuntijalausuntojen perusteella.

SoPhin toimituskunnan muodostavat Eeva Jokinen, Sakari Hänninen, Kaj Iimonen, Raija Julkunen, Jussi Kotkavirta, Eerik Lagerspetz, Marjatta Marin, Tuija Parvikko, Risto Eräsaari ja Juha Virkki.

SoPhin osoite on Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos/SoPhi, Jyväskylän yliopisto, PL 35, 40351 Jyväskylä. WWW-kotisivun osoite on <http://www.jyu.fi/~yhtfil/sophi/sop.html>.

Julkaisuja myy Kampus Kirja, Kauppakatu 9, 40100 Jyväskylä (puh. 014-603157, fax 014-611143, sähköposti kampuskirja@co.jyu.fi) sekä tasokkaat kirjakaupat.

ISBN 951-39-00285-4

ISSN 1238-8025

Copyright © Ulla Mutka ja SoPhi 1998

Paino Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä 1998

Kansipaino ER-Paino Ky, Lievestuore

Kansi Paula Kangasniemi

Taitto Juha Virkki

SISÄLTÖ

Esipuhe	6
1. Sosiaalityön asiantuntijuus murroksessa	9
Toisin toimimisen tarpeet	12
Tutkimusongelmat	15
2. Tutkimuksen toteutus	18
Haastattelujen kohderyhmä	19
Haastateltavien valinta	21
Haastatteluihin osallistuneet	24
Haastattelumenetelmä ja haastatteluiden toteuttaminen	28
Haastatteluaineistojen analyysi	32
Tutkimuksen rakenne	33

I MITÄ ON SOSIAALITYÖN ASIANTUNTIJUUS?

3. Sosiaalityö professiotutkimuksen kentällä	37
Kiista sosiaalityön tieteellisyydestä	38
Naisvaltaiset semiprofessiot	38
Sosiaalityön ammatillistumisen esteet	40
Professiotutkimuksen ristiriitoja	42
Sosiaalityön asiantuntijuuden nykykäänte	44
Asiantuntijuuden hajoaminen	44
Kehityksen monet mahdollisuudet	46

II SOSIAALITYÖN ASiantuntijuuden MUUTTUVAT EHDOT

4. Uusiin vaatimuksiin mukautuminen	53
Oikeutetut kysymykset	54
Yksityiskohtaisen säätelyn purku	57
Oikeudellistumisen arviointia	58
5. Paikallishallinnon muutokset	61
Yhtenäisten toimintamallien hajoaminen	61
Ohjauseurologian radikaali käänne	62
Konsensuskunnat ja yhteistyö	64
Delegointia toteuttavat kunnat ja luottamuskuulttuuri	65
Hallintoon rationalisoivat kunnat	66
Hallintoratkaisujaan etsivät kunnat	68
Refleksiivisiä tiloja vai menetettyjä mahdollisuuksia?	70
6. Talouden suuret käänneet	72
Säätelytalouden purkaminen	73
Turvaverkkojen tarve	75
Sosiaalityö ylivelkaantuneiden auttajana	76
Ylivelkaisuus ja moniongelmaisuu den lisääntyminen	79
Kuluttajien suoje lu	81
7. Haurastuvat ihmissuhteet	84
Parisuhteen muutokset	84
Perhelainsäädännön väljenevät normit	86
Sosiaalityö ”pehmeän” perhelainsäädännön toteuttajana	88
8. Lastensuojelutyön muutokset	92
Vaikeuksien kasaantuminen	92
Perheille tarjottava tuki	95
Huostaanoton toteuttaminen	97
Lastensuojelun oikeudellistuvat toimintakäytännöt	99
Oikeudellistumisen seuraukset lastensuojelutyölle	102
Jääkö tilaa sosiaaliselle näkökulmalle?	104
9. Asiakkaiden oikeudet ja niukeneva julkinen talous	108
Tietoisuus omista oikeuksista	108
Uudelleen organisoituv a huono-osaisuus?	111
10. Matkalla asianajoyhteiskuntaan?	114
Muutoksen mekanismi	114
”Tee-se-itse”-riippuvuus	116
Katoavat kiinne kohdat	117

III VANHAN JA UUDEN ASiantuntijuuden VÄLiset neuvottelut

11. Uuteen siirtyminen	121
Sosiaalityön hiljaisuuden kulttuuri	123
Kaksoisdilemma	127
Sisäiset periaatteet	128
Takaperin tulevaisuuteen	130
12. Profession rajojen määrittely	133
Naisvaltaisten ammattien professionalistumisen erityispiirteet	134
Sulkemista valmisteleva vaihe	136
Profession sulkeminen	139
Profession rajojen uudelleenarviointeja	141
13. Sosiaalityön opetuksen akatemisoituminen	144
Suuret odotukset	144
Akateemiset demarikaatiostrategiat	147
Sosiaalivaltiokritiittinen sosiaalityökeskustelu	147
Kriittinen käyttäytymistieteellinen keskustelu	150
Sosiaalityön akateeminen kesyttäminen	151
Erot ja hierarkiat	152
Hämmennyksen aika	153
14. Moderin tieteellisen profession hinta	156
Yhteinen unelma	157
Säröt unelmassa	158
Oppimisen paradoksit	160
15. Tiedon perinteen katkeaminen	164
Edistysuskon hiipuva voima	166
Kokemuksellisen tiedon paluu	169
Maalaisjärjen analyysi	170

IV JOHTOPÄÄTÖKSET

16. Sosiaalityön modernisoitumisen neljäs käänne	175
Tutkimusprosessin arviointia	175
Sosiaalityön asiantuntijuuden muuttuvat määreet	178
Tutkiva vai kirjoittava sosiaalityöntekijä?	181
Toisilta oppiminen	183
Viitteet	185
Lähteet	189
Liite	210

ESIPUHE

Sosiaalityön asiantuntijuutta ja sen nykymurrosta koskeva tutkimusintressini on muotoutunut vähitellen ammatillisen toimintani myötä. Olen aloittanut ammatillisen urani sosiaalityöntekijänä 1970-luvulla, siirtynyt 1980-luvun puolivälissä sosiaalialan opettajaksi ja pari vuotta myöhemmin sosiaalialan opettajankouluttajaksi. Erityisesti sosiaalialan opettajankouluttajana viettämäni vuodet yhdessä 1990-luvun nopean yhteiskunnallisen murroksen kanssa ovat suunnanneet mielenkiintoni tämän tutkimuksen aihepiiriin.

Keskustelut opettajaksi opiskelleiden sosiaalityöntekijöiden ja Jyväskylän ammatillisessa opettajakorkeakoulussa toimineiden opettajakollegoideni kanssa ovat avanneet tärkeitä näköaloja sosiaalityön asiantuntijuuteen ja sen nykymurrokseen liittyviin peruskysymyksiin. Haluan kiittää heitä jokaista näiden keskusteluiden kautta saamistani virikkeistä.

Erikoistutkija Johanna Lasoselle olen ammatillisella urallani monesta asiasta kiitollinen. Hänen aktiivisuutensa ja aloitteellisuutensa ansiosta pääsin heinäkuussa 1995 mukaan Koulutuksen tutkimuslaitoksessa toimivaan, professori Juhani Kirjosen johtamaan ”Asiantuntijaksi oppiminen” -tutkimusryhmään. Tämän tutkimusryhmän jäsenenä minulla on ollut kolmen vuoden ajan mahdollisuus käydä asiantuntijuuteen ja sen tutkimiseen liittyviä mielenkiintoisia keskusteluja, löytää aihepiiriin liittyviä uusia näkökulmia, oppia kollegoiden tekemästä tutkimustyöstä ja saada monipuolista tukea ja ohjausta väitöskirjatyöhöni. Tästä kaikesta haluan lämpimästi kiittää professori Juhani Kirjosta ja tutkija Karin Filanderia, Anneli Eteläpeltoa, Anita Nuutista, Päivi Tynjälää, Tuija Valkeavaaraa ja dosentti Pirkko Remestä. Haluan osoittaa kiitokseni myös muille, tutkimusryhmään eri pituisia aikoja kuuluneille henkilöille ja kollegoilleni Koulutuksen tutkimuslaitoksessa ja Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella. Tutkimukseni tarkastelee sosiaalityön asiantuntijuuteen liittyvää tematiikkaa yhteiskuntatieteiden nä-

kökulmasta. Tutkimukseni ohjaajina ovat toimineet professori Risto Eräsaari ja professori Marja Järvelä Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselta. Merkittävää tukea työni eri vaiheissa olen saanut myös professori Raija Julkusesta ja dosentti Mirja Satkalta. Kiitän heitä jokaista heidän tutkimustani kohtaan osoittamastaan mielenkiinnosta ja siitä ajasta ja työpanoksesta, jonka he ovat sen hyväksi antaneet. Samoin kiitän työni esitarkastajia professori Sakari Hännistä ja professori Synnöve Karvista.

Näköalaani sosiaalityön asiantuntijuuteen liittyviin kysymyksiin on hienolla tavalla laajentanut osallistumiseni sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden valtakunnalliseen tutkijakouluun. Yhteiset seminaarit ja kokoontumiset ovat tarjonneet mahdollisuuden monipuolisiin sosiaalityötutkimuksesta käytäviin keskusteluihin. Tutkijakouluun kuuluneessa professioryhmässä on tarjoutunut mahdollisuus keskustella tarkemmin sosiaalityön asiantuntijuuden ja sen murroksen luonteesta ja olemuksesta. Risto Eräsaaren ja Marja Järvelän ohella kiitän näistä keskusteluista ja työni eri vaiheiden kommentoinnista professori Pirkko-Liisa Ahposta Joensuun yliopistosta ja professori Georg Wallsia Helsingin yliopistosta. Parhaat kiitokseni osoitan myös kaikille tutkijakouluun osallistuneille väitöskirjan tekijöille heiltä saamistani kommenteista.

Suomen Akatemialta saamani kolmivuotinen Koulutuksen vaikuttavuus-ohjelmaan liittynyt tutkimusrahoitus on mahdollistanut käytännössä väitöskirjatyöni toteuttamisen. Myös Huoltajasäätiöltä saamani rahoitus oli tärkeä tutkimussuunnitelmani valmistumiselle. Kiitän näitä tahoja tutkimustyöni mahdollistamisesta. Haluan osoittaa kiitokseni myös Jyväskylän ammatilliselle opettajakorkeakoululle ja Jyväskylän ammattikorkeakoululle tutkimustyön vaatimien pitkien opinto- ja virkavapauskausien mahdollistamisesta. Väitöskirjatyön viimeistelyyn saamani apu on ollut hyvin merkittävää. Kiitokset siitä Eija Hirvälle. Tutkimuksen asiantuntevasta kustannustoimittamisesta kiitokset kuuluvat Juha Virkille.

Sukulaiset ja ystävät ovat olleet tärkeä voimavara tämän tutkimusprosessin kuluessa. He ovat jakaneet kanssani monenlaiset ilot ja surut, joita tämä elämänvaihe on tuonut tullessaan. Kiitos heille siitä. Aivan erityisen lämpimät kiitokset haluan osoittaa perheelleni: Karille, Aino-Liisalle ja Sampolle varauksettomasta tuesta ja kannustuksesta, jota olen heiltä saanut läpi näiden vaihtelevien ja värikkäiden tutkijanvuosieni.

Jyväskylässä 15.8.1998

Ulla Mutka

1

SOSIAALITYÖN ASIAANTUNTIJUUS MURROKSESSA

Sosiaalityön asiantuntijuus on aina ollut sidoksissa omaan aikaansa, yhteiskuntaansa ja siinä toteutuviin muutoksiin. Vaihtuvissa historiallis-yhteiskunnallisissa olosuhteissa sosiaalityön toimijat ovat joutuneet konstruoimaan työnsä toistuvasti uudelleen, uudenlaisista lähtökohdista ja muuttuvista toimintaehdoista käsin. Suomalaisen sosiaalityön modernisoitumiskehitystä ja samalla sen tieteellistämistä analysoidessaan Mirja Satka (1997) on osoittanut siinä kolme suurta käännettä. Ensimmäisen niistä hän liittää kansalaissodan ja 1930-luvun talouslaman jälkeiseen *sosiaalityön oikeudellistamiseen*. Tuolloin sosiaaliministeriötä johtaneet juristit hahmottelivat ennalta ehkäisevää rikosoikeusteoriaa soveltaen tehokkaan menetelmän, jolla yhteiskuntaa häiritsevää sosiaalista poikkeavuutta tulkittiin, luokiteltiin ja sopeutettiin. Vuoden 1937 alussa voimaan astuneen huoltolainsäädännön kautta sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen suhde määrittyi juridisesti. Rikosoikeudellisten teorioiden pohjalta tieteellistetyissä ammattikäytännöissä ihmistä käsiteltiin oikeudellisten muotonormien edellyttämällä tavalla. Virkamiehen oli tiedettävä kirjaimellisesti, kuinka huoltoprosessi etenee, kuinka huoltoasiakirja laaditaan, mikä on riittävä todiste tai asian ratkaisun suhteen epäolennainen havainto. Mikäli asian käsittelyssä tapahtui muotovirhe, koko prosessi kumoutui laittomana.

Toinen tärkeä murrosvaihe sijoittui 1940-luvun sotavuosia seuranneeseen sosiaalityön *psykologisoimiseen*. Satka (mt.) toteaa, ettei huoltolaeilla ollut paljon annettavaa sodanjälkeisiin arkielämän ongelmiin ja uudennaisiin sosiaali-

siin kysymyksiin, esimerkiksi miesten lisääntyneeseen päihteiden käyttöön, avioeroihin tai aviollisen seksuaalimoraalin heikkenemiseen. Sen sijaan pääasiassa Yhdysvalloista Suomeen tuotu *social case work* tuntui tarjoavan sodanjälkeisen sosiaalityön pioneereille uusia käsitteellisiä ja käytännöllis-metodisia välineitä näiden ongelmien kohtaamiseen. Tämä egopsykologisiin ja psykodynaamisiin teorioihin pohjautunut moderni tietoperusta jäsensi sosiaalityön kohteen ja metodin systemaattisesti kirjoitettuun oppiin nojaten. Samalla se tarjosi suomalaiselle sosiaalityölle ensimmäisen kerran perustan itsenäisenä professiona toimimiselle.

Kolmannen sosiaalityön modernisoitumiskehitykseen liittyvän merkittävän käänteen Satka (mt.) sijoittaa 1970-luvun loppuun. Silloin toteutetussa tutkinnonuudistuksessa hahmoteltiin nykymuotoisen sosiaalityön *tiedeperusta ja koulutus*. Keskeinen iskulause tässä kolmannen vaiheen modernisoinnissa oli ”ammatin tieteellistäminen”. Valtion ja poliittisten päättäjien tuella ja monivaiheisten keskustelujen jälkeen sosiaalityön koulutustasoa nostettiin ja koulutus liitettiin yliopistoissa sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikkatieteen yhteyteen. Hyvinvointivaltiossa joka tavoitteli yhtäläistä kohtelua ja samanarvoisia mahdollisuuksia kaikille kansalaisilleen, lähdettiin etsimään vastauksia sosiaalisen turvallisuuden ongelmiin tieteellisesti koulutettujen, yksilöllisen, perhe-, alue- ja yhdyskuntakohtaisen työotteen hallintaan kykenevien sosiaalityöntekijöiden avulla.

Sosiaalityön ja hyvinvointivaltion välillä on aina vallinnut läheinen yhteistyösuhde. Hyvinvointivaltion ideologiaan sisältynyt ajatus sosiaalisten ongelmien ja köyhyyden yhteiskunnallisesta alkuperästä ja yhteisestä vastuusta niiden hoitamisessa on tarjonnut vuosikymmenten ajan tukevat puitteet sosiaalityön palvelukäytäntöjen ja sen modernin professionaalisen asiantuntijuuden kehittämiseksi. Marketta Rajavaara (1992, 16) muistelee, miten vielä 1980-luvulla saatettiin uskoa sosiaalisten ongelmien ratkeavan sitä mukaa, kun suomalainen yhteiskunta vaurastuu taloudellisesti ja sosiaalipolitiikan toimintajärjestelmät sosiaalivakuutuksineen ja sosiaalipalveluineen laajenevat ja kehittyvät.

Viime vuosien tapahtumat ovat kuitenkin muuttaneet tilanteen nopeasti. Koko 1990-luvun jatkunut taloudellinen epävarmuus, hyvinvointivaltion ympärille syntyneet kiistat ja jännitteet ja niiden yhteydessä vahvistuneet uudenlaiset poliittis-ideologiset näkemykset ovat selvästi haurastuttaneet aikaisempia yhteisvastuuta, solidaarisuutta ja oikeudenmukaisuutta painottaneita yhteiskunnallisia linjauksia. Sosiaalityön nykytilaa ja sen muutoksia analysoidessaan Margaret Yelloly ja Mary Henkel (1995) arvioivat, että se on tällä hetkellä rajussa muutoksessa, koska monet aiemmin hyvinvointivaltioon ja

samalla sosiaalityöhön liittyneet keskeiset arvot ja periaatteet ovat menettäneet sitovuuttaan, tai ainakin niiden tulkintatavat ovat ratkaisevasti muuttuneet.

Ihmisten muuttuva arkipäivä, elämäntapojen erilaistuminen, keskusjohtoisen hyvinvointivaltion eroosio ja sitä korvaava uusi pluralismi, pyrkimys markkinaperusteisiin ratkaisuihin samoin kuin valinnanvapauden laajentamiseen ja kustannusten vähentämiseen muotoilevat sosiaalityötä uudelleen. Yelloly ja Henkel (1995) toteavat, että enää ei luoteta aikaisempien vuosikymmenten tapaan pelkästään asiantuntijoiden mahdollisuuksiin toimia yksilöiden ja ryhmien, erityisesti marginalisoitujen ryhmien ja valtion intressien välittäjinä. Profiisoiden aiemmin tunnustettu kyky ja valta määritellä käsityksiään erilaisista tarpeista, prioriteeteista, vaadittavista taidoista ja hyvistä toimintakäytännöistä on problematisoitu. Vastuuta hyvinvoinnista pyritään yhä enemmän palauttamaan yksilöille itselleen tai markkinamekanismien hoidettavaksi. Samanaikaisesti yhteiskunnallinen huoli sosiaalisesta syrjäytymisestä, köyhyydestä tai alistuksesta on selvästi vähentynyt.

Raija Julkunen (1998) muistuttaa, että meneillään olevista muutoksista huolimatta kansalaiset vaativat edelleen valtiolta turvallisuutta ja oikeutta. Toisaalta kuitenkin näyttää siltä, että tapahtuneiden taloudellisten ja ideologisten muutosten jälkeen hyvinvointivaltiot eivät enää voi säilyä entisellään. Hän näkee, että nykyinen kehitys muotoilee vahvasti uudelleen nimenomaan pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ylpeyttä, institutionalisoitunutta ja universaalia, kansalaisuuteen ja asuinpaikkaan perustuvia sosiaaliturvaa ja -palveluita. Niiden tilalle näyttää olevan rakentumassa jokin uusi, tällä hetkellä vielä kovin avoin ja monikasvoinen hyvinvointipluralistinen ohjelma.

Tämä kehitys tulee koskettamaan sosiaalityötä hyvin dramaattisesti, koska sillä on toistaiseksi vain vähäinen rooli ja identiteetti toimintaympäristönään olevien hyvinvointi-instituutioiden ulkopuolella, Satka (1993a) ennakoii. Hänen arvionsa mukaan nämä muutokset muokkaavat kaikkia ammatillisen toiminnan osa-alueita: sosiaalityöntekijöiden ammatti-identiteettiä, tietoperustaa, työmenetelmiä, arvolähtökohtia, työn tavoitteita, sen organisoimista ja johtamista samoin kuin suhdetta työnantajajorganisaatioon ja asiakkaisiin sekä omaan ammattikuntaan. Muutoksessa näyttäisi olevan modernin sosiaalityön asiantuntijuus kokonaisuudessaan: sen kohdealueet, työtä ohjaavat sisäiset periaatteet, legitimitetti, uskottavuus ja suhde tulevaisuuteen. Onkin nähtävissä, että kysymys sosiaalityön ammatillistumisen luonteesta on viime vuosina voimakkaasti aktualisoitunut. Mikko Mäntysaari (1997) laskee, että 1990-luvun puolivälin jälkeen maassamme on käynnistetty peräti neljä sosiaalityön kehitysnäkyymiin vaikuttavaa hanketta. Ne ovat käsitelleet mm. toimeen-

tulotuen jakamiseen, sosiaalityön kehittämistarpeisiin, ammatinharjoittamis-
lainsäädäntöön ja sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaamiseen liittyviä ky-
symyksiä.

Nykymurroksen myötä olemme siirtymässä yhteiskunnan toiminnassa ja yhteiskuntapolitiikassa uuteen, teollisen yhteiskunnan jälkeiseen problema-
tiikkaan, jossa sosiaalityön asiantuntijuus näyttää olevan monenlaisten risti-
paineiden, eri suuntiin vaikuttavien voimien ja toisilleen vastakkaisten yhteis-
kunnallisten intressien temmelyskenttä. Samanaikaisesti pitkään ja sitkeästi
pintansa pitäneet tulkinnat professionaalista asiantuntijuudesta ovat sel-
västi problematisoitumassa, eikä mikään uusi näkemys vielä ole lopullisesti
vakiinnuttanut asemaansa. Vaikuttaa siltä, että sosiaalityön toimijat ovat jäl-
leen kerran tilanteessa, jossa he joutuvat konstruoimaan työnsä uudelleen
muuttuvista lähtökohdista ja uudennalaisista toimintaehdoista käsin. Tämä on
tutkimukseni konkreettinen motiivitausta: nykytilanteessa on erityisen kiin-
nostavaa tutkia modernin sosiaalityön asiantuntijuuden murrosta ja tapaa,
jolla se haastaa määrittelemään sosiaalityön asiantuntijuutta uudelleen.

Toisin toimimisen tarpeet

Walter Lorenz (1994, 8 -9) on todennut, että sosiaalityön toiminnan motiive-
ja ja sen itseyttä määrittävät erilaisissa historiallisissa, paikallisissa ja
kulttuurisissa oloissa ainakin kolme perustavanlaatuaista suhdetta. Niistä en-
simmäinen liittyy vallitsevaan poliittiseen ajattelutapaan, ideologioihin ja po-
liittisiin ohjelmiin sekä eri tyyppisiin hyvinvointivaltiollisiin ja sosiaalipoliittisiin
ratkaisumalleihin. Toinen tärkeä suhde liittyy palveluiden käyttäjiin, asiakkai-
siin ja sosiaalisiin liikkeisiin ja kolmas ammatin opilliseen perinteeseen ja tieto- ja
asiantuntijuuskäsityksiin. Viime vuosina toteutuneet suuret poliittiset, talou-
delliset, tekniset, sosiaaliset ja kulttuuriset käänteet ovat problematisoineet
sosiaalityössä kaikki nämä suhteet.

Meneillään oleva yhteiskunnallinen kehitys on synnyttänyt varsin laajoja
hyvinvointivaltion murrosta, myöhäismodernia yhteiskuntaa ja refleksiivistä
modernia koskevia keskusteluja. Näiden yhteiskunnan lisääntyvää pluralismia,
privatisoitumista, ambivalenssia ja riskitietoisuutta koskevien keskustelujen
ytimestä ovat olleet tieteellisen ja professionaalisen asiantuntijuuden oikeu-
tusta, muutoksia ja mahdollisuuksia laajasti luotaavat analyysit (Bauman 1996;
Beck, Giddens & Lash 1994; Eräsaari, R. 1993a; 1996; Eräsaari & Jokinen
1997).

Näiden analyysien mukaan nykyisessä yhteiskunnallisessa käänteessä ei ole kysymys pelkästään tilapäisestä notkahduksesta, hyvinvointivaltion taloudellisesta epävakaisuudesta, sen muuttuvista poliittis-ideologisista ehdoista tai tämän kehityksen mukanaan tuomista toisin toimimisen paineista. Kyse on paljon enemmänä: kokonaisen aikakauden vaihtumisesta. Tässä aikakausien taitteessa meitä jokaista koskettavat, luonteeltaan globaalit poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja ekologiset ongelmat murentavat modernin teollisen yhteiskunnan totunnaisia turvia ja varmuuksia. Niiden tilalle astuu syntymässä olevan myöhäismodernin yhteiskunnan fragmentoituva, kompleksinen ja ambivalentti todellisuus.

Ulrich Beckin (1994) tulkinnan mukaan nykyinen yhteiskunnallinen murros ammentaa voimansa huippunopeasta teollisesta dynamiikasta. Vaivihkaa ja suunnittelematta, ilman tietoisia poliittisia päätöksiä tai ohjausta tämä dynamiikka murentaa teollisen yhteiskunnan perinteisiä ammatteja, luokka- ja kerrostumajakoja, sukupuolirooleja, perhettä ja avioliittoa samoin kuin tuotanto-, yritys- ja sektorimuodostelmia. Näin tehdessään se tuottaa yhteiskunnan kaikille tasoille ulottuvia, työläästi rajattavia ja perustavanlaatuisia uusia epävarmuuksia, joita teollisen yhteiskunnan vakiintuneet rakenteet eivät enää kykene kohtaamaan tai käsittelemään. Samalla se kyseenalaistaa teollisen modernin itseymmärryksen, jolloin tutut, pitkään samanlaisina pysyneet tulkinat maailmasta menettävät itsestäänselvytensä.

Modernin yhteiskunnan totunnaisten kulttuuristen, ideologisten, poliittisten ja taloudellisten vastakkainasettelujen murentuessa esiin nousee yhtäaikaan sekä poliittisessa että eksistentiaalisessa mielessä perustava kysymys siitä, millä tavalla näin syntyvät uudet tilanteet kohdataan. Beck (1994) toteaa, että väistämättä me joudumme ennemmin tai myöhemmin ottamaan kantaa tähän kehitykseen. Meidän on ratkaistava, turvaudummeko myöhäismodernin maailman epävarmuuksien, monimutkaistumisen ja ristiriitaisuuksien kohtaamisessa teollisen yhteiskunnan instrumentaaliseen rationaalisuuteen periaatteella ”lisää samanlaista” tiedettä, teknologiaa, valvontaa, koulutusta, markkinoita, hallintoa, asiantuntijajärjestelmiä tai esimerkiksi sosiaalityötä, vai onko meillä mahdollisuus ambivalenssin olemassaolon tunnistavaan ja hyväksyvään uudelleenarviointiin ja uuteen toimintaan mahdollisesti kaikkine kauaskantoisine seurauksineen.

Kun lukee Risto Eräsaaren (1993b; 1995b) analyysia nykyisen sosiaalipoliitiikan fragmentoitumisesta, on vaikea enää uskoa Beckin (1994) mainitseman lineaarisen ”lisää samanlaista” -periaatteen toimivuuteen näiden uusien haasteiden edessä. Analyysissaan Eräsaari liittää nykyiset sosiaalipoliitiikan muutokset laajoihin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin: hyvinvointivaltion kasva-

vaan monimutkaistumiseen, vaikuttavien sosiaalisten voimien ja rationaliteettien moninaisuuteen ja keskitettyjen ohjauskeskusten ylikuormitukseen. Näiden muutosten seurauksena meille aikaisemmilta vuosilta tuttu hyvinvointivaltiollinen sosiaalipoliittikka on hajonnut ja liittynyt erottamattomaksi osaksi monisyisiä ideologis-poliittisia kysymyksiä, globaaleja riippuvuuksia, kansalaisliikkeitä, yksilöllisiä projekteja sekä hallinnointia ja arviointia koskevia keskusteluita.

Samalla kun erilaisten yhteiskunnallisten prosessien keskinäinen vuorovaikutus on tiivistynyt, ne ovat kietoutuneet ja sekoittuneet monimutkaisella tavalla toisiinsa. Yhtä ensisijaista tai määräävää systeemiä on enää vaikea löytää. Ratkaisut käsillä oleviin kysymyksiin on yritettävä etsiä avoimilta, vaikeasti rajattavilta ja erilaisia ryhmäkiistoja täynnä olevilta toimintakentiltä. Beck (1994) kuvaa niitä maailmana, jossa poliitikot kohtaavat erilaisten kansalaisryhmien vastarinnan, yritysjohto rajuja moraalisesti ja poliittisesti perusteltuja kuluttajaboikotteja, viranhaltijat heitä arvostelevia omatoimisia kansalaisryhmittymiä ja asiantuntijat horjuttavat toinen toistensa asemia ja syrjäyttävät toisiaan.

Monet viime vuosien suuret yhteiskunnalliset käänneet ovat kiistatta osoittaneet, ettemme ole itsestään selvästi etenemässä kohti tasapainoisempaa, turvallisempaa ja paremmin toimivaa maailmaa. Päinvastoin kompleksisuuden ja ambivalenssin lisääntyessä ja riskitietoisuuden kasvaessa klassisen teollisuusyhteiskunnan viaton edistysusko on saanut pahan kolauksen. Unelma tieteen ja tekniikan kehityksen avulla jatkuvasti edistyvästä maailmasta on joutunut vastakkain omien sivuvaikutustensa ja ei-tarkoitettujen seuraustensa kanssa (Beck 1994). Professionaalisen ja tieteellisen varmuuden horjuessa on vahvistunut käsitys, jonka mukaan eivät vain jotkut yksittäiset ammatit, vaan koko nykyinen asiantuntijajärjestelmä on vahvojen muutospainoiden kohteena. Esa Konttinen (1997) ennakoii, että meneillään oleva asiantuntija-ammattien murros voi olla yhtä perusteellinen kuin aikanaan tapahtunut siirtyminen esimodernista kaudesta modernien professioiden aikakauteen. Muutospainot kohdistuvat sekä asiantuntija-ammattien toimintakäytäntöihin että niihin ajattelutapoihin ja opillisiin perusteisiin, joille nämä toimintakäytännöt on vuosikymmenten kuluessa rakennettu.

Näyttää siltä, että nykyiset modernin sosiaalityön asiantuntijuuden muutospainot ammentavat voimansa syvästä ja monelle tasolle yhtäaikaisesti ulottuvasta yhteiskunnallisesta murroksesta. Nämä muutospainot kohdistuvat sekä ammatillisiin toimintakäytäntöihin että niihin ajattelutapoihin ja opillisiin perusteisiin, joille sosiaalityö on vuosikymmenten kuluessa itseymmärryksensä rakentanut. Toisin sanoen muutoksessa eivät ole vain sosiaalityön

yksittäiset metodit, työtavat ja toimintakäytännöt, vaan sosiaalityö saa osansa syvemmästä, koko modernia yhteiskuntaa ja samalla professionaalista asiantuntijuutta koettelevasta murroksesta. Sen myötä monet inhimillisen olemassaolon ehdot, niitä koskevat totuudet ja itsestäänselvyksinä näyttäneet tulkinnat muuttuvat ja siirtyvät uudenlaisen refleksiivisen¹ orientaation piiriin.

Meneillään oleva yhteiskunnallinen ja ammatillinen murros ja sen edellyttämä uuden ymmärryksen syntyminen ei kuitenkaan ole mikään nopea, yksinkertainen tai yksiselitteinen prosessi. Pikemminkin se on täynnä monenlaisia näköalattomuutta, sameutta ja keskenään kamppailevia, toisilleen täysin vastakkaisia näkemyksiä, toiveita ja pyrkimyksiä. Näissä tilanteissa ihmisten käyttäytyminen ja heidän valintansa voivat olla hyvin yllättäviä. Vakiintuneiden ajattelu- ja toimintamallien jättäminen ei tapahdu hetkessä, vaan ihmiset risteilevät vanhan ja uuden välissä etsiessään ratkaisuja itselleen ja omalle elämälleen tärkeisiin kysymyksiin, Beck (1994) analysoi. Toisaalta he saattavat jatkaa toimintaansa vanhoissa instituutioissa niiden tuttuja muotoja ja sääntöjä noudattaen, mutta samanaikaisesti vetäytyvät niistä ”ainakin osalla olemassaoloaan, identiteettiään, sitoumuksiaan ja uskallustaan”.

Tutkimusongelmat

Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni on selvittää, millä tavalla tieteellisiä ammatikäytäntöjä tavoitellut modernin hyvinvointivaltion sosiaalityön asiantuntijuus on nykymurroksessa määrittymässä uudelleen. Moneen suuntaan hajoavan, neuvottomuutta ja ambivalenssia täynnä olevan murroksen keskellä on kuitenkin vaikea kuvitella mitään yksiselitteistä teoriaa tai historiallista kehityskulkua, jonka perusteella nykyisen kehityksen lopputulos voitaisiin pätevästi ennustaa. Pikemminkin sosiaalityön uusi asiantuntijuus kirjoitetaan näkyviin ihmisten konkreettisilla teoilla, valinnoilla ja käytännön toimenpiteillä, joita teoreettiset ja intellektuaaliset innovaatiot voivat tietenkin olennaisella tavalla tukea ja suunnata (Heinonen 1993, 184; Julkunen 1992, 15).

Kun ihmiset yhteiskunnallisen murroksen myötä jättävät vakiintuneita toimintakäytäntöjään siirtyäkseen uusien elämäntapojen, valintojen ja mahdollisuuksien äärelle, he kohtaavat myös uudenlaista epävarmuutta, uusia riskejä, pulmatilanteita, avun tarvetta ja ongelmia. Näihin murroksen mukanaan tuomiin uusiin ongelmiin ja haasteisiin sosiaalityöntekijöiden on yritettävä jokapäiväisessä työssään etsiä ja kehittää ratkaisuja. Arkista työtään tehdessään sosiaalityöntekijät saavat hyvin konkreettisen tuntuman meneillään

olevan yhteiskunnallisen kehityksen erilaisiin ulottuvuuksiin ja niihin haasteisiin, joita se sosiaalityön asiantuntijuudelle asettaa. Siitä syystä oletan, että sosiaalityöntekijöiden jokapäiväinen työ muodostaa mielenkiintoisen leikkauspinnan, jossa hyvin konkreettisella tavalla kohtaavat erilaiset sosiaalityön asiantuntijuutta muokkaavat ja uudelleen määrittelevät, vielä lopullista muotoaan hakevat ja keskenään ristiriitaiset yhteiskunnalliset, yhteisölliset ja yksilöllistymisprosesseihin liittyvät kehityskulut. Sosiaalityön arkikäytännöistä etsimällä ja kokeneita, osaavia sosiaalityöntekijöitä haastatteleamalla nämä muutostendenssit on mahdollista löytää ja paikantaa.

Tässä tutkimuksessa kuvaan ja analysoin 1990-luvulla sosiaalityön asiantuntijuudessa tapahtuvia muutoksia osaavien ja kokeneiden sosiaalityön käytännön asiantuntijoiden havaintojen ja kokemusten pohjalta. Näin menetellen liityn professiotutkimuksen perinteeseen, jota Lea Henriksson (1998, 22) luonnehtii toimijakeskeiseksi, empiriseksi (induktiiviseksi) ja historiatietoiseksi ammattien tutkimukseksi. Se korostaa automaattisen ja lineaarisen kehitysnäkemyksen sijasta asiantuntijuuden muutosta moniaineksisena, dynaamisena ja epätahtisena prosessina, joka edellyttää hyvin avointa suhtautumista eri suunnasta tuleviin kysymyksiin.

Kokeneita ja osaavia sosiaalityön asiantuntijoita haastatteleamalla etsin sellaisia murtuma- ja taitekohtia, joissa ihmiset ovat jättämässä entiset elämäntapansa siirtyäkseen uusille ja vielä vakiintumattomille toiminnan alueille, niiden tarjoamiin riskeihin ja mahdollisuuksiin. Olen kiinnostunut siitä, miten nämä siirtymät ja murrokset näyttäytyvät sosiaalityöntekijöiden jokapäiväisessä työssä ja millaisia uusia haasteita ne siihen tuovat.

E erityisen kiinnostunut olen sellaisista ihmisten elämään liittyvistä uusista asioista, joiden äärellä osaavat, kokeneet ja kollegoidensa arvostamat sosiaalityön asiantuntijat kokevat neuvottomuutta, epävarmuutta tai ahdistusta. Oletan, että nämä uudet kysymykset ja elämän ongelmat kutsuvat kaikkein pätevimmissäkin sosiaalityöntekijöissä tällaisia tunteita esiin, koska niihin ei ole mahdollista löytää vastauksia aiemman tiedon tai kokemuksen perusteella, eivätkä ne ole vielä ennättäneet vakiintua osaksi mitään totunnaisia toimintajärjestelmiä tai ratkaisumalleja. Siitä syystä oletan myös, että tällaisten asioiden kyky kertoa sosiaalityön asiantuntijuuden murroksesta ja sen uusista haasteista on varsin suuri.

Vuosikymmenten ajan sosiaalityön asiantuntijuuden kehitystä on leimannut pyrkimys tieteellisesti ja teoreettisesti perusteltuun professionaalisuuteen. Nykyisen kehityksen myötä aikaisempi professionaalinen ja tieteellinen varmuus ovat kuitenkin väistymässä. Niiden tilalle ovat tulleet refleksiivistä yhteiskuntaa ja refleksiivistä asiantuntijuutta koskevat keskustelut (Karvinen

1996, 15-16). Kun entiset ammatilliset ajattelu- ja toimintatavat ja niihin liittyvät totunnaiset tulkinnat menettävät toimintaa orientoivaa voimaansa, tarvitaan uutta suuntautumista, uusia käsitteitä ja käytännöllis-metodisia välineitä, jotta muutoksen mukanaan tuomat haasteet on mahdollista kohdata. Uuden opillisen perustan hahmottuminen on kuitenkin monimutkainen prosessi, joka on täynnä viiveitä, ristiriitoja ja keskenään kamppailevia, hyvin erisuuntaisia ja -aikaisia näkemyksiä. Siitä syystä yleinen sosiaalityön asiantuntijuuden murrosta koskeva tutkimustehtävä on syytä jakaa kolmeksi erilliseksi tutkimusongelmaksi:

1. Millaisia yhteiskunnallisen murroksen mukanaan tuomia uusia haasteita ja ongelmia sosiaalityöntekijät kohtaavat jokapäiväisessä työssään?
2. Millaisia muutosvaatimuksia nämä uudet haasteet ja ongelmat asettavat heidän asiantuntijuudelleen?
3. Millaisia omaan asiantuntijuuteensa ja sen määrittelyyn liittyviä kysymyksiä sosiaalityöntekijöiden on ratkaistava kyetäkseen kohtaamaan myöhäismodernin yhteiskunnan uudet sosiaaliset ongelmat?

Näihin kolmeen tutkimusongelmaan vastaamalla hahmottelen meneillään olevaa sosiaalityön asiantuntijuuden murrosta, selvittelen sen mahdollisia kehityssuuntia ja pohdin sitä, millaiselle itseyttäilykselle sosiaalityöntekijöiden on mahdollista jatkossa asiantuntijuutensa rakentaa.

2

TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Laadullisen tutkimuksen kysymyksiä pohtiessaan Pertti Alasuutari (1994, 203-204) toteaa, että aikojen kuluessa kvalitatiivista tutkimusta on tarvittu nimenomaan tilanteissa, joissa totutut luokitukset ja kategoriat eivät enää yhteiskunnallisen muutoksen vuoksi päde eikä kykene tavoittamaan menneillä olevaan kehitykseen liittyviä ongelmia. Murrosaikoina tutkijat ovat menneet katsomaan, mitä ihmisten jokapäiväisessä elämässä todella tapahtuu, ”miten ihmiset todella elävät”, voidakseen tuottaa uutta ymmärrystä, uusia kuvauksia, käsitteellisiä välineitä ja selityksiä erilaisille syntymässä oleville ilmiöille.

Tässä tutkimuksessa olen menetellyt Alasuutarin kuvaamalla tavalla. Voikseni ymmärtää sosiaalityön asiantuntijuuden murrosta ja tuottaa sitä kuvaavia uusia käsitteellisiä jäsennyksiä ja selitysmalleja olen mennyt katsomaan, miten sosiaalityöntekijät tänä päivänä elävät ja tekevät työtään. Olen lähtenyt liikkeelle ruumiillisten, tietyssä ajallisessa ja paikallisessa tilanteessa toimivien sosiaalityöntekijöiden arkielämästä, perehtynyt haastatteluiden avulla heidän jokapäiväiseen työhönsä ja siellä syntyviin monimuotoisiin kokemuksiin ja tapahtumiin.

Kanadalainen naistutkija Dorothy Smith (1991) painottaa, että arki on ihmisen kokemuksen ja elämäntilanteen kokonaisuuden huomioon ottava näkökulma asioiden tarkastelulle. Ihmisten arkisista kokemuksista aloittaminen tarkoittaa aloittamista tekstuaalisesti välittyvien jäsennyksien tai teoreettisten käsitteiden määrittelemien lähtökohtien ulkopuolelta. Se merkitsee liikkeelle lähtemistä siitä ajasta, paikasta ja niistä kokemuksista, joiden keskellä ihmiset päivittäin elävät ja toimivat. Jokapäiväisen kokemuksen valitseminen tutkimuksen lähtökohdaksi ei kuitenkaan sido havaintoja pelkästään paikallisiin,

yksittäisiin kuvauksiin ilman yleistyksen mahdollisuutta. Ihmisten jokapäiväisen elämän kokemukset sellaisina kuin he niitä kuvaavat ovat yhteydessä niiden taustalla vaikuttaviin laajempiin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin suhteisiin, prosesseihin ja tapahtumiin. Näitä yksittäisiä kokemuksia seuraamalla ja analysoimalla on mahdollista laajentaa tietämystä siitä, miten asiat yhteiskunnassa toimivat, miten ne on pantu kokoon ja miksi meille tapahtuu niin kuin tapahtuu.

Haastattelujen kohderyhmä

Sosiaalityöntekijöiden jokapäiväinen työ ja siinä kertyneet kokemukset ovat muodostaneet leikkauspinnan, josta käsin olen jäljittänyt sosiaalityön asiantuntijuuden tämänhetkisiä muutosprosesseja. En kuitenkaan ole lähtenyt jäljittämään näitä kehityskulkuja ketä tahansa sosiaalityöntekijöitä haastatteleamalla. Olen halunnut haastateltavakseni nimenomaan kollegoidensa arvostamia, kokeneita ja osaavia asiantuntijoita. Ennen kuin kerron lähemmin, miten olen valinnut heidät mukaan tutkimukseen, perustelen hieman lähemmin sitä, mistä syystä olen halunnut haastatella nimenomaan tällaisia työntekijöitä.

Asiantuntijoiden ja aloittelevien työntekijöiden ammattitaidon eroja vertailevat tutkimukset ovat tuottaneet runsaasti tietoa siitä, miten osaava ja osaamaton ja kokenut ja kokematon suoritus poikkeavat toisistaan. Ne ovat osoittaneet, että asiantuntijat kykenevät hahmottamaan oman alansa kysymyksiä suurina, mielekkäinä kokonaisuuksina. Heillä on paljon omaan alaansa liittyvää tietoa ja aloittelijoita huomattavasti pitemmälle kehittynyt kyky tehdä havaintoja ja kuvata ammatissaan kohtaamiaan ongelmia. Myös heidän itsearviointikykynsä on myös muita kehittyneempi. Erilaisissa tilanteissa he pystyvät nopeasti tajuamaan asioiden oleelliset piirteet ja jättämään toissijaiset seikat vähemmälle huomiolle (Eteläpelto 1994; Remes 1995; Tynjälä et al. 1997).

Näiden tutkimusten piirtämän kuvan pohjalta yksittäistä, osaavaa työntekijää luonnehtii paitsi laaja alaspesifi tietämys, myös siihen liittyvä laaja kokemusvarasto ja ammatillisiin kysymyksiin liittyvä herkkä erottelu- ja oivalluskyky. Patricia Benner (1989, 20-44) on tehnyt hoitotieteessä mielenkiintoisen analyysin aloittelevan ja asiantuntevan sairaanhoitajan ammattitaidon eroista. Hän on tutkinut heidän kliinisissä suorituksissaan ja tilanteiden arvioinneissaan esiintyviä eroavuuksia haastatteleamalla ja havainnoimalla sairaanhoitajien työsuorituksia erilaisissa tilanteissa. Tutkimuksessaan hän osoittaa, miten aloittelevat sairaanhoitajat soveltavat yksittäisiä, toisistaan irrallisia ja joustamat-

tomia sääntöjä, proseduureja ja teoreettisen tiedon sirpaleita ratkaistakseen työtilanteissaan kohtaamiaan ongelmia. Tällainen työskentelytapa ei kuitenkaan ole erityisen tehokas, sillä nämä säännöt tai proseduurit eivät täsmällisesti kerro sitä, mitkä menettelytavat missäkin erityisessä tilanteessa olisivat kaikkein tuloksekkaimpia, tai millaisiin tilanteeseen sisältyviin vihjeisiin huomio tulisi ensisijaisesti kiinnittää.

Kokeneiden, asiantuntevien sairaanhoitajien yksi silmiinpistävin ominaisuus puolestaan oli kyky ennakoida tulevia ongelmia ja niiden edellyttämiä toimenpiteitä. He olivat nähneet monenlaisia potilaita ja heillä oli realistiset odotukset ja käsitykset nykyisten potilaitensa tilan kehittymisestä. Aloittelijoihin verrattuna heillä oli kyky keskittyä nopeasti ja täsmällisesti kulloiseenkin ongelma-alueeseen ilman, että heidän oli käytävä läpi erilaisia hedelmättömiä diagnoosi- ja ratkaisuvaihtoehtoja. He työskentelivät kokonaistilanteen monipuolisen ymmärtämisen pohjalta ja kykenivät lukemaan hienovaraisia merkkejä potilaan tilan muutoksista selvästi aikaisemmin kuin nämä muutokset näkyivät konkreettisina mittaus- tai laboratoriotuloksina (Benner 1989, 41-42).

Jan Fookin ja kumppaneiden (1997) havainnot vielä opiskelevien ja kokeneiden sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuuden eroista ovat hyvin samantyyppisiä. Tutkimuksen mukaan opiskelijoiden työtettä leimasi arkuus. He toimivat mielellään kaltaistensa parissa, hyvin yleisten sääntöjen ja periaatteiden varassa ja sovelsivat tilanteiden arvioinneissa ja interventioissa ensisijaisesti yksilöllistäviä lähestymistapoja. Heidän ammatti-identiteetinsä ei ollut erityisen vahva ja he saattoivat ilmaista selvää pettymystä koko ammattia kohtaan. Asiantuntija-sosiaalityöntekijöille oli tyypillistä, että he tunsivat suurinta myötätuntoa kaikkein vähäosaisimpia ihmisiä kohtaan. He hahmottivat asiakastilanteita kokonaisvaltaisesti, tunsivat hyvin erilaiset tukimuodot ja toimintamahdollisuudet ja olivat täsmällisesti selvillä siitä, miten niitä kussakin tilanteessa parhaiten voisi käyttää. Heidän ammatti-identiteetinsä oli vahva, he pitivät haasteista ja kokivat voivansa vaikuttaa työnsä puitteissa kohtaamiinsa asioihin.

Työhön liittyvissä ongelmanratkaisutilanteissa asiantuntijat ja aloittelijat ovat aivan eri viivalla. Aloittelevalle sosiaalityöntekijälle ammatissa vastaan tulevat monitahoiset asiat ja ongelmat voivat olla ”uusia” pelkästään työkokemuksen vähäisyyden vuoksi. Sen sijaan kokeneille asiantuntijoille on ennättänyt kertyä konkreettista osaamista, tietoa ja kokemusta niistä kysymyksistä, joiden kanssa ihmiset nykyisin painiskelevat. Työkokemus ja sen kautta karttuva tieto lisää paitsi heidän toimintansa monipuolisuutta ja sujuvuutta, myös herkkyyttä ja perspektiiviä nähdä yksittäisten asiakkaiden ja kokonaisten asiakasryhmien ongelmissa vuosien mittaan tapahtuneita muutoksia.

Asiantuntijoiden ei tarvitse välttämättä pohtia ratkaisua vaativaa ongelmaa kovin monelta eri kannalta siitä yksinkertaisesta syystä, että he tietävät asiasta jo etukäteen huomattavasti enemmän kuin aloittelija. Kokeneet työntekijät etenevät nopeasti ratkaisuun sulkemalla tilanteesta pois vähemmän todennäköisiä vaihtoehtoja. Aloittelijat puolestaan joutuvat etsimään ratkaisuvaihtoehtoja kokeilemalla useita erilaisia toimintatapoja. Toisaalta on osoitettu, että asiantuntijat joutuvat toimimaan aloittelijoiden tavoin kokeilemalla erilaisia lähestymis- ja toimintatapoja tai yrityksen ja erehdyksen tietä nimenomaan silloin, kun he joutuvat itselleen uusien, vaikeasti ratkaistavien ongelmien eteen (Bereiter & Scardamalia 1993, 32-33).

Aidosti uusien, vakiintuneita toiminta- ja ratkaisumalleja kaihtavien ongelmien äärellä myös kokeneiden asiantuntijoiden on pysähdyttävä pohdiskelemaan, etsimään ja kokeilemaan erilaisia tapoja, joilla näissä kysymyksissä voitaisiin päästä eteenpäin tai löytää niihin vastauksia. Juuri tämä tekee kokeneista työntekijöistä tutkimukseni kannalta kiinnostavia haastateltavia. He tuntevat ja osaavat työnsä lähestulkoon niin hyvin kuin se ylipäätään on mahdollista tuntea ja osata. Siitä syystä on mielenkiintoista pysähtyä niiden kysymysten ja ongelmien äärelle, jotka tällaisissa ihmisissä saavat aikaan hämmennystä, epävarmuutta tai ahdistusta ja yrittää sitä kautta ymmärtää, mitä modernin sosiaalityön asiantuntijuudelle on tapahtumassa.

Haastateltavien valinta

Haastateltaviani valitessani olen lähtenyt liikkeelle siitä, että kollegoiden arvostus on yksi tärkeä sosiaalityön asiantuntijuuden osoitin. Näin siksi, että samalla alalla työtä tekevät ihmiset tuntevat sisältäpäin sosiaalityön laaja-alaisuuden, monimutkaisuuden ja sen monet haasteet ja vaatimukset. Siitä syystä heillä on mahdollisuus monipuolisesti arvioida, kuka kykenee parhaalla mahdollisella tavalla vastaamaan näihin haasteisiin.

Olen perustanut valintamenettelyni aikaisempien kollega-arviointien pätevydestä ja luotettavuudesta tehtyjen tutkimusten tuloksiin. Analysoituaan 39 erilaista kollega-arviointeihin perustuvaa tutkimusta Paul Dobson (1989) toteaa, että niissä tutkimusmenetelmänä käytettyjen arviointien pätevyys perustuu siihen, että arviointeja suorittavat ihmiset toimivat samoilla sosiaalisilla kentillä. Samaan ammatilliseen tai muuhun ryhmään kuuluvat ihmiset kykenevät tekemään tarkkoja ja päteviä havaintoja toistensa suoriutumisesta, koska he tuntevat toiminnan vaatimukset, heillä on mahdollisuus ottaa erilaiset tilannetekijät arvioinneissaan huomioon ja he suhtautuvat empaattisemmin

ja suuremmalla ymmärryksellä ryhmädynamiikkaan kuin ulkopuoliset arvioitsijat.

Myös Jeffrey Kane ja Edward Lawler (1978) ovat käyneet systemaattisesti läpi suuren joukon erilaisia kollega-arviointeihin perustuvia tutkimuksia ja todenneet menetelmän toimivuuden. Heidän mukaansa eniten tutkittu ja korkeimman reliabiliteetin ja validiteetin omaava kollega-arvioinnin muoto on joidenkin suoritusten tai ominaisuuksien perusteella tapahtuva nimeäminen. Samoin Kevin Loven (1981) tutkimus osittaa luotettaviksi kollegoiden nimeämiseen perustuvat arviointimenettelyt. Dobson (1989) toteaa, että kollega-arviointi soveltuu parhaiten tilanteisiin, joissa esillä ovat myönteisesti värityneet asiat. Sen ei ole todettu välttämättä soveltuvan yhtä hyvin esimerkiksi kollegojen välisiin vertailuihin tai erilaisten valintojen ja erottelujen tekemiseen.

Tietoa kollega-arviointien ja erityisesti nimeämisen perustuvien menettelyjen käyttökelpoisuudesta on hyödynnetty monissa asiantuntijuustutkimuksissa. Tutkiessaan kokeellisesti sosiaalityön taitojen kehittymistä noviisi–eksperttiverailun kautta Pekka Saarnio (1993b) valitsi asiantuntija-sosiaalityöntekijät tutkimukseensa työtovereiden suositusten perusteella. Fook kollegoineen (1997) pyysi viiden sosiaalityön koulutusyksikön käytännön opettajia nimeämään sosiaalityön asiantuntijoita mukaan aiheita koskevaan tutkimukseensa. Pyynnössään he edellyttivät, että nimetyillä asiantuntijoilla olisi vähintään viiden vuoden työkokemus valmistumisensa jälkeen, kokemusta sosiaalityön opiskelijoiden ohjauksesta ja että he parastaikaa työskentelivät tai olivat viime vuosien aikana työskennelleet sosiaalityöntekijöinä.

Tehdessään tutkimusta aloittelevien ja kokeneiden sairaanhoitajien ammattitaidon eroista kliinisissä suorituksissa ja tilanteiden arvioinneissa Benner (1989, 29) pyysi sairaaloiden henkilöstöpäälliköitä yhdessä ylihoitajien ja muiden sairaanhoitajien kanssa nimeämään asiantuntija-sairaanhoitajia mukaan tutkimukseensa. Heitä pyydettiin valitsemaan sellaisia sairaanhoitajia, joilla oli vähintään viiden vuoden kliininen kokemus, jotka tekivät potilastyötä ja joita pidettiin taitavina klinikoina. Myös valittaessa opettajia asiantuntijuustutkimuksiin kriteereinä on käytetty hyvin samanlaisia määreitä, mm. pitkäaikaista menestystä työssä tai kollegoiden myönteisiä arvioita asianosaisten ammattitaidosta (Leinhardt & Greeno 1986; Ropo 1991).

Myös tässä tutkimuksessa olen noudattanut kollegoiden nimeämiseen perustuvaa valintamenettelyä. Ennen varsinaisen kenttättyövaiheen, kokeneiden ja arvostettujen sosiaalityön asiantuntijoiden haastattelujen aloittamista olen keskustellut kymmenen sosiaalityön eri sektoreilla toimivan ammattilaisen – sosiaalityöntekijöiden, sosiaalityön tutkijoiden ja opettajien – kanssa. Kysyin heiltä, keitä he haluaisivat nimetä mukaan tähän tutkimukseen ja miten he

tämän valintansa perustelevat. Esitin heille toivomuksen, että he pitäisivät erityisesti arvossa suositteliemiensa henkilöiden sosiaalityön asiantuntijuutta, että näillä henkilöillä olisi vähintään viiden vuoden työkokemus ja että he parhaillaan työskentelivät tai olivat aivan viime aikoina työskennelleet sosiaalityöntekijöinä (vrt. Fook et al. 1997).

Keskimäärin jokainen ennakkoon haastattelemani mainitsi viidestä kymmeneen kokeneen ja osaavan sosiaalityöntekijän nimeä. Useissa keskusteluissa esiin nousivat samat nimet ja henkilöt. Myös suositusten perustelut olivat melko pitkälle yhteneviä. Näiden keskusteluiden pohjalta valikoitui vähitellen se sosiaalityöntekijäjoukko, jota olen tutkimustani varten haastatellut. Lisäksi tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät itse suosittelivat uusia haastateltavia tutkimukseen ja perustelivat valintojaan aivan samalla tavalla kuin muutkin.

Vastoin ennako-odotuksiani näitä kokeneita sosiaalityön käytännön asiantuntijoita oli helppo löytää. Heitä etsiessäni aloin aavistella, että huolimatta sosiaalityön käytännön asiantuntijuudesta käytävän keskustelun niukkuudesta, alaa tuntevilla ja sosiaalityötä tekevillä ihmisillä on olemassa implisiittinen, mutta samalla hyvin selkeä ja tarkka kuva sosiaalityön asiantuntijuudesta – niin nopeasti, täsmällisesti ja monipuolisesti perustellen he osoittivat näitä henkilöitä minulle. Keskeisenä suositusperusteena oli poikkeuksetta se luottamus, jota kyseinen henkilö tunsu suositteliemansa sosiaalityöntekijän ammattitaitoa kohtaan.

Ensisijaisena lähtökohtana lähes jokaisen perusteluissa olivat asiakastyöhön liittyvät painotukset, eettisesti korkeatasoinen toiminta asiakastyössä ja luottamus siihen, että kyseinen henkilö kykenee rakentamaan asioihin paneutuvia ja asiakasta kunnioittavia yhteistyösuhteita, ”koska jokaisella on oikeus tulla kuulluksi”. Lisäksi suositusten perusteluissa painotettiin mm. pitkää työkokemusta, monipuolista kehittämisvalmiutta, luovuutta ja rohkeutta näkemyksellisesti keskustella omaan alaansa liittyvistä kysymyksistä. Eräs näistä ennakkoon haastattelemistani sosiaalityöntekijöistä analysoi sosiaalityön asiantuntijuuteen ja ammattitaitoon kohdistuvia arvostuksiaan hyvin monipuolisesti ja kokosi ne sitten lopuksi seuraavaan tapaan:

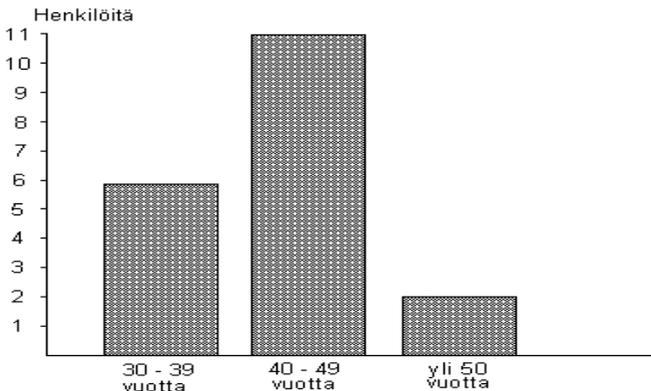
”Arvostan hyvin erilaisia sosiaalityöntekijöitä, ehkä eniten kuitenkin sellaisia, joilla pitkän työrupeaman jälkeen on empatia tallella. Oikeastaan voisin ryhmitellä arvostukseni kolmeen erilliseen tyyppiin. Ensinnäkin arvostan tynnen rauhallisia, kokeneita ja näkemyksiä omaavia työntekijöitä. Nämä ovat ihmisiä, jotka elävät ajassa, sanovat mielipiteensä ja näihin mielipiteisiin voi aina luottaa. Ehkä he ovat eniten vaikuttajia, mutta silti

empaattisia. Toiseksi arvostan räväköitä toiminnan ihmisiä, sellaisia jotka tarttuu asioihin ja ajattelee, ettei tässä kannata turhia taivastella. Usein ne on jäməköitä ihmisiä, joilla on oma ammatti-identiteetti ja jotka pohtii paljon näitä juttuja. Kolmanneksi arvostan sosiaalityöntekijöitä, joiden erityiset ansiot on nimenomaan asiakastyössä. Ei nekään mielipiteettömiä ole, mutta ne eivät välttämättä ole kovin näkyviä, osallistu työryhmiin tai muuta sel-laista. Ne tulevat hirveän hyvin toimeen asiakkaiden kanssa.”

Tämä yhteenveto on oivallinen tiivistys niistä erilaisista näkemyksistä, joita sosiaalityön kokeneiden käytännön asiantuntijoiden valinnan perusteluiksi tar-jottiin.

Haastatteluihin osallistuneet

Tätä tutkimusta varten olen keskustellut sosiaalityöstä ja siihen liittyvästä asiantuntijuudesta yhdeksäntoista pitkän työkokemuksen omaavan ja kollegoi-densa arvostaman sosiaalityöntekijän kanssa. Valtaosa haastatteluista on tehty talvella 1994-1995. Kolme haastattelua tein vuoden 1996 puolella ja viimeiset kolme tammikuussa 1997. Yhteensä nämä keskustelut ovat kestäneet noin 66 tuntia. Olen nauhoittanut ne kaikki ja kolme viimeistä lukuun ottamatta kirjoit-tanut teksteiksi. Viimeiset kolme haastattelua tein varmistaakseni aineistoni riit-tävyyden ja tyydyin niiden kohdalla sanasta sanaan tapahtuvan litteroinnin si-jasta haastattelutilanteista tehtyihin muistiinpanoihin. Tutkimukseeni olen haas-tatellut kahdeksantoista naista ja yhden miehen. Heidän keski-ikänsä on 42.9 vuotta. Nuorin haastateltava on ollut 32-vuotias, vanhin 59-vuotias (kuvio 1):

Kuvio 1. Haastateltavien ikäjakauma.

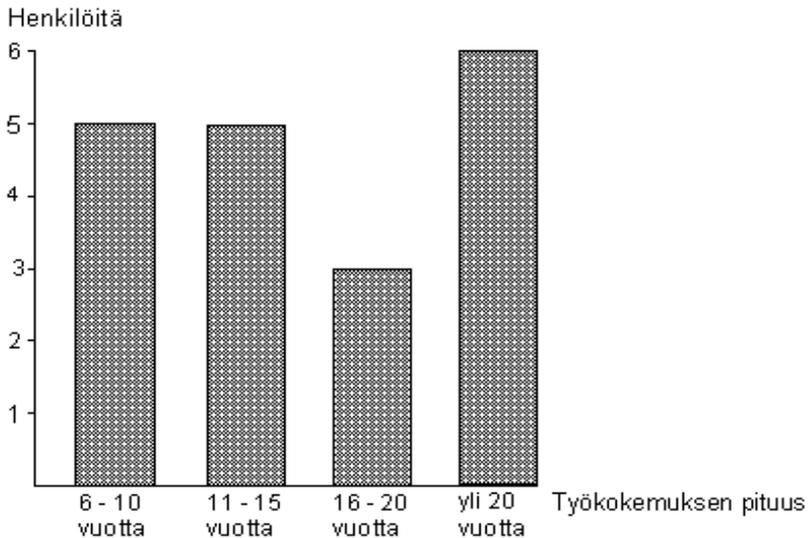
Tutkiessaan kokeellisesti sosiaalityön taitojen kehittymistä noviisi–ekspertti-vertailun kautta Saarnio (1993b) pyysi Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen aluekeskuksen työntekijöitä nimeämään tutkimukseensa mukaan jonkun tuntemansa taitava sosiaalityöntekijä. Näin nimettyjen ja tutkimukseen mukaan valittujen asiantuntijoiden keski-ikäksi tuli 45.6 vuotta. Omassa tutkimuksessani mukana olleet haastateltavat ovat heitä keskimäärin kaksi ja puoli vuotta nuorempia.

Kymmenen haastateltavaa on suorittanut ylemmän korkeakoulututkinnon yhteiskuntatieteissä. Kasvatustieteissä loppututkinnon on suorittanut kaksi haastateltavaa. Yhdellä on humanististen tieteiden kandidaatin tutkinto, neljällä sosiaalihuoltaja- tai sosionomitutkinto, yhdellä sosiaalihuoltajatutkinto ja yhdellä sairaanhoitajatutkinto. Nuoremmat haastateltavat ovat poikkeuksetta suorittaneet ylemmän korkeakoulututkinnon tai alan ammattitutkinnon. Vanhempien koulutustausta on kirjavampi ja kertoo omaa kieltään sosiaalityön koulutuksen ja pätevyysvaatimusten erilaisista kehitysvaiheista. Silti työvuosien kuluessa jokainen heistä on kouluttautunut monenlaisilla sosiaalityöhön liittyvillä kursseilla niin, että esimerkiksi sosiaalihuoltajakoulutuksen lisäksi haastateltavallani saattoi enimmillään olla mm. seuraavanlaista lisäkoulutusta: kaksivuotinen perheterapiakoulutus, kaksivuotinen yhdyskuntatyökoulutus ja kaksivuotinen sosiaalijohdon koulutus.

Carl Bereiter ja Marlene Scardamalia (1993, 11-16) muistuttavat kuitenkin, ettei pelkkä koulutus takaa ihmisen kehittymistä asiantuntijaksi. Vaikka useimmissa nykyammateissa ei voi saavuttaa syvällistä osaamista ilman perusteellista muodollista koulutusta, ihmisten asiantuntemusta ei voi kyseenalaistaa myöskään sen vuoksi, ettei heillä ole jotakin tiettyä tutkintoa. Koulutuksen ohella asiantuntijuuden kehittymisen edellytys on riittävän pitkä ja monitahtoinen kokemus kyseiseltä alalta. Koulutuksen lisäksi hankittu työkokemukseen ei välttämättä silti riitä takaamaan asiantuntijuutta. On todettu, että kokeneet ei-asiantuntijat rajaavat ja supistavat työnsä aluetta niin, että se vastaisi mahdollisimman hyvin heillä jo hallussa olevia työskentelyrutiineja. Sen sijaan asiantuntijaksi kehittyvälle ihmiselle on tunnusomaista, että hän haluaa jatkuvasti ottaa vastaan uusia haasteita, asettaa työtään koskevia kompleksisia kysymyksiä, pohdiskella ja ratkoa niitä. Kun perehtyy lähemmin tutkimuksessa mukana olevien sosiaalityöntekijöiden ammatillisiin vaiheisiin, vaikuttaa siltä, että he ovat menetelleet juuri tällaisella asiantuntijoille tyypillisellä tavalla.

Tutkimuksen alkuvaiheessa pohdin mahdollisuutta kohdentaa haastatellut tiettyä erityistä toiminta-alueetta edustaviin sosiaalityöntekijöihin, vaikkapa kuntasektorilla työskenteleviin. Varsin pian pyrkimys osoittautui mahdot-

tomaksi. Kun on kyse kokeneista, pitkän työuran omaavista ihmisistä, heidän osaamisensa on syntynyt niin monenlaisten työtehtävien, kokemusten ja vaiheiden kautta, että monien kohdalla on lähes mahdoton sanoa, millaista sosiaalityön sektoria he ”puhtaimmin” edustavat. Pikemminkin he valottavat sosiaalityön asiantuntijuutta, sen murrosta ja uusia haasteita monipuolisen työkokemuksensa kautta ja sen eri puolia painottaen. Työkokemuksen keskipituus haastattelemillani henkilöillä oli 15.1 vuotta ja sen vaihteluväli 6-30 vuotta (kuvio 2.).

Kuvio 2. Haastateltavien työkokemuksen pituus vuosissa.

Saarnion (1993b) asiantuntijatutkimukseen valittujen sosiaalityöntekijöiden työkokemuksen keskiarvo oli hieman pidempi, 17.4 vuotta. Joissakin sosiaalityön asiantuntijuuden kehittymistä koskevissa tutkimuksissa noviisiksi on voitu määritellä koulutuksen alkuvaiheessa oleva henkilö, asiantuntija taas puolestaan on koulutuksensa päättövaiheessa oleva opiskelija tai muutaman vuoden työelämässä mukana ollut (esim. Rayan & Fook & Hawkins 1995). Tähän verrattuna suomalaiset sosiaalityöntekijät asettavat hyvin ankarat työkokemusvaatimukset oman alansa asiantuntijoille.

Tutkimukseen osallistuneiden työura saattoi vaihdella esimerkiksi seuraavasti: sosiaalitarkkaaja-perhepäivähoidon ohjaaja neljä vuotta, terveyskeskuksen sosiaalityöntekijä yhdeksän vuotta, kunnan johtava sosiaalityöntekijä neljä vuotta, vanhustyön johtaja neljä vuotta. Toisaalta taas mukana on ihmisiä,

jotka ovat koko työuransa ajan suuntautuneet samantyyppisiin sosiaalihuollon tehtäviin, esimerkiksi terveydenhuollon sosiaalityöhön, lastensuojeluun tai nuorisohuoltoon.

Haastatteluhetkellä kymmenen sosiaalityöntekijää toimi erilaisissa esimiestehtävissä: sosiaalijohtajina, johtavina sosiaalityöntekijöinä tai jonkun sosiaalitoimen palvelusektorin johtajina. Silti näistäkin henkilöistä yhtä lukuun ottamatta kaikki olivat edelleen mukana myös asiakastyössä. Hallinnollisten tehtävien ohella monelle heistä kuului myös työnohjauksellisia ja konsultatiivisia tehtäviä työyhteisöissään. Muissa kuin sosiaalityön tehtävissä toimi haastatteluhetkellä kaksi henkilöä, mutta heilläkin oli takanaan pitkä ja monipuolinen ura sosiaalityössä.

Mielenkiintoisen peilin omaan aineistooni valikoituneille haastateltaville tarjoaa Tuomo Kokkosen (1995, 3) lisensiaattityötään varten keräämä sosiaalialan opiskelijoita koskeva aineisto. Luettuaan 72 alle 25-vuotiaan naisopiskelijan kirjoittamaa elämänekerta-aineistoa hän luonnehtii niitä seuraavasti:

”...opiskelijat kirjoittavat ammatinvalinnastaan kiiltokuvamaisen innostuneesti. On tyyppillistä, että ammattikieli ja hoivatyön feminiiniset merkitykset kietoutuvat auttamiseen liitettyyn hyvään sekä itsensä toteuttamiseen asetettuihin odotuksiin. Tekstit tihkuvat lapsirakkautta, onnellista perhe-elämää, toivoa sosiaalialan työn merkityksellisyydestä sekä innostusta antautua sille.”

Myös omassa haastatteluaineistossani on luettavissa auki samanlaisia asioita: kiinnostusta siihen työhön jota tekee, toisista ihmisistä välittämistä, uskoa oman työnsä merkityksellisyyteen. Mutta näiden haastatteluiden yhteydessä ei voi enää puhua ”kiiltokuvamaisesta innostuksesta”, niin moneen kertaan arkinen työ ja sen asettamat vaatimukset ovat realisoineet sosiaalityön tekijöilleen asettamat vaatimukset. Toisaalta vastapainona nuorten, alalle vasta haikutumassa olevien ihmisten idealismille voisin kuitenkin aivan hyvin puhua monipuolisen koulutuksen ja pitkän työ- ja elämäkokemuksen tuomasta kypsytydestä, kyvystä arvioida omaa työtään ja suhteuttaa sen merkitystä elämän kokonaisuuteen. Näin pohtii yksi haastateltavani omaa ammattiaan ja sen tarjoamia opetuksia kahdentoista työvuotensa antamalla perspektiivillä:

”Mitähän ne tärkeimmät opit nyt sitten olis? Ehkä ne tärkeimmät opit on jotain sellasta, jonkinlaista nöyryyttä kuitenkin (naurahdus) elämän edessä. Että tota (huokaus) vaikka tässä nyt tekis mitä ja touhuais ja yrittäis, niin kaikellehan sitä ei sitten voi yhtään mitään. Että on turha kuvitella,

että sosiaalitoiminnasta ohjattais elämää, sitä nyt voi vaan olla yhtenä osapuolena. Joittenki elämässä voi olla paljonki ja joittenki elämässä sitten vähä vähempi. Ja joittenki elämää voi jopa haitata (huokaus)... Että eihän tässä mitään semmosta hybristä oo... (nauradus) ” (10)

Haastattelumenetelmä ja haastatteluiden toteuttaminen

Kun otin haastateltaviini ensimmäisen kerran yhteyttä tutkimukseni merkeissä, kerroin heille lyhyesti paitsi työni aiheen ja sen keskeisen idean myös sen, että olen pyytämässä kyseistä henkilöä tutkimukseeni mukaan nimenomaan kollegojensa osoittaman ammatillisen arvostuksen perusteella. Suostumusta tutkimukseen ei ollut keneltäkään vaikea saada, ”lähestyihän sinä niin vastustamattomalla ja imartelevalla tavalla pyyntöinesi”. On selvää, että jokaisesta tuntuu hyvältä kuulla olevansa kollegojensa arvostama asiantuntija alallaan – sellaisen tunnustuksen saaminen arkisen työn keskellä ei liene aivan jokapäiväistä.

Suostumisen taustalla on kuitenkin ollut muutakin kuin arvostuksen tuoma mielihyvä. Moni haastateltava kertoi pitävänsä tutkimusaiheittani tärkeänä ja osoitti sen käytännössäkkin monin tavoin, esimerkiksi antamalla tiukasti varattua aikaansa käyttööni. Ainoastaan yksi haastattelu, jolle sitkeästi yritimme löytää soveltuva ajankohtaa, jäi haastateltavani ylivoimaisten työesteiden vuoksi toteuttamatta. Tämän henkilön kanssa sovimme kuukauden välein kaksi erillistä tapaamisaikaa. Molemmilla kerroilla haastattelu peruuntui viime hetkellä kiireellisen huostaanoton valmistelun vuoksi. Haastateltavani mahdolltomalta näyttäneiden työpaineiden edessä luovuin lopulta yhteistuumin koko hankkeesta, emmekä enää edes yrittäneet sopia kolmatta tapaamiskertaa.

Haastattelujen kesto riippui hyvin pitkälle siitä, miten paljon aikaa kullakin henkilöllä oli antaa käyttööni ja miten paljon yhteistä keskusteltavaa aihepiiristä löytyi. Pisin yksittäinen haastattelu kesti yhtäjaksoisesti viisi tuntia. Tavanomaisempaa oli, että haastattelun kesto jäi kahteen-kolmeen tuntiin. Lyhin haastattelu kesti hieman toista tuntia. Haastattelin kolme ihmistä kahteen kertaan nähdäkseeni, syventääkö tai rikastuttaako tällainen menettely aihepiiristä saamaani kuvaa kyseisen haastateltavan osalta. Kun osoittautui, että toistoista saatu hyöty jäi vaatimattomaksi menettelyn työläyteen nähden, luovuin niistä. Joitakin haastatteluista epäselväksi jääneitä asioita olen saattanut

tarkistaa myöhemmin esimerkiksi puhelimitse tai kirjeitse. Pääosin olemme käyneet keskustelut sosiaalityön asiantuntijuuden erilaisista ulottuvuuksista haastateltavien työhuoneissa ja heidän työajallaan. Joitakin keskusteluja olemme käyneet muualla, mm. kaksi niistä haastateltavien kotona.

Mutta miksi juuri yhdeksäntoista haastattelua ja niiden muutama toisto ja tarkistus? Tässä vaiheessa tulivat ranskalaisten sosiologien Daniel Bertaux'n ja Isabelle Bertaux-Wiameen (1981) ajatukset apuun. Kerätessään ranskalaisen leipomotyöläisten elämänkertoja he totesivat: ”Ensimmäinen kertomus opetti meille paljon, samoin toinen ja kolmas. Viideteentoista mennessä olimme jo alkaneet ymmärtää sitä sosiostruktuurallisten suhteiden kenttää, josta muodostuu leipomotyöntekijän elämä. 25:nteen mennessä tiesimme saavuttaneemme sen, minkä halusimme: meillä oli selkeä kuva tästä elämästä ja siinä tapahtuneista muutoksista. Uudet elämäkerrat vain vahvistivat kuvaa, lisäsen siihen vain vähäisiä yksilöllisiä vaihteluita. Lopetimme kolmeenkymmeneen, sillä ei ollut mitään syytä jatkaa – tiesimme jo sen, minkä halusimmekin tietää.”

Myös tässä tutkimuksessa haastatellut ihmiset kuuluvat yhtenäiseen ammatilliseen ryhmään. Yhdeksäntoista haastattelun ja kolmen uusinta haastattelun, täsmennysten ja tarkistusten jälkeen en ollut lainkaan kyllästynyt kuuntelemaan heidän ajatuksiaan, kokemuksiaan ja havaintojaan sosiaalityön asiantuntijuudesta ja sen murroksista. Päinvastoin haastateltavieni kuvaukset omasta ammatistaan olivat monipuolisia, eläviä ja yksilöllisesti värittyneitä. Siitä huolimatta haastattelujen lukumäärän vähitellen kasvaessa voimistui tunne, että opin hahmottamaan kokeneiden sosiaalityöntekijöiden tavan puhua omasta asiantuntijuudestaan ja siihen liittyvistä kysymyksistä. Koska viimeiset, tammikuussa 1997 toteuttamani haastattelut eivät tuoneet enää mitään merkittävää uutta aihepiiriä koskevaan aikaisempaan keskusteluun, päätin saavuttaneeni haastatteluaineistojen riittävyden mittana käytetyn teoreettisen saturaaation pisteen; toisin sanoen tiesin jo sen, minkä halusinkin tietää ja lopetin haastattelut (vrt. Bertaux ja Bertaux-Wiame 1981). Toisaalta raja oli myös hyvin käytännöllinen: sen enempää haastatteluja en yksinkertaisesti olisi ennättänyt toteuttaa enkä litteroida, tai koko muu tutkimus olisi jäänyt ajan puutteen vuoksi tekemättä.

Oman aineistonhankintansa yhteydessä Matti Hyvärinen (1994, 40-48) pohtii teemahaastatteluihin liittyvää problematiikkaa, joka tuli varsin tutuksi myös minulle omaa aineistoani kerätessäni. Yhtäältä halusin kuunnella nimenomaan kokeneiden sosiaalityöntekijöiden omaa ääntä, heidän näkemyksiään ammatistaan ja siinä vaadittavasta osaamisesta, toisaalta joitakin heiltä oli kysyttävä asiassa alkuun päästäksemme. Vaikka jo alunperin ajattelin lä-

hestyä aihepiiriä melko avointen kysymysten kautta, otin mukaan myös joitakin ennakolta miettimiäni sosiaalityön asiantuntijuuden syntyä, kehittymistä ja murrosta koskevia kysymyksiä (liite 1).

Näin menetellessäni noudatin tutkimusaineistoni hankinnassa puolistrukturoidun syvähaastattelun ideaa. Se mahdollistaa aihealueeseen liittyvien, ennakkoon mietittyjen kysymysten teon, mutta jättää samalla runsaasti tilaa ja väljyyttä tutkijan ja haastateltavan vapaalle vuorovaikutukselle haastattelun kuluessa. Lähestymistapa tarjoaa haastateltaville mahdollisuuden tuoda esiin omakohtaisia kannanottoja, näkemyksiä ja tulkintoja tutkimuksen aihepiiristä. Tutkijalle se tarjoaa mahdollisuuden ymmärtää ihmisten tunteita, ajatuksia, muistoja ja kokemuksia heidän omien ilmaisujensa kautta pikemmin kuin tutkijan ennalta määrittelemien käsitteiden välityksellä (Fontana & Frey 1994; Reinharz 1992, 18-19).

Haastattelut aloitettuani oivalsin hyvin nopeasti, että ”suoraan asiaan” menevät, täsmälliset ja rajatut kysymykset tuottivat niukkoja, yksiviivaisia vastauksia. Esimerkiksi jos yritin kysyä tyypillisen työpäivän sisältöä, vastaukseksi saattoi tulla toteamus, ettei tyypillistä työpäivää ole tai että tyypillisintä on sen ennalta-arvaamattomuus. Välttämättä tällaiset kysymykset eivät kirjoittaneet keskustelua eivätkä avanneet sosiaalityön tekemiseen, osaamiseen tai asiantuntijuuteen liittyviä aiheita tavalla, jota olin odottanut. Toinen tapa tyrehdyttää keskustelu heti alkuunsa oli tehdä liian monimutkaisesti muotoiltuja kysymyksiä ja hämmentää haastateltava niillä lukkoon. Varsin pian opin väljentämään lähestymistapaani, antamaan paremmin tilaa ja aikaa toiselle ja lähestymään haastatteluuni liittyviä teemoja sellaisissa tilanteissa, joissa keskustelun aihepiiri jo muutenkin liikkui kysymykselleni otollisella alueella.

Aloitin haastattelun yleensä kysymällä, millaisia ajatuksia tutkimukseni teema – asiantuntijuus sosiaalityössä – heissä herätti, ja etenin asteittain keskustelukumppaneideni esiin nostamien keskusteluaiheiden kautta ja tahdissa kysymyksiin, jotka käsittelivät heidän oppimishistoriaansa, koulutusta, elämäkokemuksiaan suhteessa sosiaalityöhön, työtoverien, työyhteisöjen ja työkokemusten kautta tapahtunutta oppimista ja asiantuntijuuden kasvua, haasteellisia työtilanteita ja niistä selviämistä, työuran aikana tapahtuneita muutoksia ja käännekohtia sosiaalityön kehityksessä sekä siihen liittyviä tulevaisuudennäkymiä.

Sitä mukaan kun opin paremmin ymmärtämään kuulemaani, tämä ymmärrys rikastutti käymiämme keskusteluja. Mitä useamman ihmisen kanssa keskustelin, sitä vahvemmin taustalle omat kysymykseni siirtyivät. Jaksoin paremmin odottaa, että haastateltavani spontaanisti keskustelumme kuluessa käsittelisivät tutkimukseni teemoja, niin kuin he yleensä tekivätkin. Yhteisen

sävelen löydyttyä keskusteltavaa sosiaalityön asiantuntijuudesta yleensä riitti vaikka miten paljon. Monilla haastateltavillani tuntui olevan vahva tarve pohdita työnsä erilaisia ulottuvuuksia ja sen voimakasta muutosta kaikessa rauhasa toisen ihmisen kanssa.

Haastateltavani löytyivät kolmesta keskisuuresta suomalaisesta kaupungista ja kolmesta pienemmästä kunnasta. Monet haastateltavani olivat minulle tuttuja jo aiemmilta ajoilta: joitakin entisiä opettajiani, opiskelijoitani ja vanhoja opiskelu- ja työtovereitani vuosien takaa. Siitä syystä heidän kanssaan keskustellessani minulla ei ollut minkäänlaista halua sen enempää kuin mahdollisuuttakaan pyrkiä ”tieteellisen viileään, puolueettomaan, persoonattomaan ja etäiseen tutkijanrooliin” (Smith 1989, 69-73), sen verran hyvin he minut jo aiemmilta vuosilta tunsivat. Ja sitä paitsi jonkinlaiseen hierarkkiseen, ulkopuolelta katsovaan asemaan asettuminen olisi ollut tutkimuksen luonteenkin huomioon ottaen mieletöntä: nimenomaan keskustelukumppanini olivat siinä tilanteessa oman osaamisensa, sen murrosten, siirtymien ja taitekohtien asiantuntijoita, en minä.

Haastatellessani sellaisia henkilöitä, joita en ollut tavannut aiemmin, kerroin heille keskustelun alussa oman ammatillisen taustani ja sen synnyttämän kiinnostuksen tutkimusaiheeseen: toimimiseni sosiaalityöntekijänä, sosiaalialan oppilaitoksen opettajana ja viimeiset vuodet ennen tutkijaksi siirtymistäni sosiaalialan opettajankouluttajana. Usein keskustelun kuluessa tuli sivuttua muitakin elämänvaiheita: opiskeluaikoja, perhe-elämää, jatko-opintosuunnitelmia ja -aikatauluja – aina tilanteen ja keskustelun kulun mukaan. Toimintatapani oli tietoinen, halusin olla persoonana läsnä haastattelutilanteissa. Lisäksi Mary Swigonskin (1994) mukaan sellainen tieteellinen lähestymistapa, joka tunnistaa vuorovaikutuksen vastavuoroisen luonteen sosiaalisissa yhteyksissään toimivien ihmisten välillä, on yhdenmukainen sosiaalityön käytäntöjä koskevien oletusten kanssa. Niissä syntynyttä asiantuntijuutta, sen murtumista ja muuksi muuttumista olin juuri tutkimassa.

Haastattelujen kuluessa sain varsin omakohtaisen tuntuman siihen, mitä Sandra Harding (1991, 150) tarkoittaa todetessaan, että on harhaa kuvitella tutkimusprosessin perustuvan yksisuuntaiselle vaikuttamiselle ja havainnoinnille. Hän painottaa, ettemme pelkästään tee havaintoja tutkimuksessa mukana olevista henkilöistä, vaan on muistettava, että myöskin he katsovat meitä. Kyse on vastavuoroisesta suhteesta. Tutkimuksen kuluessa monet haastateltavani ovat seuranneet sen vaiheita hyvin konkreettisesti ja aktiivisesti. He ovat kyselleet, udelleet, tukeneet ja joskus epäilleetkin koko hanketta ja sen erilaisia ulottuvuuksia – aina tilanteesta ja näkökulmasta riippuen. Olen saanut heiltä kirjallisuusvihjeitä, kommentteja, kysymyksiä, ideoita ja uteluja

haastattelutyylisiä, tutkimuksen lähtökohdista, aihepiiristä, toteutuksesta ja muista mukana olevista. Toisaalta olen itse menetellyt samoin suhteessa heidän projekteihinsa; tarjonnut pyydettyä apuani siinä missä olen voinut.

Haastatteluaineistojen analyysi

Haastatteluaineistojen analyysissä olen edennyt askel askeleelta kunkin yksittäisen tapauksen perusteellisen tarkastelun kautta tutkittavana olevaa ilmiötä koskeviin laajempiin yleistyksiin. Näin menetellen olen noudattanut Florian Znanieckin (1934, 235–245) jo vuonna 1934 esittelemän analyttisen induktion yleisperiaatteita. Tälle lähestymistavalle on oleellista, että se ei edellytetä tiukkoja etukäteen tehtyjä muotoiluja, laajoja otoksia tai tutkimusyksiköiden keskinäistä vertailua. Pikemmin se korostaa kunkin yksittäisen tapauksen tarkkaa ja huolellista analyysia. Analyysin kuluessa kustakin yksittäisestä tapauksesta poimitaan esiin tutkimusongelman kannalta olennaiset piirteet ja yleistetään ne. Tämän jälkeen tarkastellaan seuraavaa tapausta, jolloin ilmiön määritelmää ja selitystä on mahdollista tarvittaessa uudelleen muotoilla ja täsmentää.

Oleellista on, että analyttistä induktiota sovellettaessa ei sivuuteta aineistossa olevia harvoja poikkeuksia. Ne ovat arvokas analyysia eteenpäin kuljettava voimavara, sillä niiden avulla on mahdollista saada uutta tietoa: havaita olemassa olevan käsityksen pätevyuden rajallisuus ja tehdä uusia havaintoja. Toisin kuin tilastollisessa tarkastelussa tässä yksittäiset, ilmiön olemusta rikastavat ja syventävät havainnot eivät häviä tilastollisten analyysien keskimääräisyyksiin. Tutkimuksen tulos rakentuu vähitellen analyysiprosessin kuluessa. Siitä tulee yleistettävä, kun havainnot ryhmitellään sisäisesti koherentiksi järjestelmäksi niille oleellisten piirteiden perusteella (Honkonen & Karila 1995; Znaniecki 1934, 249–262).

Analyttisen induktion yleisperiaatteet osoittautuivat helposti sovellettavaksi tutkimukseni tarkoituksiin, vaikka ne eivät antaneetkaan mitään yksityiskohdaisia menettelytapaohteita prosessin eri vaiheiden toteuttamiseen. Lopullinen aineiston käsittely oli räätälöitävä aineiston olemuksen ja tutkimuksen tarkoituksen pohjalta. Kokosin syvähaastattelut menetelmillä, jotka vain hyvin löyhästi noudattivat tiettyä järjestystä. Niinpä aloitin analyysin sillä, että luin haastattelut useaan kertaan läpi muodostaakseni kunnollisen kokonaiskuvan aineistosta. Sen jälkeen luin jokaisen yksittäisen haastattelun useampaan kertaan huolellisesti läpi ja poimin niistä erikseen sellaiset keskustelut, joiden yhteydessä haastateltavani ilmaisivat ammatilliseen toimintaansa liittyvää neuvottomuutta, epävarmuutta tai ahdistusta.

Seuraavaksi ryhmittelin nämä eri haastattelusta löytyneet neuvottomuutta, hämmennystä tai ahdistusta kuvaavat ilmaisut, tutkimukseni ”raakahavainnot” aihealueidensa perusteella kutakin ilmiötä alustavasti käsitteellistävien yleisotsikoiden alle. Näin menetellen syntyivät ensimmäiset sosiaalityön asiantuntijuuden murroksesta ja sen uusista haasteista kertovat sisältökategoriat, joiden teoreettiset ominaisuudet alkoivat työprosessin edetessä vähitellen hahmottua ja täsmentyä. Analyysin seuraavissa vaiheissa luin näin hahmottuneet sisältökategoriat moneen kertaan uudelleen läpi, tarkistin joitakin aikaisemmin tekemiäni ratkaisuja, yhdistelin joitakin lähikategorioita ja täsmensin niille antamiani nimikkeitä. Sen jälkeen analysoin näin muodostuneiden sisältökategorioiden välisiä suhteita ja poistin joitakin sellaisia kategorioita, jotka eivät olleet analyysin kannalta oleellisia.

Näiden menettelyjen jälkeen syvähaastattelujen sisältö oli lopulta jäsennetty sosiaalityön asiantuntijuutta koskevien uusien haasteiden osalta kuuteen erillaiseen kategoriaan. Nämä havaintokategoriat ja niiden tarjoamat johtolangat avasivat analyttisen tilan tutkimusongelmieni tarkastelulle ja mahdollistivat tutkimuksen tulosten kirjoittamisen ja niiden tulkinnan. Tutkimustulosten esittelyä ja niiden tulkintaa olen monipuolistanut tukeutumalla erilaisista tilastoista, aiemmista tutkimuksista ja keskustelupuheenvuoroista löytyviin, havaintoja laajempiin yhteyksiinsä liittäviin näkökulmiin ja täsmennyksiin. Kuitenkin työ rakentuu ennen kaikkea haastatteluaineistosta tekemiäni havaintojen ja niiden paljastamien ristiriitojen ja jännitteiden varaan. Haastatteltavieni anonymiteettiä suojatakseni olen merkinnyt keskusteluiltamme lainaamani sitaatit vain numeroina, jotka olen täysin sattumanvaraisessa järjestyksessä valinnut kullekin haastateltavalleni.

Tutkimuksen rakenne

Olen jakanut työn etenemisen neljään jaksoon. Ensinnäkin meneillään oleva yhteiskunnallinen kehitys problematisoi käsityksen sosiaalityön asiantuntijuudesta suhteessa aikaisempiin asiantuntijuuskäsityksiin ja edellyttää niiden uudelleenarviointia. Jotta olisi mahdollista täsmällisemmin hahmottaa, miten käsitys sosiaalityön asiantuntijuudesta tällä hetkellä on problematisoitumassa, tutkimuksen ensimmäisessä jaksossa ”Mitä on sosiaalityön asiantuntijuus?” tarkastelen lyhyesti sosiaalityön asiantuntijuuteen liittyviä keskusteluja ja määrittelyitä professiotutkimuksen näkökulmasta.

Työn toisessa jaksossa, jonka olen nimennyt ”Sosiaalityön asiantuntijuuden muuttuvat ehdot”, etsin kokeneiden käytännön työntekijöiden haastatteluis-

ta sellaisia konkreettisia kehityskulkujia, uusia haasteita ja sosiaalisia ongelmia, jotka tänä päivänä näyttävät horjuttavan totunnaisia tieteelliseen tietoon, yhtenäiseen eettiseen koodiin, vahvaan ammattijärjestöön ja autonomisiin toimintamahdollisuuksiin pohjautuvia asiantuntijuuskäsityksiä. Samalla pohdin niitä muutosvaatimuksia, joita nämä uudet haasteet ja ongelmat asettavat sosiaalityön asiantuntijuudelle.

Kolmannessa pääjaksossa ”Neuvottelut vanhan ja uuden asiantuntijuuden välillä” pohdin sitä, miten erilaiset järjestelmät siirtyvät takaperin tulevaisuuteen mukanaan ne eväät, joita ovat matkan varrella mukaansa keränneet. Havainto sitkeästi pintansa pitävästä sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurista toimii johtolankana tarkastellessani niitä kysymyksiä, joita sosiaalityöntekijöiden on ratkaistava asiantuntijuutensa uudelleenmäärittelyn myötä.

Viimeinen eli neljäs kokonaisuus muodostuu tutkimuksen johtopäätöksistä. Niille olen antanut nimeksi ”Sosiaalityön modernisoitumisen neljäs käänne”. Siinä arvioin ensin tutkimusprosessin toteuttamista ja tutkimuksen tuloksia. Lopuksi tarkastelen sosiaalityön asiantuntijuuden muuttumista myöhäismodernissa yhteiskunnassa ja esitän joitakin konkreettisia tapoja, joilla näihin muutoksiin mahdollisesti voitaisiin vastata.

I

MITÄ ON
SOSIAALITYÖN
ASiantuntijuus?

3

SOSIAALITYÖ PROFESSIOTUTKIMUKSEN KENTÄLLÄ

Keskustelu sosiaalityöstä ammattina sekä siinä tarvittavasta asiantuntijuudesta on ollut hyvin monensuuntaista ja samalla ristiriitaista aina alan pioneerien Mary E. Richmondin, Jane Adamsin ja Beatrice Webbin ajoista lähtien. Sen painotukset ovat vaihdelleet ajasta toiseen, mutta myös sen mukaan, onko ollut kyseessä professionaalinen, hallinnollinen vai akateeminen keskustelu. Jorma Hänninen (1990, 1-2) kuvaa tämän keskustelun moninaisuutta ja sen aiheuttamaa hämmennystä sekä sosiaalityöntekijöissä että alan opiskelijoissa toteamalla, että se sisältää paitsi teoreettisia aineksia, ”myös paljon muuta, nimittäin teoretisointia, pyrkimystä käsitteenmuodostukseen ja käsitteellisiin rakennelmiin, hypoteeseja, väitteitä, vastaväitteitä, ajatuskokeita, heittoja, joista osa jää ilmaan. Lisäksi puhutaan varsin arkipäiväisistä ja alaspesifeistä päivänpolttavista kysymyksistä.”

Samanlainen on ollut sosiaalityön asema professiotutkimuksen kentällä. Eri tutkimuksissa ilmaistut käsitykset sosiaalityön professionaalisen statuksesta ovat vaihdelleet kovasti. Tavallisimmin niissä on painotettu sosiaalityön ja perinteisten professioiden välisiä eroavuuksia – yleensä sosiaalityön tappioksi vetoamalla tieteen ja ammatin, teorian ja käytännön ongelmallisena pidettyihin suhteisiin. Lukuisia näitä tutkimuksia analysoituaan Nancy Veeder (1990) on todennut, että eri vaiheissa sosiaalityötä on kutsuttu ainakin esi-, semi-, kvasi-, prosessi- ja muutosprofessioksi (ks. myös Veeder & Hawkins 1991).

Kiista sosiaalityön tieteellisyydestä

Professiotutkimuksen piirissä kiista sosiaalityön tieteellisyydestä tai oikeammin sen puutteesta ja samalla professionaalista statuksesta on lähestulkoon yhtä vanha kuin ammattikuntakin. Vuonna 1915 USA:n sosiaalityöntekijöiden liiton järjestämässä kokouksessa Alfred Flexner, vaikutusvaltainen lääkäri ja lääketieteellisen koulutuksen kehittäjä, luetti erilaisia profession tunnusmerkkejä, jotka hän katsoi sosiaalityöltä joko osittain tai kokonaan puuttuvan. Niitä olivat laajaa henkilökohtaista vastuuta sisältävä intellektuaalinen toiminta, jokapäiväiseen työhön sovellettava, tieteeseen nojautuva ja sen pohjalta kehittyvä ammatillinen tietoperusta, selkeät ja osoitettavissa olevat menetit, mahdollisuus organisoida toimintoja itsenäisesti, vahvan ammattijärjestön tuki ja työhön sisältyvä altruistinen eettinen vakaumus (Austin 1983).

Tästä Flexnerin esittämästä profession ideaalimallista tuli jatkossa hyvin tärkeä sosiaalityön käsitteellistä kehittelyä ja itseymmärryksen rakentumista ohjaava ja organisoiva jäsenitys. David Austin (1983) väittää, että se sai ammatin kehittäjien mielisissä suorastaan myyttiset mittasuhteet. Siihen palattiin jatkuvasti erilaisissa professionaalisen kehityksen murros- ja käännöskohdissa. Esimerkiksi vuonna 1955 – 40 vuotta Flexnerin puheen jälkeen – kun USA:han perustettiin monien pienten järjestöjen tilalle yhtenäistä sosiaalityöntekijäin ammattijärjestöä, näihin kriteereihin vedottiin jälleen.

Naisvaltaiset semiprofessiot

Keskustelua sosiaalityön professionaalista tunnusmerkeistä tai pikemminkin niiden puuttumisesta voi työn sosiologisessa tutkimusperinteessä seurata halki vuosikymmenten². Synnöve Karvinen (1992; 1993b) osoittaa, miten vilkkaana tämä keskustelu on jatkunut näihin päiviin saakka, vaikka sen taustalta voi löytää varsin idealisoidun kuvan asiantuntija-ammattien keskeisistä määreistä. Kerta toisensa jälkeen tämän tarkastelun keskiössä ovat olleet tieteen ja ammatin, teorian ja käytännön, ajattelun ja toiminnan väliset hierarkkiset suhteet ja niiden rakentamat selkeät dikotomiat: teoreettinen/epäteoreettinen, tieteellinen/ei-tieteellinen, yksilökohtainen/rakenteellinen, sopeuttava/emanzipatorinen (myös Sheppard 1995).

Erotukseksi varsinaisista professioista Amitai Etzioni (1969, XIIIIV -XV) on nimittänyt sairaanhoitajan, sosiaalityöntekijän, kirjastonhoitajan ja opettajan ammatteja semiprofessioiksi (ks. myös Toren 1969). Hänen tunnetun,

mutta hyvin teknisen määrittelynsä mukaan täysin kehittyneen profession edellytys on vähintään viiden vuoden mittainen yliopistotasoinen koulutus. Valtaresurssien puutteen, alistetun aseman ja rajatun toimintaympäristön lisäksi tärkeimpinä esteinä täyden professionaalisen asiantuntija -aseman saavuttamiselle näissä ammateissa Etzioni piti paitsi niiden perinteisiä professioita lyhempää koulutusaikaa myös sitä, että nämä ammatit ovat enemmän tekemisissä tiedon soveltamisen kuin sen tuottamisen kanssa. Hänen mukaansa näiltä ammateilta puuttui oma selkeä tieteellinen tietoperusta, eivätkä niiden jäsenet voineet osoittaa omaavansa mitään erityistä taitoihin tai muilta suljettuun ammattikieleen liittyvää monopolia.

Etzionin näkemyksen mukaan näissä ammateissa työskennellään yhteiskunnallisen toiminnan kannalta vähemmän tärkeissä tehtävissä, koska ne eivät käsittele ”elämän ja kuoleman kysymyksiä” kuten perinteiset professiot hänen mukaansa tekevät. Lisäksi hän kiinnitti huomiota professionaalisten ja semiprofessionaalisten organisaatioiden keskeiseen eroon: jälkimmäiset ovat yleensä hyvin naisvaltaisia. Hänen mukaansa on kuitenkin vaikea päätellä, mistä tilanne johtuu: ovatko semiprofessionaaliset organisaatiot hierarkkisia ja tiukasti säädeltyjä juuri naisvaltaisuutensa vuoksi, vai palkataanko niihin naisia töihin nimenomaan organisaation luonteeseen liittyvien syiden vuoksi. Joka tapauksessa hänen mukaansa on selvää, että nämä tekijät tukevat toinen toistaan.

Kuitenkin Etzionin mainitsemat ammatit ovat pyrkinet tieteellistämään ammattikäytäntöjään, kehittämään niihin liittyvää koulutusta ja laajentamaan autonomista toiminta-alueitaan. Sosiaalityössä tämä kehitys on ollut nähtävissä sosiaalityön modernisaatiota, ammatillistumista ja tieteellistä perustaa koskevista keskusteluista erityisesti 1960-luvulta lähtien, vaikka asian historiallisia juuria voidaan jäljittää aina vuosisadan alkuun saakka (Austin 1983; Karvinen 1992; Satka 1995, 95-116; 1997). David Howe (1994) paikantaa tämän pyrkimyksen kulta-ajaksi Britanniassa 1970-luvun. Silloin tutkimuksen alueella tehtiin merkittäviä yrityksiä sosiaalityön teorioiden ja käytäntöjen yhdistämiseksi (esim. Goldstein 1973; Pincus & Minahan 1973; Siporin 1975). Sosiaalityön monenlaisia toteutuksen muotoja analysoitiin siinä toivossa, että niille löydetäisiin yhteinen perusta ja sitä kautta kyettäisiin rakentamaan yhtenäinen sosiaalityön oppi ja teoria.

Teoreettista perustaa sosiaalityölle on etsitty David Howen (1994) mukaan siitä modernille maailmalle tyypillisestä olettamuksesta käsin, että sosiaalityössä on olemassa jotakin ajasta ja tehtävästä toiseen pysyvää, konkreettista ja muuttumatonta. Alkuvaiheen yleisen ja yhtenevän käsitteellisen kehikon etsimisestä siirryttiin varsin pian erilaisten taksonomioiden rakentamiseen.

Niiden tavoitteena oli järjestää, selittää ja määritellä muutamalla käsitteellisellä ulottuvuudella ja universaalilla periaatteella sosiaalityötä koskevien teorioiden moninaisuus. Samalla etsittiin nimenomaan sosiaalityölle tyypillisiä metodeja, jotka kuvaisivat hyvin erilaisilla alueilla toimivien sosiaalityöntekijöiden yhteisiä pyrkimyksiä ja työskentelytapoja. Myös koulutuksen kehittäminen ja yhtenäisten ammattijärjestöjen syntyminen vauhdittui, pidettiinhän tehokkaita ammatillisia organisaatioita professionaalisille ammanteille tunnusomaisina.

Vaikka itsenäisen ammatillisen asiantuntija-aseman tavoittelu, joka tapahtuu yhtenäisen opin ja selkeästi muilta ammanteilta rajatun tiedon ja toimintakäytäntöjen kautta, on ollut sosiaalityön kehittäjien pitkäaikainen tavoite, perinteisiin tieteellisen asiantuntijuuden tunnusmerkkeihin viitaten useimmissa keskusteluissa on osoitettu, ettei sosiaalityö täytä näitä tuntomerkkejä. Kerta toisensa jälkeen sen tieteellinen tietopohja on todettu ristiriitaiseksi, metodit kehittymättömiksi ja työskentely tiukkojen ulkoisten reunaehtoien rajaamaksi (Matthies 1993; Veeder 1990; Veeder & Hawkins 1991; Karvinen 1993b; Karvinen 1995a).

Sosiaalityön ammatillistumisen esteet

Suomalaisissa sosiaalityön asiantuntijuustutkimuksissa näkyvät samat kansainväliset painotukset. Niissä professionaalistuneiden asiantuntija-ammattien klassiset määreet – pitkä teoreettinen koulutus, itsenäinen asema, eettinen koodisto, kollegiaaliset järjestöt ja altruistinen motivaatio – ovat muodostaneet kriittisen mittapuun sosiaalityön professionaalisen asiantuntijuuden tarkastelulle ja arvioinnille.

Paljon mielenkiintoa 1980-luvun alkupuolella herättäneessä tutkimuksessaan Marketta Rajavaara (1983, 107-129) on analysoinut sosiaalityön tiedollisia, normatiivisia ja kollegiaaliseen kontrolliin liittyviä ammatillistumisedellytyksiä uusweberiläisestä sosiaalisen sulkeuman ja syrjäyttämisen perinteestä käsin. Tutkimuksessaan hän osoittaa, miten sosiaalityön tietoperustaan liittyy ammatillistumisen ja autonomisen toiminta-alueen muodostumisen kannalta useita ongelmia. Oman paradigman puute ohjaa hajanaiseen ammattikäytäntöön; perustieteiden, erityisesti yhteiskuntatieteiden tietoa on vaikea soveltaa omaan jokapäiväiseen ammatilliseen toimintaan, ammatillisen työskentelyn taustalla oleva tieto ei ole uskottavaa eikä se perustu ammatin tietomonopoliin. Ammattikunta ei ole osallistunut riittävästi ammattia koskevan tiedon tuottamiseen tai välittämiseen ja tiedon ”mysteeriä” on etsitty

terapioista, joihin sosiaalityön tietomonopoli ei kuitenkaan voi perustua.

Myös sosiaalityön normatiivisten ammatillistumisedellytysten arviointi osoittaa hänen mukaansa, että sosiaalityöllä olisi vielä edessään pitkä taival ennen kuin ammatti voisi toimia professionaalistuneille ammattiteille tunnusomaisen kehittyneen ammattietiikan periaatteita noudattaen. Niiden noudattaminen edellyttäisi vahvaa kollegiaalista kontrollia: ammattikunnan sisällä näiden normien noudattamatta jättäminen tulisi olla selkeästi sanktioitu. Rajavaara löysi myös suuren joukon muita ammatin kollegiaalisen kontrollin toimivuuteen liittyviä ongelmia, joilla on yhteys asiakaskunnan koostumukseen, asiakas-työntekijä-suhteeseen, siihen liittyviin kontrollifunktioihin ja ammattikunnan rakenteeseen ja hajanaisuuteen.

Tutkimuksensa johtopäätöksenä Rajavaara (1983, 139) esittää, että sosiaalityön ammatti on ammatillistumisensa alkuvaiheessa. Sen perinteisille profesioille tunnusomaiset, pitkälle jäsentyneet tiedolliset, normatiiviset ja kollegiaaliseen kontrolliin liittyvät elementit ovat siinä määrin kehittymättömiä, että sosiaalityön mahdollisuudet kehittyä professioksi ja löytää samalla autonominen, muilta ammanteilta suljettu toiminta-alue ovat hänen näkemyksensä mukaan heikot. Rajavaaran tutkimustulosten mukaan sosiaalityö on huomattavasti lähempänä Etzionin kuvaileman semiprofession kuin perinteisten professioiden tuntomerkkejä.

Myös Risto Rinne ja Arto Jauhiainen (1988, 59-67, 292-293) ovat tutkinut julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattien historiallista muotoutumista Suomessa uusweberiläisen professiotutkimuksen perinteestä käsin. Tutkimuksessa mukana olevat ammattikunnat on valittu käyttäen kriteereinä paitsi julkisen sektorin sisäistä sektorijakoa, myös ammattikuntien merkittävyyttä ja asemaa professionaalisuuspyrkimysten onnistumisen asteikolla. Tutkimuksessa lääkärit edustavat tyypillistä arkkiprofessiota, jolle sairaanhoitajat ovat alisteisia. Oppikoulun opettajat edustavat vanhaa säätyläistöä ja sosiaalityöntekijät ja psykologit puolestaan modernin yhteiskunnan varsin nuoria professiohakuisia ammattikuntia. Leimallisena piirteenä 1970- ja 1980-lukujen sosiaalityön kehitykselle tutkijat pitävät sen pyrkimystä löytää tieteellinen teoriaperusta. Tuolloin työn professionaalisen legitimaation tavoittelu näkyi pyrkimyksenä irrottautua perinteisestä yksilökohtaisen sosiaalityön psykologis-terapeuttisesta traditiosta kohti yhteiskuntatieteiden viitoittamaa ”omaa” teoriaperustaa.

Tutkiessaan lääkäreiden, sosiaalityöntekijöiden ja järjestyspoliisin edellytyksiä toimia juoppoutteen liittyvässä työssään ”professionaalisen auttamisen ihanteen” mukaisesti Juhani Lehto (1991, 101) osoittaa näiden pyrkimysten ongelmallisuuden. Tarkastellessaan sosiaalityöntekijöiden työtä juoppojen

parissa hän osoittaa heidän työnsä kohteen ja siihen liittyvien interventiostrategioiden laajuuden. Sosiaalityön kohteen rajausta pohtiessaan hän käy läpi residualistisen ja imperialistisen määrittelyn. Residualistisessa mallissa sosiaalityön kohteeksi tulee se, joka ei muille hyvinvointivaltion asiantuntijoille kelpaa. Jos sosiaalityö halutaan rajata jotenkin muuten kuin tällaisen poissulkevan rajauksen kautta, päädytään helposti ”sosiaalityön imperialismiin”. Se merkitsee kohdealueen niin yleistä ja laveaa määrittelyä, että työn kohde hahmottuu päällekkäiseksi lähes kaikkien hyvinvointivaltion toimintasektoreiden kanssa.

Ongelma syntyy siitä, että sosiaalityön asiantuntijuus olisi mahdollinen vain työn kohdealuetta huomattavasti rajaamalla. Parhaiten tämä rajaaminen ja sen myötä professionaalisen auttamisen ideaali toteutuu Lehdon (1991, 115-116) mukaan hoidollisessa tulkintakehyksessä kuvatussa toiminnassa. Sen sisältämä terapeutin identiteetti näyttää varsin vahvasti ohjaavan A-klinikan ja mielenterveystoimistojen sosiaalityöntekijöiden toimintaa. Sosiaalitoimiston sosiaalityöstä hän löytää kuitenkin professionaalisen asiantuntijuuden ”itujia”. Sellaiseksi Lehto (mt., 129) hahmottaa ennen kaikkea hyvinvointivaltion asiantuntijan identiteetin. Tällainen asiantuntija toimii advokatorisen työn ja neuvonnaksi hahmottuvien pedagogisin menetelmin rakentaakseen tai palauttaakseen asiakkaan ja hyvinvointivaltion eri sektorien välisen yhteyden. Kuitenkin pääosa sosiaalitoimistojen juoppouteen kohdistuvasta sosiaalityöstä hahmottuu professionaalisen auttamisen ihanteesta poikkeavaksi arkiseksi kasvatukseksi, kontrolliksi ja perusturvallisuudesta huolehtimiseksi.

Professiotutkimuksen ristiriitoja

Asiantuntijuuden lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, miten kompleksisesta ja moniulotteisesta ilmiöstä siinä itse asiassa on kysymys. Asiantuntijuus näyttäytyy kovin yksipuolisena pelkästään tieteellisen tiedon tuottamisen ja soveltamisen, ammatillisen organisoitumisen, ammatissa toteutettavien eettisten periaatteiden tai erilaisten tekniikoiden käytön näkökulmasta tarkasteltuna. Näitä tieteellisen tiedon merkitystä korostavia näkemyksiä on arveltu nimenomaan siitä, että ne yksinkertaistavat liiaksi asiantuntijoiden käytännöllisen toiminnan luonnetta. On sanottu, että asiantuntijoiden käytännössä kohtaamat ongelmat ovat niin moninaisia, ettei tieteellinen tieto riitä niiden ratkaisuksi. Teoriat eivät puhu todellisuuden monimutkaisuudesta, vaan yksinkertaistetusta, eristetystä, idealisoidusta olemassaolosta. Ne pelkistävät asioita liiaksi kyetäkseen kohtaamaan niitä käytännön toimintatilanteissa.

Tämän näkemyksen mukaan tieteelliselle tiedolle jää vain asiantuntijuutta legitimoiva tai symbolinen arvo (Ketonen 1990; Pirttilä 1992; 1993, 199-200; Tuomivaara 1992).

Lääkäriin tai juristin ammatteja on totuttu pitämään professionaalistumisteorioiden tarkoittamassa mielessä itsenäisinä asiantuntija-ammattina. Vaikka ei tarkasteltaisikaan sitä, ovatko tieteellinen tieto ja tutkimus professionalismin tuntomerkeiksi soveltuvia kriteereitä käytännön ammattiteissa, näiden ammattien kautta voi mielenkiintoisella tavalla pohtia itsenäisen teorian käsitettä ja jopa sen arvoa. Cosette Casen (1992) mukaan esimerkiksi lääkäreiden kohdalla voidaan kysyä, miten mielekästä ”itsenäinen” lääketieteellinen tutkimus ja teorianmuodostus olisi, ellei se saisi vaikutteita esimerkiksi psykologiasta, biologiasta, kemiasta, fysiikasta, tietotekniikasta, fysiologiasta ja monista muista tieteenaloista. Myös oikeustieteen kohdalla voidaan kysyä aivan samaa, koska kautta historiansa se on saanut vaikutteita mm. filosofiasta, valtio-opista, uskonnosta ja sosiologiasta. Lisäksi vain suhteellisen harvat lääkärit tai oikeustieteilijät tuottavat tieteellisiä tietoa omilta toiminta-alueiltaan.

Lisäksi professioihin liitettjä näkemyksiä on arvosteltu mm. ihmisen ruumiillisuuden ja käden taitojen unohtamisesta (Klemola 1992; Turner 1992) ja käytännöllisen toiminnan nykyfilosofien korostamien äänettömien taitojen ja hiljaisen tiedon tai kokemuksen myötä karttuvan intuitiivisen tiedon ja siihen liittyvän korkean ammattitaidon sivuuttamisesta (Dreyfus & Dreyfus 1986, 16-21; Ketonen 1990; Sarvimäki 1988, 74-77).

Naistutkimuksessa perinteinen valtavirtasosiologian tapa tutkia asiantuntija-ammattia on nähty objektiivoina ja toiseutta tuottavana. Lähestymistavat, joilla työelämää on tutkittu ja selitetty, ovat monesti jo ennakoita tarkasti rajanneet sen, millaiset ehdot täyttävä työ voi olla asiantuntijatyötä. Kriitikin mukaan nämä lähestymistavat ovat käyneet yksiin ”maskuliinisen järjen ja rationaalisuuden etiikan” (Acker 1987) tai ”perinteistä tiedeihannetta mukaillevan katsannon” (Hänninen 1990, 140) kanssa, koska ne korostavat yksipuolisesti esimerkiksi ongelmanratkaisun ja päätöksenteon kognitiivisia ulottuvuuksia, analyttisen abstrahoinnin ja suunnittelun kykyä tai kykyä siirtää työssään sivuun omakohtainen ja persoonallinen.

Pirkko-Liisa Rauhalan (1991, 54-55; 154-155) mukaan perinteiset, lähinnä teollisen ja hallinnollisen palkkatyön logiikkaan liittyvät työnsosiologiset erikoistumisteorioiden ovat soveltuneet huonosti esimerkiksi sosiaalialan töiden tarkastelemiseen. Ne ovat saattaneet olla ”osaltaan ja epäsensitiivisyydessään legitimoimassa käsitystä, jonka mukaan naisten työt vaativat vähemmän ammattitaitoa tai ovat suorastaan ammattitaidotonta työtä”.

Sosiaalityön asiantuntijuuden nykykäänne

Vuosikymmenten varrella esitetystä monensuuntaisesta ja ajoittain varsin ärhäkstä kritiikistä huolimatta vaikuttaa siltä, että vasta modernin teollisuusyhteiskunnan joutuminen vastakkain omien seuraustensa kanssa ja sen myötä kasvanut riskitietoisuus, epävarmuus ja ennakoimattomuus ovat lopullisesti kyseenalaistamassa kapean tiedealaperustaisen asiantuntijuuden riittävyttä nykyisten ongelmien kohtaamisessa ja niiden ratkaisemisessa (Beck 1992; 1994). Koska perinteiset toimintamallit eivät enää tuota toivottua tulosta, niistä on yritettävä vapautua ja tilalle pyrittävä kehittämään uusia sosiaalisia systeemejä ja toimivia sosiaalisia rakenteita. Tieteen oma havainto siitä, miten se entistä useammin löytää itsensä osana ongelmaa ajatellun ratkaisun sijasta, on ollut osaltaan tehokkaasti problematisoimassa modernin tieteellisen tiedon ja professionalismien aiemmin äärimmäisen tiukaksi ja yksiselitteiseksi tulkittua liittoa.

Asiantuntijuuden kehitys nykymurroksen oloissa ei kuitenkaan tule olemaan mikään suoraviivainen tai yksiselitteinen prosessi. Muutoksen lopullista suuntaa on vaikea ennakoida ja monenlaisia vaihtoehtoisia tulkintoja asiantuntija-ammattien tulevaisuudesta on jo nyt noussut keskusteluissa esiin. Raija Julkunen (1994) osoittaa, miten Pekka Sulkusen professioprojektin tulevaisuutta koskevassa näkemyksessä markkinavetoiseen yhteiskuntaan siirtäessä vahvistuvat entisestään kovenevaan kilpailuun ja sulkemiseen perustuva professionaalinen projekti ja siihen liittyvä diplomitalous, työn osittaminen, hierarkisointi ja byrokratia. Risto Eräsaari puolestaan ennakoii aivan toisenlaista huomista: nykyisten kaltaisten ammattien kuolemaa, ammattien sisäisen eetoksen ja auktoriteetin ohenemista ja kokonaan uudenlaisen asiantuntijuuden nousua.

Asiantuntijuuden hajoaminen

Keskustelut professionaalisen projektin hajoamisesta yhteiskunnallisessa murroksessa ovat lisääntyneet huomattavasti viime aikoina, vaikka kysymyksessä ei ole aivan uusi ilmiö. Donald Schön (1992) osoittaa, että jo 1960-luvun alkupuolella ilmestyivät ensimmäiset artikkelit jotka epäilivät perinteisen tieteellisen asiantuntijuuden mahdollisuuksia yhä monimutkaisemmaksi muuttuvien ongelmien määrittelyssä ja hallinnassa.

Varsinaisena käännekohtana Schön (1992) pitää MIT:n vuonna 1972 järjestämää professionaalisen kasvatuksen kollokviumia. Siellä osallistujat alkoivat

tunnistaa entistä selkeämmin niitä ongelmia, jotka nykyään hallitsevat hajovasta asiantuntijuudesta käytäviä keskusteluja. He näkivät, että yhteiskunnan muutos oli synnyttänyt kysymyksiä, joita perinteisen työnjaon keinoin oli vaikea ratkaista. Kollokviumissa keskusteltiin professionaalisten identiteettien ja ratkaistavaksi tulevien ongelmanmäärittelyjen moninaisuudesta ja niiden muotoilun vaikeudesta, ainoalaatuisten tilanteiden asettamista haasteista, kaupan tiedealaperustaisen asiantuntijuuden riittämättömyydestä näiden haasteiden kohtaamisessa ja professioiden omasta luonteesta ja itsemäärittelystä tämän muuttuvan todellisuuden keskellä. Toisin sanoen yhä ajankohtaisemmaksi muuttuvat kysymykset kontingenssista, kompleksisuudesta, moninaisuudesta ja pakenevista ongelmanasetteluista olivat läsnä jo näissä keskusteluissa.

Nykykeskusteluissa Risto Eräsaari (1993c; 1995a; 1996) on problematisoinut modernin asiantuntijuuden käsitettä liittämällä sen hyvinvointivaltion muutosta, myöhäismodernia yhteiskuntaa ja refleksiivistä modernia koskeviin keskusteluihin. Hänen mukaansa tiedämme varsin hyvin, että professionaalit saavat pitkän koulutuksen, luovat erikoistuneita käytänteitä, rakentavat asiantuntijuuteensa liittyviä mielikuvia ja tarjoavat professionaalisia ratkaisuja erilaisiin ongelmiin. Nykyisissä äärimmäisen kompleksisissa, fragmentoituvissa ja liikkuvissa yhteiskunnissa koko asiantuntijakäsite on kuitenkin joutunut uudelleen arvioitavaksi. Tällä hetkellä kysymys kuuluu, ovatko professionaalit todella asiantuntijoita niissä ongelmissa, joiden kanssa he ovat tekemisissä, vai voivatko he näissä jatkuvan muutoksen olosuhteissa tarjota pelkästään korrekteja tulkintoja asiakkaidensa valittavaksi ja päätettäväksi. Asiantuntijuuden määrittymistä tarkasteltaessa mukaan on otettava normaalien kontekstitekijöiden eli ammatillisuuden historian, institutionaalisen muovautumisen ja pätevyysvaatimusten rinnalle ammatillisuuden tarkastelu ratkaisu- ja hallintakykynä, erilaisina koodeina, normeina, suhteena tieteellisyteen, oikeassa olemiseen ja auktoriteetteihin.

Michael Gibbons (1994, 34-38) tutkijakollegoineen puhuu perustavista muutoksista asiantuntijatiedon tuottamisen tavoissa. Heidän mukaansa perinteisen tieteenalajohjaisen tiedon tuotannon rinnalle on syntymässä uusi, heterogeeninen tiedon tuottamisen malli. Jos perinteistä tieteellisen tiedon tuotantoa luonnehtii institutionaalinen vakaus, uusi tieto tuotetaan monitieteisissä yhteisöissä ja jatkuvasti muuttuvissa toimintakonteksteissa. Moninaistuvat rahoituslähteet ja ratkaistaviksi tarjoutuvat ongelmat pikemmin kuin yksittäiset tieteenalat määrittävät kulloistenkin työryhmien kokoonpanon. Ne muodostuvat erilaisissa alajärjestelmissä, oppialoilla ja työympäristöissä toimivista ihmisistä, jotka ongelman ratkaisun edellyttämässä yhteistyössä op-

pivat uusia ajattelun tyyliä, käyttäytymismalleja, tietoja ja pätevyyskäsitteitä, joita heillä ei alun perin ole ollut.

Muutos heijastelee uudella tavalla vastavuoroista suhdetta tieteen ja ympäröivän yhteiskunnan välillä. Tutkijaryhmän mukaan yhteiskunnan eri toimintalojien normien ja arvojen sekoittuminen on osa diffuusioprosessia, joka lisää kommunikaatiota ja luo yhteistä kieltä ja kulttuuria lohkojen välille. Samalla se muuttaa perinteisen asiantuntijuuden hierarkkista rakennetta ja nostaa uudella tavalla esiin kysymyksen modernin professionaalisen tiedon olemuksesta.

Fragmentoituva, kompleksinen ja ambivalentti myöhäismodernin yhteiskunnan todellisuus edellyttää meiltä uudenlaisia erityistaitoja. Aiemman ylhäältä alaspäin suuntautuvan asiantuntemuksen rinnalle muodostuu yhä merkittävämmäksi vaakasuora asiantuntijuus, jonka tehtävänä on toimia tulkina eri tiedonjärjestelmien välillä. Tällaista asiantuntijuutta on kuvattu myös monikontekstisuuden ja rajanylitysten käsitteillä (Engeström & Engeström & Kärkkäinen 1995). Käytännössä vaakasuora asiantuntijuus merkitsee joustavaa liikkumista monissa erilaisissa toimintaympäristöissä. Jokainen niistä tuottaa ja edellyttää erilaista ja toisiaan täydentävää, mutta myös toisiinsa nähden ristiriitaista osaamista. Asiantuntijuuden kriteerit ovat eri konteksteissa erilaisia. Hybridien ongelmanratkaisujen tuottaminen edellyttää, että asiantuntijat kykenevät sovitteluun ja yhdistelemään erilaisia elementtejä eri konteksteista tarjotakseen asiakkaille heidän ongelmiinsa tarvitsemia uusia näkökulmia tai perusteltuja ratkaisuehdotuksia.

Kehityksen monet mahdollisuudet

Viime vuosina sosiaalityössä ovat yleistyneet yhtenäisen teoreettisen perustan etsimisen sijaan vaihtoehtoisia tulkintoja ja toimintatapoja tarjoavat, reflektiivistä asiantuntijuutta koskevat keskustelut (Jones 1995; Jones & Joss 1995; Karvinen 1996; Matthies 1993; Yellolly 1995). Tämä lähestymistapa pyrkii ylittämään teorian ja käytännön välistä kuilua ottamalla huomioon teoreettisen tiedon rinnalla myös jokapäiväisessä työssä syntyvän kokemuksen ja siihen liittyvän ns. praktisen tiedonkäsitteiden perinteen (ks. Saarnio 1992; 1993a; 1993b). Anneli Eteläpellon (1992) mukaan näin määrittyvän asiantuntijuuden näkökulmasta perinteisiin professioihin liittyvät hierarkkiset organisaatiot valta- ja statustekijöineen tai tietämisen ja tekemisen jyrkkä erottaminen toisistaan eivät enää voi olla riittäviä asiantuntijuutta ylläpitäviä määreitä. Sen sijaan näistä lähtökohdista asiantuntijatoiminnan käytäntöjä voi lä-

hestyä hyvin joustavasti asia-, aihe-, tehtävä- tai ongelma-alueiden mukaan.

Työnsosiologisen kiinnostuksen kohteena ollut professionaalinen asiantuntijuus on hyvin pitkälle määritelty muilta suljetun esoteerisen tiedon kautta. Tällainen tieto on helposti mielletty muuttumattomina ja arvovapaina teorioina, proseduureina ja informaationa ja asiantuntijat tällaista tietoa omaavina henkilöinä. Heidän on katsottu ratkovan eteensä tulevia ongelmia pilkkomalla niitä yhä pienempiin osiin, jotta niistä jokaiseen voisi paneutua juuri tälle alueelle erikoistunut ekspertti. Sandra Jones ja Richard Joss (1995) toteavat, ettei tällaisessa tekniseen asiantuntijuuteen sisältyvässä käyttöteoriassa useinkaan ole ollut mukana ajatusta vastavuoroisesta suhteesta asiakkaisiin tai professionaalisen asiantuntijuuden kehittymisestä tämän vastavuoroisuuden kautta.

Reflektiivisen asiantuntijuuden kehittymistä Jones ja Joss (1995) kuvaavat aktiivisena tutkimus- ja löytämisprosessina, jossa toimija voi kehittää kysyvän asenteen ja emansipatorisen suhteen työtään ja elämäänsä koskevaan tietoon. Mitkään muodolliset teoriat, ammattiin liittyvät arvot tai systemaattiset eettiset koodistot eivät sellaisenaan voi ratkaista sosiaalityöntekijän työssään kohtaamia monimutkaisia ongelmia ja ristiriitoja. Howard Goldstein (1986) toteaa, että käytännön työntekijät voivat saada tukea näiltä järjestelmiltä, mutta ne eivät kykene ratkaisemaan esimerkiksi asiakkaiden oikeuksia, vapauksia ja velvollisuuksia koskevia jännitteitä tai työntekijän oikeutta tai velvollisuutta interventioon. Ne eivät myöskään voi ratkaista niitä eroja, joita löytyy työntekijöiden ja asiakkaiden moraalisten näkökulmien väliltä.

Reflektiivinen lähestymistapa tunnustaa, että ammatillista toimintaa ohjaavat teoriat ja proseduurit voivat olla epätäydellisiä tai puutteellisia. Tieteellisen tiedon lisäksi se ottaa huomioon jokapäiväisessä työssä syntyvän ”käytännön teorian”; ne tavat, joilla sosiaalityöntekijät hahmottavat ja ratkaisevat päivittäin eteensä tulevia kysymyksiä (Imre 1985; Scott 1990). Reflektiivisen lähestymistavan mukaan vuorovaikutus asiakkaiden kanssa on professionaalisen toiminnan ydintä. Siinä pyritään kohtaamaan ja ratkaisemaan konflikteja, löytämään yhteisiä merkityksiä ja tekemään reflektiivisiä sopimuksia asiakkaiden ja työntekijöiden kesken. Tieto on prosessuaalista pikemmin kuin ennalta määriteltyä ja siihen liittyy oleellisesti huolellisen ajattelun lisäksi toimintaan perustuva kokemus, kokemuksesta oppiminen ja siihen perustuva toisin toimimisen mahdollisuuden oivaltaminen (Jones & Joss 1995; Karvinen 1993a; Matthies 1993).

Karvinen (1993a) varoittaa kuitenkin käsityksestä, jonka mukaan reflektiivisessä asiantuntijuudessa on kyseessä pelkästään yksilön henkilökohtaisen ajattelun ja kokemuksen erittely. Oleellista on myös toimintaa ohjaavien

ammattikäytäntöjen ja ammatillisen ajattelun taustalta löytyvien, ajallisesti ja paikallisesti muotoutuneiden käsitteiden, oletusten ja merkitysten kriittinen tarkastelu, sillä ne ovat aina myös yhteiskunnallisen vallan ja ideologian kantajia. Ammatillisten käytäntöjen ja ajattelun lisäksi reflektion on toteuduttava huomattavasti laajempaan: sekä työntekijät että asiakkaat ovat yhteiskunnallisia olentoja, subjekteja, joiden identiteetti, maailmankuva ja ihmissuhteet ovat tehtävän työn kannalta merkityksellisiä.

Toisaalta esimerkiksi Britanniassa on jo selvästi nähtävissä uusia reflektiivisen sosiaalityön, uuden asiantuntijuuden synnyn tai hybridien ongelmanratkaisujen ideoista radikaalisti poikkeavia kehityskulkuja ja sosiaalityön muutossuuntia. Niissä työn osittaminen, lisääntyvä byrokratia ja koveneva sosiaalisten hierarkioiden järjestelmä näyttävät palaavan yhä merkittävämmäksi osaksi ammatillista arkea. Viime vuosina Britanniassa ovat nostaneet päätään vahvasti behavioristisiin ja reduktionistisiin teorioihin ja tayloristisiin työntöön ideoihin pohjautuvat näkemykset sosiaalityön ammatista. Tämä lähestymistapa painottaa tehtävänä olevan työn ja siinä tarvittavien valmiuksien yksityiskohtaista analyysia, määrittelyä ja arviointia. Erityisesti näin on käynyt Englannissa ja Skotlannissa. Siellä The National Council for Vocational Qualifications (NCVQ) ja The Scottish Council for Vocational Education and Training (SCOTVEC) ovat olleet voimakkaasti edistämässä tehtäväkeskeistä ajattelutapaa, jonka keskeiset ideat ovat vaikuttamassa vahvasti myös sosiaalityön koulutuksen kehittämiseen (Dominelli 1996; Issit 1995; Jones 1995; Jones & Joss 1995; Hodkinson & Issit 1995; Yellolly 1995).

Paul Hodkinson ja Mary Issit (1995) tulkitsevat tämän tehtäväkeskeisen lähestymistavan heijastelevan retrospektiivistä, paikalleen pysähtynyttä todellisuutta sen sijaan, että se kykenisi tunnistamaan tai kohtaamaan heikosti määriteltujen inhimillisten ongelmien asettamia uusia haasteita (myös Clark 1995; Hyland 1995). Karvinen (1996, 38) on asiasta samaa mieltä. Hän arvioi tämän kehityksen merkinneen brittiläisen sosiaalityön itsenäisen ammatillisen aseman murentumista ammatin pätevyyteen, koulutukseen ja käytännön työn organisoitumistapoihin kohdistuneen voimakkaan ulkoisen kontrollin lisääntymisen myötä. Toisaalta hän (mt. 5) esittää väitöskirjassaan näkemyksen, jonka mukaan sosiaalityön asiantuntijuus on kehittymässä modernista professionaalisuudesta kohti reflektiivistä asiantuntijuutta. Perusteita tälle näkemykselle hän löytää tulkinnallisuutta ja ihmisen itsemääräämistä korostavan toimijanäkökulman painottumisesta ja nopeaan muutokseen, vaihtoehtoihin lähestymistapoihin ja epävarmuuteen sopeutuvan ammatillisuuden tarpeesta.

Oma mielenkiintoni suuntautuu siihen, millaisen kuvan kokeneiden sosiaalityön asiantuntijoiden haastattelut tästä muutoksesta piirtävät. Seuraavaksi siirrynkkin tarkastelemaan kokeneiden käytännön sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä oman asiantuntijuutensa muutosaineista ja katsomaan käynnissä olevaa murrosta ja sen haasteita heidän työstään esittämiensä ajatusten, kokemusten ja havaintojen läpi. Tavoitteenani on näiden ajatusten, kokemusten ja havaintojen avulla etsiä suomalaisen sosiaalityön asiantuntijuuden mahdollisia uusia kehityssuuntia.

II

SOSIAALITYÖN ASiantuntijuuden MUUTTUVAT EHDOT

4

UUSIIN VAATIMUKSIIN MUKAUTUMINEN

Julkisen sektorin talous- ja kustannuskriisi, sitä seuranneet suuret budjetti-leikkaukset, pyrkimykset markkinaohjauksen vahvistamiseen, palvelurakenteiden uudistamiseen ja toimintojen taloudellisuuden ja tuloksellisuuden tehostamiseen ovat tuoneet sosiaalityöhön nopeassa tahdissa paljon uutta ihmeteltävää. Vaikka näiden kysymysten ympärillä käydään jatkuvasti vilkasta keskustelua, haastatteluaineistojen analyysi piti sisällään monia näihin teemoihin liittyviä mielenkiintoisia yllätyksiä.

Aloitankin sosiaalityön asiantuntijuuden muutoshaasteiden analyysin hienan nurinkurisesti tarkastelemalla ensin asioita, jotka näennäisestä uutuudestaan huolimatta tuntuivat löytäneen luontevan paikkansa asiantuntija- ja sosiaalityöntekijöiden jokapäiväisessä ajattelussa ja toiminnassa. Nämä muutokset eivät oikeastaan pura, vaan tiettyyn rajaan saakka pikemminkin vahvistavat modernin sosiaalityön professioprojektia tarjoamalla uusia, toimintaa jäsentäviä ja organisoivia välineitä sosiaalityöntekijöiden käyttöön. Samalla ne toimivat hyvänä peilinä niille paljon hienovaraisemmille, hämäämmille ja vaikeammin kesytettäville kehityskuluille, jotka jatkossa näyttäisivät edellyttävän sosiaalityön asiantuntijuuden syvällistä uudelleenmäärittelyä. Tämän kappaleen kahdessa viimeisessä luvussa erittelen käsitteitä, joilla näitä aidosti uusia ilmiöitä voisi analyysin edetessä paikantaa ja yrittää ottaa haltuun.

Oikeutetut kysymykset

Brittiläisen hyvinvointivaltion kohtaloita analysoidessaan Paul Wilding (1995) toteaa, miten sosiaalipalveluiden taloudellisuuteen, suorituskykyisyyteen ja tehokkuuteen kiinnitettiin sodan jälkeisinä vuosikymmeninä vain niukasti huomiota. Niihin yksinkertaisesti uskottiin tuolloin hyvien tarkoituksien johtavan hyviin tuloksiin vastuullisten, työlleen omistautuneiden ja tehokkaiden virkamiesten ohjaamana. Vasta 1980-luvulla ymmärrettiin asettaa taloudellisuutta, tehokkuutta ja suorituskykyä koskevat kysymykset myös hyvinvointivaltiolle. Hänen mukaansa nämä kysymykset ovat olleet täysin oikeutettuja, mutta ne olisi vain pitänyt ymmärtää tehdä paljon aikaisemmin. Tässä asiassa kuljemme brittien jalanjäljissä: meillä nämä kysymykset ovat olleet edessä 1990-luvulla.

Haastateltavani olivat lähes yksimielisiä tämän kehityksen tarpeellisuudesta. Wildingin tapaan he olivat sitä mieltä, että taloudellisuuden, tehokkuuden ja suorituskykyisyyden kysyminen ja arviointi myös sosiaalityössä on aivan paikallaan ja tärkeää. Toisaalta joidenkin mielissä 1980-luku välkkyi jonkinlaisena ”ilon vuosikymmenenä” (Anttonen 1994), jolloin taloudelliset mahdollisuudet toiminnan kehittämiseen ja uusien työmuotojen toteuttamiseen olivat erinomaiset. Tuolloin sosiaalityöntekijöiden määrä lisääntyi voimakkaasti ja uusi sosiaalihuoltolainsäädäntö ja siihen liittyneet suuret reformit vilkastuttivat ja monipuolistivat kaikenlaista tutkimus-, kehittämis- ja kokeilutoimintaa. Samanaikaisesti sosiaaliturvaetuksien taso ja kattavuus ja hyvinvointipalveluiden saatavuus kohosivat muiden pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tasolle.

Silti haastateltavani tunnustivat tämän kehityksen kääntöpuolenkin varsin hyvin. Useampi heistä viittasi siihen, miten sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelu oli tuolloin itse asiassa jatkuvasti kasvavien resurssien käytön suunnittelua:

”Olihan se hyvä, että saatiin edes jonkinlainen sosiaalityöntekijäkunta tänne meidän kuntaankin ennen kuin lama tuli. Mutta se oli just sitä, että aina vain lisää. Lisää hyvinvointipalveluja ja lisää ihmisiä toteuttamaan niitä.” (4)

Kuin Wildingin havaintoa vahvistaakseen monet muistelivat nauraen edellisiä vuosikymmeniä ja uransa alkuvaiheen sinisilmäisyyttä suhteessa työhönsä liittyvään taloudelliseen tietoisuuteen. Toimeentulotukinormien ja erilaisten avustusten laskeminen kyllä sujui, mutta oman työn taloudellisten edellytysten ja sen reunaehtoien laajempi tunteminen oli kovin vaatimatonta:

”Budjettikin oli taivaanrannalla joku semmonen laskeva auringonsäde, joka silloin tällöin näyttäytyi...” (5)

tai

”Mä muistan, kun mä aloittelin tätä työtä, niin enhän mä edes tiennyt, paljonko oli budjetoitu mun alueelle rahaa. Eikä se silloin niin ongelmallista ollutkaan: kun tarvittiin lisää rahaa, niin sitä haettiin. Mutta nythän se on ihan toista, että sosiaalityöntekijät miettii tarkkaan asiat myöskin taloudelliselta kannalta.” (10)

Eräs haastateltavani ihmetteli tätä ilmiötä kohdallaan peilaten sitä pariinkin otteeseen saamansa koulutuksen kautta. Hän kertoi toisinaan muistelevansa opiskeluaikojaan samassa työpaikassa toimivan kurssikaverinsa kanssa ja hämmästelevänsä yhdessä hänen kanssaan viime vuosina tapahtuneita suuria ja nopeita käänteitä, joita koulutusvaiheessa ei osattu vielä mitenkään ennakoida:

”Mitään talouteen liittyvää opetusta ei ollut. Jos mä ajattelen niitä sosiaalityön opintoja, joita mä oon käynyt, niin eihän niissä ollu mitään.... Tietysti jos... no eihän sielläkään olis ollu tällasta, jos mä olisin valinnu jostain kansantaloustieteestä tai jostain sieltä joitakin sivuaineopintoja, niin eihän sekään olis tietenkään lähestynyt asiaa näin. Mutta ei ollut, eikä silloin kun mä tulin tänne vuonna -86 töihin, ei puhuttu rahasta. Se on tullu nyt vasta.” (4)

Haastattelun edetessä pyysin häntä vertaamaan näitä nykyisiä talouteen liittyviä vaatimuksia siihen aikaan, jolloin hän oli aloittanut uransa sosiaalitoimistossa: kumpi tapa tehdä työtä on mielekkäämpi? Monien muiden keskustelukumppaneideni tapaan hän erotti huolellisesti nykyiset resurssien riittämättömyyteen liittyvät ongelmat omaa työtään koskevan taloudellisen tietoisuuden vaateesta, kun hän totesi:

”...Ehkä pitäis olla vähän paremmat resurssit, kyllä ne vähän liian niukat on. Mutta silti mä ajattelen, että on tää taloudellinen tietoisuus ja jonkinlainen semmonen järjestys, että mihin sitä rahaa laitetaan, on tää parempi systeemi kuin se entinen. Musta tästä on tullut jotenkin arvokkaampaa tästä työstä, tai jotenkin jäsentyneempää.” (4)

Toinen mielenkiintoinen havainto liittyi sosiaalihuollon palveluiden monituottajajärjestelmien, yksityistämisen ja erilaisten tilaaja–tuottaja-mallien ympärillä viime vuosina käytyyn vilkkaaseen keskusteluun ja näiden toimintamallien tuloon sosiaalihuollon kentälle. Vasta huolellisesti ja moneen kertaan haastattelut läpi kahlattuani tajusin, etteivät keskustelukumppanini viitanneet puheissaan näihin konkreettisiin teemoihin juuri lainkaan, eivät ainakaan minkäänlaisina merkittävänä hämmennyksen, epävarmuuden tai ahdistuksen lähteinä. Eräs pienen kunnan sosiaalityöntekijä viittasi kuin ohimennen asiaan kuvatessaan sosiaalityön mahdollisuuksia asiakkaiden auttamiseen:

”Ja kyllä mulla ei oo tietoo jostakin case managementista tai jostain semmosesta, mutta sitä mitä mä oon nyt lukenu lehdistä niin musta tuntuu, että meillä on tehty työtä sillä tavalla iät ja ajat (naurua) tietämättä, että sillä on joku hieno nimi...” (10)

Pitkään lastensuojelutyötä tehnyt haastateltavani valotti samaa kysymystä oman kokemuksensa kautta:

”Yksityinen palvelutuotanto on koko työhistoriani ajan ollut mukana lastensuojeluasioissa, lapsia on sijoitettu perhekoteihin niin kauan kuin niitä on ollut. Olen nähnyt perhekotien vaurastumisen vuosien myötä ja tullut ajatelleeksi myös perhekotien vanhempien motiiveja heidän ryhtyessään sijaisvanhemmiksi...” (11)

Yksi selitys asialle tietysti on se, ettei kysymys ole sosiaalityön arjessa erityisen ajankohtainen. Sosiaalipalveluiden tuottamisessa ei ole ainakaan vielä tapahtunut merkittävää vallankumousta, vaan toiminta on edelleen paljolti kuntien hallussa (Kananoja 1997, 30; Kröger 1997, 63). Lisäksi voi olettaa, että viime vuosina rajusti kasvaneiden työpaineiden keskellä jokainen uusi alalle tullut työntekijä on ollut tervetullut – on heidän työsuhteensa laatu ollut siten millainen tahansa.

Vaikka lainsäädäntö tarjoaa nykyisin hyvät mahdollisuudet palvelutuotannon monimuotoistamiseen ja yksityisten palveluiden kehittämiseen ja tarjoamiseen, mitään ratkaisevasti uutta tai vierasta asiaan ei näytä liittyvän. Kunnallisen palvelutuotannon rinnalla on ollut jo pitkään erilaisten järjestöjen, yhdistysten ja yksityisten yrittäjien tarjoamaa palvelua. Vaikka palvelutarjonnan monimuotoistamiseen, palveluiden laatuun ja sen arviointiin liittyy monia hankalasti ratkaistavia kysymyksiä, itse toiminnan logiikka on kuitenkin perusteiltaan tuttua ja siitä syystä ilmeisen helposti omaksuttavissa.

Havainnot näyttävät vain vahvistavan Nikolas Rosen (1995) teesiä markkinoiden kielestä yhtenä älyllisenä välineenä, jonka avulla maailmasta voidaan tehdä ajateltava ja siten rationaalisen toiminnan kohde. Markkinoiden kieli tarjoaa yhden uuden puhettavan ja antaa mahdollisuuden kirjanpidon, arvioinnin ja laskettavuuden käsitteineen tehdä maailmasta ymmärrettävän; monimutkaisten mutta täsmennettävissä olevien vaihtosuoritusten sarjan. Näin tapahtuu myös sosiaalityössä: omalta suunnaltaan ja osaltaan taloudellinen käsitteistö jäsentää työtä ja tekee sen vaikutuksia näkyväksi. Haastateltavani mielsivät tärkeänä ammatillisen toiminnan taloudellisten ehtojen ja mahdollisuuksien aikaisempaa tarkemman tuntemisen. Se oli heille yksi luonteva ammatillisen toiminnan lähtökohta, joka tarjosi uuden, mielekkään näkökulman ja samalla mahdollisuuden sosiaalityön moninaisuuden hallintaan ja sen ympärillä käytävän keskustelun jäsentämiseen.

Yksityiskohtaisen säätelyn purku

Sen sijaan analyysin myötä osoittautui, että kokeneiden ja osaavien sosiaalityöntekijöiden konkreettisimmat arkipäivän hämmennyksen, epävarmuuden ja ahdistuksen aiheet näyttivät olevan yhteydessä sellaisiin radikaaleihin muutoksiin ja irtiottoihin, jotka toteutuvat näiden ”vanhan teollisen järjestyksen hienosti kiillotettujen julkisivujen takana” (Beck 1994). Haastattelut osoittivat, että kysymys on hyvinvointivaltion rutiineja ja sosiaalitekologiaa syvemmillä olevista, vasta viime vuosina ajankohtaistuneista teemoista (vrt. Eräsaari, R. 1995b).

Markkinoistaminen on ollut yksi keskeinen yritys ratkaista käsillä olevia ongelmia. Kun valtio on epäonnistunut monien vastuulleen ottamiensa sitoumusten täyttämässä ja ylikuormittunut velvollisuuksilla, joita se ei enää kykene hoitamaan, julkisessa hallinnossa on siirrytty yhä enemmän korostamaan paikallisella tasolla tehtyjen ratkaisujen merkitystä, tulovastuuajattelua ja kilpailuttamista.

Yksi konkreettinen strategia, jolla näitä yksityisen sektorin toiminnan logiikoita on siirretty julkiseen, on ollut erilaisia toimintoja ohjaavan yksityiskohtaisen oikeudellisen säätelyn purku. Samanaikaisesti tähän kehitykseen on liittynyt kiinteästi kansalaisten oikeuksien vahvistaminen; tilan avaaminen markkinoilla valintoja tekeväille, itsenäiselle ja oikeuksistaan tietoiselle subjektille (Rose 1995). Analyysia jatkaessani ja sosiaalityön asiantuntijuuden uudelleenmäärittelyn tarvetta pohtiessani pyrin kiinnittämään erityisesti huomiota näihin kahteen kehityskulkuun ja osoittamaan niiden yllättävät ja risti-

riitaiset seuraukset niin sosiaalityöntekijöiden kuin heidän asiakkaidensakin elämässä. Käsitteideni mukaan ne ovat tällä hetkellä oleellisia, syvästä ja monensuuntaisesta yhteiskunnallisesta muutoksesta kertovia ydinprosesseja, mutta hieman toisella tavalla kuin perinteisesti olemme tottuneet asiaa ajattelemaan.

Mirja Satka (1995, 95-116; 1997) on nimennyt suomalaisen sosiaalityön modernisoitumiskehityksen ja samalla sen tieteellistymisprosessin ensimmäisen vaiheen sosiaalityön oikeudellistumiseksi. Silloin sosiaalivaltiota johtaneet juristit hahmottelivat ennaltaehkäisevää rikosoikeusteoriaa soveltaen tehokkaan menetelmän lastensuojelulasten, alkoholistien ja irtolaisten tutkintaan, luokitteluun ja sopeuttamiseen. Vuonna 1937 voimaan astuneen huoltolainsäädännön kautta sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen suhde määrittyi juridisesti.

Haastatteluista tehty analyysi osoittaa, että tänä päivänä näyttäisi jälleen olevan käynnissä selkeä sosiaalityön oikeudellistumiskehitys, mutta se tuntuu noudattavan aivan toisenlaista logiikkaa kuin sosiaalityön juridisoituminen 1930-luvulla³. Nykyinen kehitys ei ole vahvasta keskuksesta käsin ohjattua tai koordinoitua, vaan liittyy pikemminkin jatkuvasti pluralisoituvaan, sekularisoituvaan ja moneen suuntaan hajoavaan maailmaan ja ammentaa dynamiikkansa sieltä. Lukemattomine eri muunnelmineen tämä kehitys murtaa modernin sosiaalityön nykyisiä lähtökohtia ja toimintatapoja ja edellyttää siltä uusien käsitteellisten ja käytännöllis-metodisten välineiden kehittämistä.

Ennen kuin siirryn tarkastelemaan haastatteluista löytyneitä sosiaalityön asiantuntijuuden murroskohtia monimuotoisen oikeudellistumiskehityksen prisman läpi, tarkastelen hieman lähemmin sitä, millä ehdoilla oikeudellistumiskehityksestä on ylipäätään mahdollista jatkossa puhua.

Oikeudellistumisen arviointia

Oikeudellistumiskäsitettä pohtiessaan Jyrki Tala (1988) osoittaa käsitteen käytön ristiriitaisuudet ja monet tulkinnat, jotka tekevät ilmiöstä keskustelun ja sen täsmällisen erittelyn hankalaksi. Käsitettä on käytetty paljolti kriittisenä apuvälineenä kuvattaessa oikeudellistumiskehityksen kielteisiä piirteitä. Viime vuosikymmeninä ideologisesti hyvin eri suunnista tulleen hyvinvointivaltio-kritiikin yksi keskeinen väite on ollut, että kansalaisten kontrolli ja valvonta lisääntyvät hyvinvointipalveluiden laajetessa. Tässä keskustelussa hyvinvointivaltion konservatiivisten ja radikaalien arvostelijoiden on väitetty erilaisista lähtökohdistaan huolimatta löytäneen toinen toisensa.

Oikeudellistumisesta keskusteltaessa on tarkasteltu kenties eniten niitä vaikutuksia, joita oikeuskehityksellä on ollut yhteiskunnan eri osa-alueilla tai sen erilaisilla tasoilla. Tala (1988) kuvailee, miten konservatiivinen kritiikki on painottanut oikeussäätelyn liiallisuutta ja sen taloudellista toimintaa ja yksilöiden elämää kahlitsevia merkityksiä. Se on nähnyt siinä holhousmentaliteetin ja professionaalisen ja byrokraattisen päätösvallan kasvua. Moderniin liberaalisiin tukeutuen on korostettu sitä, miten hyvinvointivaltion laajentunut koneisto ja siihen liittyvä keskitetty yhteiskunnallinen suunnittelu, ohjaus ja normitus ovat vaarallisella tavalla rajoittaneet talouden ja yksilöiden vapautta ja toimintakykyä. Samalla tämän kehityksen on nähty heikentäneen aitoa moraalialia, yhteisöllisyyttä ja vastuuta lähimmäisestä, koska vastuu on valtiolistettu julkisiin turvarakenteisiin. Hyvinvointivaltiollisia järjestelmiä nämä kriitikot ovat pitäneet kalliina, jäykkänä ja autoritaarisina. Niiden tilalle he ovat tarjonneet yrittäjyyttä ja vapaata markkinataloutta, edustuksellista, liberaalia demokratiaa ja yksilölliset ja ryhmien väliset erot tunnustavaa ja hyödyntävää valinnanvapautta (esim. Hautamäki 1993; Taylor 1991).

Radikaalia kritiikkiä ei Talan (1988) mukaan voi luonnehtia yhtä selväpiirteisesti. Silti sen yhtenä keskeisenä nimittäjänä voi pitää pettymystä hyvinvointivaltion uudistusten tuloksiin. Myös sen mukaan hyvinvointivaltiollisen säätelyn kasvu on tuonut mukanaan monenlaisia kielteisiä sivuvaikutuksia. Samalla se on ulottunut alueille, joille se ei arvostelijoidensa mielestä kuulu lainkaan. Nämä kriitikot ovat olleet huolissaan elämismaailman kolonisaatiosta kasvatuksen, koulutuksen ja sosiaalisen turvallisuuden alueille tunkeutuvan, yhä yksilöllisemmän ja eriytyneemmän oikeudellisen säätelyn kautta. Lehto (1991, 51) toteaa, että tämä paljolti Habermasin teoreettisiin ideoihin pohjautuva professiokeskustelu on nostanut esiin sosiaalivaltiokehitykseen liittyvän ”kansalaisen” muuttumisen ”asiakkaaksi”. Sen mukaan lisääntyvät byrokraattiset ja monetaristiset menetelmät muokkaavat ja arvioivat ihmisen arkielämää yhä kasvavassa määrin. Samanaikaisesti monet arkielämän moraaliset, oikeudelliset ja yhteiskuntapoliittiset kysymykset siirtyvät pois ihmisiltä itseltään, osaksi asiantuntijoiden hallitseman systeemin ja sen rationaliteettien toimintaa.

Talan (1988) näkemys oikeudellistumiskehityksen analyysistä poikkeaa kuitenkin molemmista yllä kuvatuista tarkastelulinjoista. Hän ei pidä perusteltuna oikeudellistumisen tulkitsemista suoraviivaisesti etenevänä, dikotomisena ja normatiivisena prosessina. Hän pitää hedelmällisempänä sen ymmärtämistä moniulotteisena, vaikutustavoiltaan eriasteisena ja ajassa muuttuvana ilmiönä. Oikeudellistuminen ei voi yksiselitteisesti kuvata koko meillä olevaa kehitystä, sillä samalla kun sääntelyä toisilla alueilla lisätään,

toisilla sitä puretaan. Siitä syystä hän suosittelee oikeudellistumiskehityksen mahdollisimman monipuolista ja eri yhteyksissä tapahtuvaa havainnointia.

Oikeudellistumista tutkittaessa havaintoja on syytä tehdä esimerkiksi siitä, miten yksityiskohtaisia säännöksiä jostakin toiminnasta tai lohkoista on annettu tai muutoin on voimassa. Sääntöjen määrän tai yksityiskohtaisuuden kasvua voisi tällöin tulkita oikeudellistumisen asteen kasvuksi. Myös se, missä määrin säännöt vaikuttavat kansalaisten käyttäytymiseen ja kuinka tehokkaasti niitä noudatetaan, voi toimia oikeudellistumisen osoittimena. Sääntöjen vaikuttamis- ja noudattamisasteen kasvu, samoin kuin niiden kattava ja voimaperäinen viranomaisvalvonta tai laiminlyönneistä seuraavat sanktiot voivat myös ilmentää oikeudellistumisasiasteen kasvua, Tala (1988) analysoi.

Viimeisenä oikeudellistumiskehityksen indikaattorina Tala (mt.) mainitsee oikeudellisesti järjestettyjen ratkaisutapojen (tuomioistuimet, hallinto) käytön ristiriitatilanteissa. Niissä riidan ulkopuolinen kolmas taho voi päättää asian tarvittaessa vastoin osapuolten tahtoa. Täydennykseksi voi tarkastella muuntyyppisten ratkaisuelinten (välitys, sovittelumenettely, suositusten anto) sekä oikeudellisten erityisasiantuntijoiden, lakimiesten, käyttöä ristiriidoissa. Oikeudellisten ratkaisutapojen tai lakimiesten käytön kasvu voisi olla yksi oikeudellistumisen tunnusmerkki. Näiden ulottuvuuksien avulla hänen mukaansa on mahdollista kuvata empiirisesti ja kohtalaisen tarkoin, millä tavalla oikeuskehityksen vaikutukset ilmenevät kansalaisten toiminnassa ja käyttäytymisessä eri aloilla sekä mihin suuntaan kehitys on vienyt.

Nämä Talan oikeudellistumiskehityksen indikaattorit mieleissäni olen analysoinut haastatteluaineistoa ja paikantanut niitä asioita, joiden äärellä kokeneet sosiaalityöntekijät ovat ilmaisseet neuvottomuuttaan, epävarmuuttaan tai ahdistustaan. Samalla olen etsinyt vastausta siihen, millä edellytyksillä näiden ”murtumakohtien” yhteydessä voi puhua uudenlaisesta oikeudellistumiskehityksestä ja sen sosiaalityön asiantuntijuutta uudelleenmäärittelevästä voimasta. Aloitan tarkasteluni makrotasolta valtion ja kuntien välisen ohjauksuhteen muutoksista ja näiden muutosten vaikutuksista sosiaalityön toimintakäytäntöihin.

PAIKALLISHALLINNON MUUTOKSET

Tarkastelen tässä kappaleessa viime vuosina toteutettua valtion ja kuntien välisen ohjaussuhteen uudelleenmuotoilua ja sen moniulotteisia seurauksia. Kiinnitän huomioni tapaan, jolla muutos heijastuu eri kunnissa ja erilaisissa toimipisteissä työskentelevien sosiaalityöntekijöiden työn lähtökohtiin ja toimintaehtoihin niitä muokaten ja suunnaten. Samalla kuvaan sitä, millä tavalla nämä muutokset heijastuvat kunnan asukkaiden elämään. Toisaalta muutos on tuonut päätöksenteon lähemmäs ihmisiä niin kuin tarkoitus on ollut. Toisaalta ihmisten on oltava entistä aktiivisempia ja tietoisempia omista oikeuksistaan varmistaakseen niiden toteutumisen.

Yhtenäisten toimintamallien hajoaminen

Useimmissa erityistyöpisteissä kuten sairaaloissa, perheneuvoloissa, päihdehuollon toimintayksiköissä tai mielenterveystoimistoissa työskentelevät sosiaalityöntekijät eivät varsinaisesti tee päätöksiä asiakkaidensa etuuksia tai palveluita koskevissa asioissa. Sen sijaan heidän tehtäviinsä kuuluu neuvoa ja ohjata eri paikkakunnilta tulevia asiakkaitaan niiden hankkimisessa. Tällaiselta paikalta avautuu mielenkiintoinen näköala sosiaalipolitiikan nykykehitykseen ja niihin kysymyksiin, joita tämä kehitys näyttää tuoneen mukanaan:

”Omassa työssäni sairaalassa, jossa ei varsinaisesti päätöksiä tehdä, olen kokenut sen että eri kuntien asukkaat ovat selvästi eriarvoisessa asemassa joihinkin sosiaalietuuksiin nähden. Työskentelen eri kunnista tulevien asiakkaiden parissa ja koska käytännöt ja päätökset eivät välttämättä ole yhte-

neväisiä ja tapahtuu muutoksia yhdenkin kunnan sisällä, on vaikeaa tietää, mitkä päätökset ovat voimassa. On vaikeaa antaa luotettavaa informaatiota asiakkaille ilman, että aina joutuu tarkistelemaan tietojaan.” (12)

Haastateltavani kuvaama tilanne on uusi ja mielenkiintoinen. Vain muutama vuosikymmen aikaisemmin sosiaalihuollon kehittämiseksi tärkeimmäksi tavoitteeksi asetettiin yhtenäistä sekä määrällisesti että laadullisesti eri puolilla maata tarjolla olevat, tasoltaan ja toteutukseltaan monenkirjavat sosiaalihuollon palvelut⁴. Kuntien kykyyn hoitaa sosiaalipalveluiden kehittämistä itsehallinnon pohjalta ei luotettu. Tuolloin nähtiin, että kattavan ja rakenteeltaan käyttökelpoisen sosiaalipalveluiden tarjontaorganisaation rakentamiseksi kunnille oli asetettava suunnitelmallista kehittämistyötä edellyttävä lakisääteinen velvoite (Kröger 1997, 56; Pulma 1996, 41-44).

1980-luvun alussa toteutunut sosiaalihuoltolainsäädännön uudistaminen ja samoihin aikoihin tapahtunut kuntien kytkeminen saman suunnittelu- ja valtionosuusjärjestelmän piiriin⁵ toteutti pitkälti tämän tavoitteen. Uudistukset selkiyttivät ja järkiperaistivät sosiaalihuoltoon aikaisemmin liittynyttä lukumäärältään mittavaa, sekavaa ja hajanaista lainsäädäntö- ja asetusryteikköä. Samalla ne ohjasivat voimakkaasti kehittyvää kunnallista palvelutuotantoa kohti yhtenäisiä toimintamalleja. Näiden uudistusten myötä vahvistuva hyvinvointivaltio delegoi kuntien tehtäväksi valtakunnallisten ja läänikohtaisten palveluiden laajentamissuunnitelmien paikallisen toimeenpanon. Vaikka aivan täydellistä yhtenäisyyttä ei saavutettukaan, silti hyvinkin eritasoisista palvelukulttuuria aikaisemmin toteuttaneet kunnat siirtyivät keskitetyn sosiaalisuunnittelun kautta tarjoamaan kohtuullisen tasalaatuisia sosiaalipalveluita asukkailleen (Kröger 1997, 56-58; Pulma 1996, 53).

Sosiaalityöntekijöiden haastattelut osoittivat selvästi, miten nopeasti ja kokonaisvaltaisesti aikaisempi pitkäaikainen, yhdenmukaisuutta ja yhtenäisiä standardeja korostanut julkishallinnon ohjausideologia on kuluvalla vuosikymmenellä muuttunut. Luon ensin lyhyen katsauksen tähän ohjausideologiseen käännteeseen. Sen jälkeen siirryn lähemmin tarkastelemaan sitä, millaisia vaikutuksia sillä on ollut sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa jokapäiväiseen elämään.

Ohjausideologian radikaali käänne

Sosiaalitoimen osalta ratkaiseva käänne valtion ja kuntien välisessä ohjaus-
suhteessa on tapahtunut vuoden 1993 alussa. Silloin astuivat voimaan uusi

sosiaali- ja terveydenhuollon valtionosuus- ja suunnittelulaki (SVOL 733/92) ja siihen liittyvät säädökset. Aiemmin valtionosuudet maksettiin kuntien erilaisiin toimintoihin, joiden täytyi sisältyä yksityiskohtaisiin viisivuotissuunnitelmiin. Valtionosuuksien vastaanottajan piti lisäksi raportoida keskuks hallinnolle yksityiskohtaisesti suunnitelmien toteutumisesta ja niiden kustannuksista (Iivari 1995).

Uudistuksen jälkeen valtio rahoittaa kuntataloutta laskennallisin perustein. Se ei enää kohdista taloudellista tukea millekään tietylle palvelulle, eikä itse asiassa edes kunnan hyvinvointisektorille. Kunnat saavat menoihinsa valtionosuutta väestömäärän ja sen ikärakenteen mukaan, eikä valtionosuus ole riippuvainen kunnan sosiaali- ja terveyspalveluiden laajuudesta tai niiden tosiasiallisista kustannuksista. Kunnat eivät ole enää velvollisia soveltamaan valtakunnallisia suunnitelmia paikallisiin olosuhteisiin, vaan nyt ne voivat suunnitella palvelunsa itse paikallisten olosuhteiden ja omien tarpeidensa pohjalta (Kröger 1997, 62).

Uudistuksen tavoitteena on ollut vahvistaa kunnallista itsehallintoa, edistää toimintojen taloudellisuutta ja tehokkuutta ja parantaa kuntalaisten mahdollisuutta vaikuttaa yhteisten asioidensa hoitoon. Kuntien velvollisuus on järjestää samat palvelut asukkailleen kuin ennenkin, mutta nyt se on mahdollista tehdä niiden itse parhaaksi katsomilla tavoilla. Ryhäsen (1994) mukaan uuden lainsäädännön yhtenä tavoitteena on ollut parantaa kuntasektorin mahdollisuuksia uudenlaisen toimintapolitiikan toteuttamiseen. Se on mahdollistanut kuntien sosiaali- ja terveydenhuollossa niin luottamusmies- kuin virkamieshallinnon uudistamisen. Samalla siinä on luotu erilaisia edellytyksiä kuntien markkinaperustaisen toiminnan laajentumiselle purkamalla palveluiden järjestämistä koskevaa yksityiskohtaista normistoa.

Juhani Iivari (1995) on selvittänyt tätä ohjausmenettelyn muutosta koskevan strategian onnistumista kuntabarometrien ja sosiaali- ja kuntajohtajien ja luottamusmiesjohdon haastattelujen avulla. Hänen mukaansa se, miten kunnallishallinnon sisällä on hyödynnetty itsehallinnon mahdollisuuksia, näyttää vaihtelevan suuresti kunnasta toiseen. Artikkelissaan hän erottelee toisistaan hallintoansa rationalisoivat, delegointia toteuttavat, hallintomalliaan vielä etsivät ja ns. konsensuskunnat. Analysoidessani ohjausmenettelyn muutoksen seurauksia sosiaalityön toimintaympäristöjen rakentumiselle ja sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa toimintamahdollisuuksien muutoksille peilaan haastatteluvastauksia tähän Iivarin tekemään analyysiin.

Konsensuskunnat ja yhteistyö

Konsensuskunnissa päätöksiä on jo pitkään tehty yhteishengessä. Politikoinnin tilalla on yhteistyö ja Iivarin (1995) mukaan hänen haastateltavansa korostavat päätöksenteon keskustelevaa, lähes idyllistä luonnetta. Tällaisia kuntia hänen mukaansa luonnehtii hyvin usein luottamusmiesportaan lähes yksituumainen poliittinen jakauma. Samanlaisia konsensuskuntia ja niissä työskenteleviä ihmisiä oli mukana myös omassa aineistossani. Otan tähän yhden esimerkin. Muiden kuntien tavoin myös tässä kunnassa on jouduttu pohtimaan erilaisia selviämisvaihtoehtoja niukkenevan talouden oloissa. Erilaisiin kehittämissuunnitelmiin ja uusien työtapojen etsimiseen koko kuntasektorin sisällä on haluttu panostaa huomattavan paljon sekä aineellisia että henkisiä voimavaroja.

Haastateltavani kuvasi, miten eri tahot on integroitu mittavan henkilöstöhallinnon kehittämissuunnitelman kautta toimimaan entistä tiiviimmin keskenään ja yhteistyössä sosiaalitoimen kanssa. Myös seurakunta ja vapaaehtoisjärjestöt ovat olleet kehittämistyössä aktiivisesti mukana. Pyrkimyksenä on ollut rakentaa muuttuvissa olosuhteissa yhteinen näkemys toiminnan keskeisistä painopistealueista ja niistä menettelytavoista, joilla sopeutuminen uuteen taloudelliseen tilanteeseen mahdollisimman mielekkäällä tavalla toteutetaan. Ja haastateltavani kertoman perusteella vaikutti siltä, että tässä on myös onnistuttu:

”Mun mielestä meillä toimii hirveän hyvin yhteistyö ja ehkä se johtuu siitä, että on pieni kunta. Me tunnetaan toisemme ja on opittu luottamaan toisiimme. Me tiedetään niin hyvin, että kuka mikin on, ettei tartte suojella sitä omaa reviiriään, vaan voi vapaasti toimia.” (8)

Uusista toimintamenettelyistä ja henkilöstösopimuksista neuvottelu herättää lähes väistämättä ristiriitoja. Poliittiset päättäjät ovat halunneet minimoida niitä käyttämällä uusia toimintastrategioita laatiessaan hyväkseen sitä informaatiota, jota henkilöstöllä on ollut tarjota. Taustalla on ollut koko ajan halu säilyttää ”meidän kunnan” vahvuus ja yksituumaisuus päätöksenteossa pyrkimällä mahdollisimman laajaan ja avoimeen luottamushenkilöiden, kunta-laisten ja kunnan työntekijöiden väliseen keskusteluun ratkaisuja etsittäessä ja toimintalinjoja luotaessa. Perinteiset kansalaishyveet kuten yhteistoiminta ja tarkka taloudenpito ovat olleet kunnassa arvossaan jo aikaisemminkin. Niiden myötä kunnan talous on saatu säilymään vahvana. Päätöksenteossa nämä toimintatavat ovat ohittaneet poliittisiin taustoihin kiinnittyvän reviiri-

ajattelun ja tällä yhteistyöstrategialla haastateltavani uskoo selviämiseen myös jatkossa:

”No siinä mielessä mun täytyy sanoa, että meidän kunnassa nää asiat hoi-tuu hyvin. Meillä on ollu vielä tosi vahva talous, tosi vahva. Että mehän ollaan tässä läänissä... taitaa olla ihan paras tämä meidän talous [...]

Mutta mites tää kaikki nyt sopii sitten siihen, että te kumminkin supistatte niin voimakkaasti?

No me tietenkin halutaan sitten turvata talous tulevaisuudessakin. Ja sitten täytyy vielä sanoa se, että meidän kunnassa ei oo koskaan rellestetty.” (8)

Delegointia toteuttavat kunnat ja luottamuskulttuuri

Toisenlainen esimerkki kunnallisen itsehallinnon toiminnasta on Iivarilla (1995) ns. delegointia toteuttavat kunnat. Niissä asioiden ratkaisuvalta delegoidaan virkamiehille. Tällaisessa kunnassa ongelmia saatetaan kohdata luottamusmies-tasolla, jossa päätökset tapahtuvat tiukalla oikeisto–vasemmisto-akselilla. Näissä kunnissa myös kaupunginhallituksen rooli päätöksenteossa on mer-kittävä, sillä sektoriluottamusmiehet, joita hallinnon ohentamisen seuraukse-na on vähennetty paikoitellen runsaastikin, ajavat tiukasti ”sektorinäkemyksiä”. Ongelmana kunnassa näyttää olevan kokonaistaloudellisen ajattelun vieraus.

Aineistostani löytyy esimerkki myös tällaisessa ympäristössä toteutettavasta sosiaalityöstä. Sen jälkeen kun luottamushenkilöt ovat käyneet kunnan eri toimialoihin liittyvät, yleisellä tasolla liikkuvat arvokeskustelut ja linjanneet niiden perusteella eri toimintojen painopistealueet, asioiden lopullinen muo-toilu ja niiden toteutus jätetään virkamieskunnalle. Yhteistyö poliittisten päät-täjien ja virkamieskunnan välillä toimii. Haastateltavani kokemuksen mukaan suunnittelua leimaa luottamus henkilöstön ammattitaitoa kohtaan:

”Meillä on kehitetty tätä linkkiä, että jos jotain talousarviota tehdään, niin kysytään ihan niiltä perustyötä tekeviltä ihmisiltä, että minkä verran tarvi-taan rahaa päihdehuoltoon ja mitä sillä halutaan saada aikaan, kuinka monta hoitopäivää ja kenelle. Jotenkin se, että jos valtuusto tai lautakunta käy jotain arvokeskustelua, ne ei musta voikaan käydä sitä muuta kuin semmosella hyvin yleisellä tasolla, että onko sosiaalipalvelut vai sivistys-palvelut nyt siellä ykkösenä – mikä on sillä tasolla. Sit me sosiaalitoimen

sisällä käydään oma keskustelu, että minkä verran laitetaan nyt päihdehuoltoon ja minkä verran lastensuojeluun ja näin.” (4)

Tässä kunnassa pyritään pitkäjännitteiseen ja suunnitelmalliseen paikallisen sosiaalipolitiikan kehittämiseen, vaikka toimintojen tehokkuutta ja taloudellisuutta painotetaan. Haastateltavani kertoi, miten luottamus työntekijöiden ammattitaitoon näkyy myös siinä, että sovitusta budjettikehyksestä ollaan valmiita joustamaan perusteltujen esitysten pohjalta. Taloudellisiin ongelmiin vedoten ei haluta estää sellaisten palveluiden tarjoamista, jotka toteutushetkellä voivat olla kalliitakin, mutta joiden oletetaan tulevaisuudessa tuottavan huomattavia kustannussäästöjä parantuneen sosiaalisen selviämisen kautta.

Hallintoaan rationalisoivat kunnat

Hallintoaan rationalisoivat kunnat (Iivari 1995) pyrkivät toiminnan tehostamiseen ja kustannusten säästöihin keventämällä hallintoaan, yhdistelemällä sosiaali- ja terveystointaan ja alueellistamalla palveluitaan. Tavoitteiden saavuttaminen edellyttää tiukkaa hallinnointia, sillä jatkuvat muutospyrkimykset saattavat kohdata vahvaa vastarintaa ja jatkuessaan kuormittaa henkilökuntaa. Yleensä näitä muutoksia siivittää pyrkimys heikon kuntatalouden tasapainottamiseen, jolloin toimintakehys sosiaalityössä saattaa muodostua todella ahtaaksi.

Myös tällaisessa kunnassa tehtävästä sosiaalityöstä haastattelussani oli esimerkki. Tavoitteena olevien muutosten toteuttamiseksi toimintojen organisointia ja budjettia koskevat päätökset tehdään käytännössä kaukana niin sosiaalityöntekijöiden kuin kansalaistenkin arjesta. Heidän näkemyksiään asioiden mielekkästä hoidosta tai kuntalaisten palvelutarpeista ei kysellä. Toiminnan suunnittelussa talousstrategiaa soveltavat kunnalliset päättäjät käyttävät kustannustietoja budjetin tasapainottamisessa ja leikkausten kohdentamisessa. Haastateltavani kuvasi, miten sosiaalityöntekijöiden tehtäväksi jää ennen kaikkea toteuttaa tätä Ilkka Pesosen (1994) säästöstrategiaksi nimeämää linjausta. Neuvotteluvaraa tai joustoja annetusta kehyksestä löytyy kovin vähän:

”Mutta jos esimerkiksi käy niin kun meillä taannoin kävi, ettei ollut enää yhtään määrärahaa tukiperheitä varten, niin sitten sitä yksinkertaisesti ei vain ole. Se, että se säästötavoite menee työntekijätasolle asti, ohjaa väistämättä sitä asiakastyötä mitä tekee, sen etiikkaa ja sen lähtökohtia. Vaikut-

taa siihen, miten suhtaudutaan sellaisiin ratkaisuihin, jotka pidemmällä tähtäimellä voisivat olla hyvinkin paljon kustannuksia säästäviä, mutta jos ne tällä hetkellä on kalliita, niitä ei edes ehdoteta.” (1)

Tilanteessa, jossa toiminnan tiukat taloudelliset kehykset ovat lähes määräävin työntekoa suuntaava tekijä, välttämättömät lakisääteiset tehtävät on pyrittävä hoitamaan. Priorisointikeskustelua ei oikeastaan edes tarvita, koska lakisääteisten velvoitteiden hoitamisen jälkeen juuri mitään kohdennettavaa ei jää enää yli. Toisaalta jos priorisointikeskustelua kaivataankin, sen tulisi olla riittävän laajapohjaista ja monipuolista. Haastateltavani kokemuksen mukaan tällainen keskustelu ohjautuu pienen yksikön tasolla helposti vain yksittäisten asiakkaiden tarpeiden ja elämäntilanteiden kautta, eikä mitään laajempaa, työntekoa tukevaa näkemystä asioiden hoidosta pääse syntyämään:

”Kyllä se laajempi keskustelu tällaisessa tilanteessa, missä nyt ollaan, olis välttämätöntä. Työntekijät muuten sokeutuu siihen, että he näkevät sen oman tehtävänsä vaan. Sen, että nyt mulla tässä kuussa on näin ja näin paljon näitä harkinnanvaraisia päätöksiä. Ja voi minä toivon, että näihin päätöksiin ei nyt puututa, vaikka minä tiedän voivani ne kaikki perustella. Ja näin ja näin paljon on lapsia sijoitettu kodin ulkopuolelle. Minä toivon, ettei kukaan sano minulle, että 600 markkaa päivä nyt menee, vaikka mä tiedän että mä pystyn ne kaikki perusteamaan. Ja silloin, jos työntekijällä ei oo sellaista laajempaa tukea takanaan, se työrooli on hirveän kapea.” (1)

Työntekijöitä turhauttaa nähdä jokapäiväisessä toiminnassaan säästöjen vaikutukset asiakkaidensa elämään ilman, että he kykenevät merkittäväällä tavalla vaikuttamaan sosiaalityön suuntaamiseen tai sen painopistealueiden asettamiseen. Määrällisesti mitattavien työsuoritteiden painottuminen toisenlaisista puheista huolimatta johtaa työmotivaation heikkenemiseen ja monenlaisen ristiriitojen kärjistyymiseen myös työyhteisön sisällä:

”Tulee semmonen erilainen työntekijöiden arvottamisjärjestys, että kuinka paljon parempi työntekijä olet silloin, jos et myönnä harkinnanvaraisia päätöksiä. Tai jos sun päätöslistassasi ei ole kuin vain 20 % harkinnanvaraisia päätöksiä ja kuinka paljon huonompi sinä olet silloin jos niitä onkin 40 %. Tai kuinka paljon huonompi työntekijä sinä olet silloin, jos sijoituspäätöksiä onkin näin ja näin paljon. [...] Se johtaa sitten työntekijöiden väliseen vertailuun, kilpailuun ja semmoiseen, mitä aikaisemmin en ole huomannut, että tässä työympäristössä olis ollut.” (1)

Tällä kehityksellä on omat kielteiset vaikutuksensa työyhteisön toimivuuteen ja siihen tukeen, jota työtovereilta on totuttu saamaan ja jonka varassa jokapäiväistä työtä paremmin jaksaa (myös Johansson 1994, 52). Sitä kautta myös palvelun laatu heikkenee ja työstä tulee helposti epätoivoista selviämistä päivästä toiseen.

Hallintoratkaisujaan etsivät kunnat

Hallintoratkaisujaan vielä etsiviä kuntia Iivari (1995) kuvaa päätöksentekotavaltaan tempoileviksi. Niissä valtaosa lautakunnan jäsenistä on valtuutettuja, jotka ajavat voittopuolisesti lautakuntiensa etuja. Virkamiesten ja luottamusmiesten asemissa on selvää ristiriitaa, suunnitelmat menevät toistuvasti uusiksi ja poliittisella tasolla ”käräjöidään koko ajan jostakin”.

Myös tästä toimintatyyppistä aineistossani on esimerkki. Siinä vaiheessa kun normiohjausta purettiin ja päätösvaltaa siirrettiin paikalliselle tason viranhaltijoille ja luottamushenkilöille, mukaan tulivat myös laman vaikutukset ja sen myötä monet vaikeat ratkaisut ja ilmiöt, joita ei aiemmin ollut tarvinnut kohdata. Haastateltavani suri sitä, miten vaikeaksi laajapohjaisen ja avoimen keskustelun käynnistyminen tällaisessa toimintaympäristössä saattaa osoittautua:

”Mutta sitten kun sitä rahaa ei enää ollutkaan samalla tavalla, kun piti lähteä miettimään, että niukkuutta jaetaan... niin se keskustelu jos olis kunnolla alkanut, että millä tavalla sitä niukkuutta jaetaan tai miten sitä kohdennetaan niin se olisi varmasti... Ei se olisi ollut helppo edes ammatilliselle työntekijälle, koska siinä joutuu kohtaamaan sellasia asioita, joita ei hyvinvointivaltiossa ole kohdannut. Mutta siihen keskusteluun ei ole päästy ja nyt mä sen ymmärrän, että siinä on niin paljon sitä, mikä on minun etu tai minulle tärkeän ihmisen etu tai minun ryhmäni etu.” (2)

Jatkuvan riitelyn, omien intressien ärhäkän valvonnan ja tempoilevan päätöksenteon vuoksi poliittisten päättäjien, kuntalaisten ja virkamieskunnan välinen suhde voi kehittyä pelikentäksi (Pesonen 1994), jossa uuden lainsäädännön edellyttämä kuntakohtainen sosiaalipolitiikan linjaaminen ja sen painopisteiden määrittäminen on hyvin vaikeaa, joskus käytännössä lähes mahdotonta. Ryhmäedut ja niiden puolustaminen ovat näkyvästi esillä, eivätkä eri osapuolet halua luopua ”itselleen kuuluvista oikeuksista”. Haastateltavani kuvaa, miten toimivaa keskusteluyhteyttä poliittisten päättäjien ja virkamieskunnan välille on vaikea löytää:

”Ja eihän kukaan ammatillisen sosiaalityön edustaja lähde toimimaan aivan umpimähkään. Ainahan halutaan jollakin tavalla joku toimintamalli nähdä. Toimiston sisällä voidaan käydä hirveenkin kauan ja pitkään sellaista arvo-keskustelua ja tavoitekeskustelua ja päämääräkeskustelua, jossa haetaan sitä että mitä me halutaan tehdä ja miksi me halutaan tehdä näin. Ja minusta se keskustelu on silloin hedelmällistä, kun siinä halutaan myös kyseenalaistaa, miksi tehdään näin, miksi ei tehdä näin, miksi tehdään noin. Ja musta jos se näin tapahtuu, niin jonkinlainen palvelun laatu siihen työhön aina tulee. Mutta eihän näin tapahdu. On tietty summa rahaa ja sitä on jaettu sen mukaan, milloin sattuu minkäkinlaiset intressit olemaan siinä sosiaalilautakunnassa pinnalla.” (2)

Mikäli tällaisessa toimintaympäristössä päästään jonkinlaiseen toimintapolitiikan linjaamiseen yleisten periaatteiden tasolla, Iivarin (1995) kuvaama tempoileva päätöksentekotapa tulee esiin esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden päätöksiin kohdistuvien valitusasioiden käsittelyssä. Niissä ratkaisut voivat tapahtua esimerkiksi valittajan henkilön mukaan, eivät aiemmin tehtyjen yhteisten linjausten perusteella. Ja tällaisissa tilanteissa ristiriidat virkamiesten ja luottamushenkilöiden välillä kärjistyvät väistämättä:

”Mun nähdäkseni virkamieslaki lähtee siitä – oli pa kunnan tai valtion virkamies – että hän pyrkii tasapuolisuuteen. Ja pyrkii laadukkaasti tasapuolisuuteen. [...] Ja kyllä mun nähdäkseni lautakunnalta edellytetään myös, että ne perusteet jotka se vahvistaa, koskee samalla tavalla kaikkia kuntalaisia. Ja niinhän ne koskeekin. Mutta sitten ne muutosvaatimukset, jotka tulee viranhaltijan päätöksistä, niin lautakuntahan on ensimmäinen taho, joka siihen ottaa kantaa. Ja tietysti esittelijä esittää, minä esitän jääräpäisesti sen mukaan, mitkä on lautakunnassa sovitut periaatteet. Mutta lautakunta voi päättää sen mukaan, kuka on valittamassa.” (2)

Työnteko tällaisessa yhteisössä on kuormittavaa. Toiminnan ennakoimattomat ja sattumanvaraiset linjaukset ja niistä syntyvät erimielisyydet luottamushenkilöiden ja virkamiesten välillä synnyttävät lojaliteettiristiriitoja ja konkreettisia käytännön ongelmia. Haastateltavani kuvaa, millä tavoin ne vaikeuttavat päivittäistä työntekoa ja tasapuolisten ja luottamuksellisten asiakassuhteiden rakentamista:

”Mä kyllä henkilökohtaisesti koen sen hirveän vaikeana, koska siis esittelijähän on se, joka vastaa esityksestä ja vastaa lautakunnan päätöksistä. Ja

tietysti se, joka saa myönteisen päätöksen on sitä mieltä, että esittelijä on esitellyt hyvin. Ja se, joka ei saa myönteistä päätöstä on sitä mieltä, että on esittelijän syy, että lautakunta on päättänyt toisin.” (2)

Refleksiivisiä tiloja vai menetettyjä mahdollisuuksia?

Sosiaalityön nykymurrosta koskevassa selvityksessään Aulikki Kananoja (1997, 31) toteaa, miten hallinnon uudistumisen seurauksena kunnallisen päätöksenteon merkitys sosiaalipolitiikassa on kasvanut. Samaan aikaan monissa kunnissa toimintoja on organisoitu entistä enemmän alue- ja väestöpohjaisesti yhdistämällä perinteisiä sektoritoimintoja samaan aluepohjaiseen toimintatapaan. Uusia toimintatapoja etsittäessä aikaisempi sektoripohjainen asiantuntijajohtajuus on monin paikoin korvattu yleisjohtajuudella. Sen seurauksena sosiaalipoliittinen asiantuntemus on vähentynyt kuntien johdossa ja päätöksenteon siirtyminen lähelle kansalaisia ja sosiaalityöntekijöitä on saatettu kokea jopa vaikutusmahdollisuuksien heikkenemisenä.

Myös haastattelemiini sosiaalityöntekijöiden havainnot kertoivat samantyyppisistä kehityskuluista. Keskusjohtoisen säätelyn purkaminen ja autonomisen kuntakäsityksen vahvistuminen sattuiivat aikaan, jolloin julkisen toiminnan taloudelliset reunaehdot tiukkenivat rajusti. Näin syntyneisiin haasteisiin kunnat ovat pystyneet vastaamaan hyvin eri tavoin. Periaatteessa ohjausjärjestelmän uudistaminen on tarjonnut kunnille hyvän mahdollisuuden itseään rakentavalle, kriittisesti arvioivalle ja korjaavalle, paikallistuntemukseen perustuvalla refleksiivisellä sosiaalipolitiikalla ja sosiaalityöllä. Parhaimmillaan se on nopeuttanut ja joustavoittanut päätöksentekoa ja mahdollistanut paikallisten erityisolosuhteiden huomioon ottamisen tehtäessä sosiaalipoliittisia linjauksia. Kunnissa, joissa tällaiseen tilanteeseen on päästy, sosiaalityöntekijöillä on tukenaan vaikeista säästöpäätöksistä käyty laajapohjainen keskustelu, kuten joistakin haastatteluista selvästi kävi ilmi. Sen perusteella käytettävissä olevat resurssit on pyritty kohdentamaan yhteisesti sovitulla tavalla alueellisia ja paikallisia tarpeita vastaaviksi. Silloin myös päätöksenteko on tullut lähemmäksi palveluiden käyttäjiä niin kuin tarkoitus on ollut.

Yhtä hyvin uudistukset ovat kuitenkin avanneet tilan kireille ristiriidoille ja erilaisista etuuksista käytäville ryhmäkuntaisille kamppailuille ja oikeustaisteluille. Selvimmin tämä näkyy kunnissa, joissa paikalliset sosiaalipoliittiset linjaukset ovat jatkuvan ”käräjöinnin” ja kiistojen kohde. Toisaalta tilanne ei liene sen helpompi kunnissa, joissa sosiaalipoliittiset linjaukset määrittäytyvät pääosin esimerkiksi kuntatalouden kriisin kautta. Koska lakisäateisten tehtä-

vien hoito on ainoa mihin halutaan tai voidaan panostaa, laajapohjaista, eri intressiryhmien välistä keskustelua käydään toimintapolitiikkaa muotoiltaessa hyvin vähän. Kun kunnalliset päätöksentekijät lähtevät liikkeelle pelkästään talouden vaatimuksista, toimintatapa on abstrakti ja persoonaton ja tähtää tarkasti ennakoitavaan, mielellään määrällisesti laskettavaan tulokseen (vrt. Pesonen 1994). Silloin sosiaalityölle osoitettu budjettiraami on tiukka ja joustamaton ja työntekijöiden tehtävä on pysyä annetussa kehyksessä. Ammatilliset arviot asiakkaiden erityisistä tuen tai huolenpidon tarpeista eivät saa vastakaikua ainakaan silloin, jos ne eivät mahdu näihin ennalta määriteltyihin puitteisiin. Eräs haastateltavani kiteyttikin nykyisen tilanteen toteamalla, miten ”tietty epävarmuus ja epäselvyys on kuitenkin yleinen tunnelma”.

Nykytilanteessa sosiaalihuollon kehitystä aikaisempina vuosikymmeninä ohjannut yhtenäisyyden idea on murtunut. Vaikka kuntien edellytetään edelleenkin järjestävän asukkailleen samat palvelut kuin ennenkin, on selvää että paikkakuntaakohtaisia eroja on syntynyt uudistuksen jälkeen (Eronen et al. 1996, 29). Jo pelkästään kuntien erilainen talouden tilanne ja poliittinen päätöksentekoilmapiiri määrittävät sitä, millaisia ja millä tavoin tuotettuja palveluita kunnalla on mahdollisuus asukkailleen tarjota ja miten avoimen ja demokraattisen päätöksentekoprosessin jälkeen näitä ratkaisuja tehdään.

Toisaalta tuomalla päätöksenteon lähemmäksi ihmisiä uudistus on vahvistanut kuntalaisten mahdollisuuksia vaikuttaa itseään ja omaa lähipiiriään koskevien asioiden hoitoon. Samalla se on kuitenkin asettanut huomattavasti aikaisempaa suurempia vastuita ja velvollisuuksia yksittäisten ihmisten ja ihmisryhmien harteille. Tällaisessa tilanteessa jokaisen ihmisen on entistä tarkemmin tunnettava omat oikeutensa turvatakseen ne. Samoin heidän on entistä tarkemmin tiedettävä ja ymmärrettävä, miten paikallisesti ja asiakohteisesti on mahdollista toimia ja vaikuttaa edistääkseen tärkeiksi kokemiensa sosiaalipoliittisten päämäärien toteutumista.

6

TALOUDEN SUURET KÄÄNTEET

Kuntien ja valtion välisen ohjaussuhteen muutoksia pohtiessaan Ilkka Pyy (1993) on todennut, miten kuntien itsehallinnon nimissä voidaan yhteiskunnallisten konfliktien luonnetta muuttaa siirtämällä osa kiistoista, esim. palvelutarjonnan polarisaatiosta johtuvien ongelmien hoito, yksinomaan paikallisiksi. Samoja piirteitä voi löytää myös viime vuosina toteutetusta talouden ohjausideologian muutoksesta. Tänä päivänä paikallisten sosiaalipoliittisten linjausten ja sosiaalityön ristiriitaisena tehtävänä on yrittää tuottaa järjestystä ja löytää ratkaisuja riskeihin ja ongelmiin, joista monet todellisuudessa syntyvät jossakin hyvin kaukana kansainvälisen talouden kehityskulkujen vanavedessä.

Nämä vaikeasti hallittavat, mutta ihmisten jokapäiväisessä elämässä hyvin konkreettisina ja paikallisina tuntuvat seuraukset askarruttivat poikkeuksetta jokaista haastateltavaani. He pohtivat hyvin paljon viime vuosien suurten talouden heilahdusten mukanaan tuomaa köyhyyttä, työttömyyttä ja syrjäytymistä, rajusti kasvaneita asiakasmääriään sekä niitä uusia asiakasryhmiä, jotka heidän palvelujaan nykyään tarvitsevat:

”... nää ihan konkreettiset sosiaaliset ongelmat on tosi isoja. On ihan järkyttävää, miten valtavia velkataakkoja ihmisillä on, minkälaisissa loukuissa ne ovat asuntolainojen ja kaikenlaisten takausten kanssa. Semmosten summien kanssa, ettei niistä voi kukaan selviytyäkään menettämättä mielen-terveyttään ja ilman, että se olis niin äärettömän kova stressi ihmissuhteille, että siinä väkisinikin ajaudutaan myös niissä asioissa kriisiin.” (12)

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan näitä mittavan velkaongelman synnyttäneitä

taloudellisia kehityskulkuja ja niitä seurauksia, joita sillä on ollut sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa jokapäiväiseen elämään. Taustoitani rahamarkkinoiden avautumiseen liittyvän prosessin ja niiden turva-
verkkojen esittelyllä, joita ylivelkaantuneiden ihmisten suojaksi on viime vuosina pyritty rakentamaan. Sen jälkeen analysoin kuvaa, jonka sosiaalityöntekijöiden haastattelut piirtävät ylivelkaantuneiden ihmisten ongelmista. Tavoitteenani on osoittaa, miten myös tämä kehitys vaatii uudenlaisia kansalaistaitoja ja uutta osaamista. Sen taustalta löytyy käsitys itsenäisestä ja omaehtoisesta ihmisestä, rationaalisiiin valintoihin pystyvistä, intresseistään ja oikeuksistaan selvästi tietoisesta ja niitä puolustamaan kykenevästä subjektista.

Säätelytalouden purkaminen

Suomi seurasi monien teollistuneiden markkinatalousmaiden jo aikaisemmin viitoittamaa esimerkkiä vapauttaessaan vahvasti säädelyjä rahamarkkinoitaan 1980-luvulla. Vesa Muttilainen (1991, 27) kuvaa, miten tämän sotiemme poikkeusoloissa syntyneen ja vuosikymmeniä jatkuneen säännöstelyn aikana korkotasoa pyrittiin pitämään vakaana, valuuttaliikkeitä rajoitettiin ja rahalaitoksille annettiin tarkkoja menettelytapaohjeita luottojen myöntämisestä. Tyypillisesti lainan myöntämisen ehtona oli ennakkosäästäminen ja aikaisempi asiakassuhde luoton myöntävään rahalaitokseen. Kulutusluottojen saaminen pankeista saattoi edellyttää ennakkosäästämisen lisäksi henkilötakauksia tai luotonantajan saatavan turvaavia reaali-
vakuuksia.

Säännöstelyjärjestelmän vallitessa Suomen Pankki päätti rahamarkkinoiden talletus- ja lainakoroista ja piti ne matalina. Alhainen korkotaso asetti tiukat rajat luotonannon kokonaismäärälle, johti luottosäännöstelyyn ja jatkuvaan luottojen ylikysyntään. Vuosien mittaan paineita tämän säännöstelyn purkamiseksi kasvattivat sodanjälkeisen yhteiskunnan vahvat talouden ja tuotannon kasvupyrkimykset, muutokset asumis- ja kulutustottumuksissa samoin kuin palkkatyön vakiintuminen väestön keskeiseksi toimeentulon lähteeksi. Nämä markkinatalouden otetta tiivistäneet muutokset rakensivat samalla sitä perustaa, jonka varassa luottomarkkinat alkoivat vähitellen kehittyä erityisesti 1950-luvulta lähtien (Muttilainen 1991, 26-27; Numminen 1994, 19).

Rahamarkkinoiden avautuminen 1980-luvulla muutti tilanteen rajusti ja nopeasti. Valtion harjoittama luottomarkkinoiden ohjailu ja siihen liittynyt luottosäännöstely sai väistyä ja muutosten seurauksena rahasta tuli kauppata-
varaa. Lainaa sai lähes jokainen sitä haluava (Muttilainen 1991, 35). Suomen Pankkiyhdistyksen tilastot vuodelta 1990 osoittavat, että vapautuneita

luotonsaantisaantimahdollisuuksia hyödynnettiin innokkaasti: vuosikymmenen kuluessa kotitalouksien velkaantumisaste nousi alle 50 %:sta yli 80 %:iin. Maaria Numminen (1994, 6) toteaa, että kotitalouksien velkaantumisen ”hulluna vuotena” 1988 pankkien myöntämät kulutusluotot kasvoivat lähes 50 %. Yhteensä kotitalouksien luottokanta kasvoi tuona vuotena lähes 30 % edellisvuodesta.

Samanaikaisesti rahoitusolojen vapautumisen ja kulutusluottovalikoiman kasvun myötä yleistyi myös kulutusluottojen aggressiivinen markkinointi. Se pelasi ja pelaa edelleen myönteisillä mielikuvilla. Erityisesti luoton kätevyys, huolettomuus ja laaja kelpoisuusalue ovat olleet runsaasti mainostettuja ominaisuuksia. Kulutusyhteiskunnan tarpeiden mukaista on ollut vallata uusia markkinoita ja saada myös sellaisia henkilöitä kaupan piiriin, joilla ei ole välitöntä maksukykyä tai aikaisempaa kokemusta luotonkäytöstä (Mutttilainen 1991, 35; Turunen 1991, 19-26).

Rahamarkkinoiden avautuessa velan tekoa helpotettiin luopumalla ainakin osittain lainaneuvotteluista, etukäteissäästöistä, vakuuksista ja takaajista. Lainanottajan kykyä vastata velkojensa hoidosta ei aina selvitetty riittävän perusteellisesti. Mikäli esimerkiksi takaussitoumusta tarvittiin, sen allekirjoittamista saatettiin pitää lähinnä muodollisuutena. Jälkikäteen on osoittautunut, että takaajat toimivat näissä tilanteissa monasti vähäisen ja riittämättömän informaation varassa, eikä heillä välttämättä ollut lainkaan todenmukaista käsitystä siitä, miten laaja ja sitova takausvastuu on (Numminen 1994, 19).

Pienempien lainojen myöntäminen tuli mahdolliseksi ilman ennakkosäästämistä tai aikaisempaa asiakassuhdetta esimerkiksi puhelinsoitolla, kioskimatkan yhteydessä täytetyllä lomakkeella tai täyttämällä sanomalehti-ilmoitusten yhteydessä julkaistuja luottohakemuksia. Myös kaupankäyntiin liittyviä erilaisia luottovaihtoehtoja kehitettiin voimakkaasti. Pankit, rahoitus- ja luottokorttiyhtiöt, matkanjärjestäjät, hotelli- ja ravintolaketjut, autoliikkeet, tavaratalot, kodinkoneliikkeet ja postimyyntiyritykset tarjosivat entistä uutterammin velkarahaa yksityishenkilöiden tarpeisiin. Ostajia houkuteltiin yhä pidemmin maksuehdoin, mutta samanaikaisesti tuotteen hintana saatettiin kertoa vain sen käteishinta (Mutttilainen 1991, 35-38; Numminen 1994, 26-28; Turunen 1991, 19-26).

Tarinan loppuosa on kovin tuttu ja koruton. Nopeasti ja hallitsemattomasti vapautuneet luottomarkkinat ylikuumensivat talouden. Se johti 1980-luvun jälkipuoliskolla mm. asuntojen hintojen huomattavaan nousuun. Kuluvan vuosikymmenen alussa tapahtunut viennin romahdus ja sitä seurannut kotimarkkinayritysten konkurssiaalto johti vakaviin työttömyysongelmiin ja

pankkien rahoituskriiseihin. Samaan aikaan korkotaso nousi, asuntojen reaalihinnat laskivat ja työttömyys kasvoi ennätysmäisen suureksi. Näiden tapahtumien myötä velkaantuneet kotitaloudet ajautuivat kriisiin, koska sadoilta tuhansilta ihmisiltä hävisi velkojen hoitamisen keskeinen perusedellytys: säännöllisen palkkatyön turvaama toimeentulo. Erilaiset yritys- ja takaustoiminnasta aiheutuneet velat, epäonniset asuntokaupat tai harkitsematon kulutusluottoihin turvautuminen käynnistivät monien kohdalla ylivelkaantumiseen päätyneen maksuvaikeuksien kierteen (ks. esim. Iivari & Heinonen 1997, 17). Samalla nämä muutokset lisäsivät merkittävästi sosiaalityön asiakkaiden määrää ja monipuolistivat huomattavasti asiakaskunnan rakennetta.

Turvaverkkojen tarve

Kun kasvavat velka- ja ylivelkaisuusongelmat havaittiin viime vuosikymmenellä, niihin reagoitiin suhteellisen nopeasti. Kirkon diakoniatyön aloitteesta maksuvaikeuksiin joutuneiden ihmisten tilannetta ja heidän auttamismahdollisuuksiaan selviteltiin jo vuonna 1986. Hieman myöhemmin asia oli esillä kunnallisen sosiaalitoimen alueella. Tämän vuosikymmenen alussa Kirkon diakoniatyön aktiivisuus johti ns. Takuu-säätiön⁶ perustamiseen. Kotitalouksien voimakas ylivelkaantuminen yhdistettynä vuosikymmenen alun syvään taloudelliseen lamaan vaikutti osaltaan vuonna 1993 säädetyn ja vuoden 1997 helmikuussa uudistetun yksityishenkilöiden velkajärjestelylain syntyyn (Iivari & Heinonen 1997, 20).

Tänä päivänä velkaneuvontaa ja apua velkaongelmiensa selvittelyyn on mahdollista saada useista eri lähteistä. Käytössä on velallisten neuvontaan tarkoitettuja maksuttomia velkaneuvontapuhelimia (Sosiaaliturva 1997/19), kunnallisen sosiaalitoimen, kuluttaja- ja kotitalousneuvonnan, muiden neuvontajärjestöjen, seurakuntien, säätiöiden, hyväntekeväisyysjärjestöjen ja erilaisten luottolaitosten organisoimaa velkaneuvontapalvelua ja kuluttaja- ja luottokäyttäytymistä ohjaavaa toimintaa (Mattila 1993, 11-17). Myös oikeusaputoimistoilta tai yksityisiltä asianajo- ja lakiasiantoimistoilta maksuvaikeuksiin joutuneiden on mahdollista hakea apua erilaisten selviytymisvaihtoehtojen pohtimiseen ja niihin liittyvien hakemusten laatimiseen (Tala et al. 1994, 16-18).

Maksuvaikeuksissa olevien kotitalouksien määrän arvioiminen on ollut vaikeaa, koska yksiselitteisiä kriteereitä arviointityölle on ollut vaikea löytää. Arviointityössä on käytetty monenlaisia määrittelyjä⁷, tutkimusmenetelmiä ja aineistoja. On kuitenkin selvää, että kyseessä on kymmeniä tuhansia

kotitalouksia koskettava vakava ongelma. Kontulan ja Koskelan julkaisematomaan tutkimukseen vedoten Maija Nykänen tutkijakollegoineen (1995, 17) osoittaa, että vuosina 1993-1994 asuntovelkaisista kotitalouksista 18 % oli joutunut sopimaan pankin kanssa uusista maksujärjestelyistä velkansa hoitamiseksi. Noin 14 % eli käytännössä lähes 200 000 ihmistä oli joutunut tinkimään asuntovelkansa hoidon erääntyneiden summien maksamisesta. Neljäsosa erilaisia velkoja taanneista henkilöistä ilmoitti olevansa huolissaan sitoumuksestaan ja 50 000 takaajaa oli jo joutunut maksamaan takausvastuitaan. Opintolainansa maksamisessa oli vaikeuksia 4%:lla väestöstä. Muun pankkilainan kuin opinto- tai asuntolainan maksamisessa oli ongelmia 8 %:lla.

Velkasovittelua ja -järjestelyä käsittelevän tutkimuksensa yhteenvedossa Juhani Iivari ja Markku Heinonen (1997, 119) toteavat, että viiden viime vuoden kuluessa itsensä ylivelkaisiksi kokeneita kotitalouksia oli yhteensä 150 000 eli 7 % kaikista kotitalouksista. Kaikkein velkaisin talous on Suomessa tällä hetkellä ja kaikilla mittareilla laskettuna edelleenkin lapsiperhe. Sen velat ovat keskimäärin 274 000 markkaa eli yli 100 000 markkaa suuremmat kuin ylivelkaisten velat keskimäärin. Silti todella suuret velat muodostuvat yleensä yritys- ja takaustoiminnasta. Yritys- ja takausveloista muodostuu myös velkajärjestelyn saaneiden samoin kuin sovitteluratkaisuun päätyneidenkin selvä enemmistö.

Ylivelkaisuusongelman ensimmäisessä aallossa 1990-luvun alussa asuntovelkaisuus oli ongelman keskiössä. Tällä hetkellä sitä luonnehtii muu kuin asuntovelkaisuus. Kulutusluottojen osuus on runsas, mutta velan keskimäärä pieni. Iivarin ja Heinosen (1997, 119) tutkimustulokset viittaavat siihen, että kulutusluottoja ei kuitenkaan käytetä ”kulutusjuhlintaan”, vaan niillä tasapainotetaan ylivelkaisten taloutta maksamalla erilaisia pääveloista aiheutuvia kuluja.

Sosiaalityö ylivelkaantuneiden auttajana

Sosiaalityön näkökulmasta nämä kehityskulut ovat merkinneet varsin nopeassa tahdissa tapahtunutta perehtymistä aivan uudentyyppisten asiakasryhmien ongelmiin ja samalla kokonaan uudelleenlaiseen ammatilliseen toimintaan alueeseen. Haastateltavani kuvasivat tätä käännettä ja sen mukanaan tuomia uusia vaatimuksia elävästi ja monitahoisesti:

”Yrittäjät – eihän me niinku aluks edes ymmärretty koko yrittämisen kieltä, eri yhtiömuotoja me ei osattu. No sitten me hankittiin itsellemme kou-

lutusta, että edes pikkasen tiedettäis mitä osataan yrittäjältä kysyä. Mikä se äänetön yhtiömies on? (Naurua). Eli just tällaisia asioita, ihan niitä perustietoja on täytyy hankkia tässä nyt muuttuneessa tilanteessa.” (4)

tai

”No ne on juuri näitä yrittäjien asioita ja sitten on jonkin verran näitä velkaantumisiin ja takauksiin liittyviä asioita. Miten takausvastuut menee? Jos laina irtisanotaan, kuka maksaa mitäkin? Minkä verran ulosottoon? Ihan tämmöstä on paljon, mitä selvittelee. Ja sitten sitäkin ollaan mietitty, mitkä ne meidän keinot on näissä muuttuvissa tilanteissa.” (4)

Haastateltavani totesivat, että ylivelkaantuneen henkilön lähtiessä etsimään apua tilanteeseensa velkojen selvittäminen on tietysti prosessin ensimmäinen vaihe:

”...Me annetaan ihan selvät ohjeet, että miten kannattaa tämmöses tilantees, kun ihminen on taloudellisessa kriisissä, että miten kannattaa toimia ja ohjataan pankkiin velkajärjestelyyn tai velkasaneeraukseen tohon alakerataan.” (11)

Teknisenä toimenpiteenä velkojen selvittely ei ole erityisen vaikea, mutta käytännössä tämä vaihe on monta kertaa osoittautunut ihmisille henkisesti hyvin raskaaksi. Haastatteluista kävi ilmi hyvin selvästi, että ylivelkaantumisessa ei ole kyse pelkästään vuosikausia jatkuvasta toimeentulon niukkuudesta, velkaneuvontaan ohjaamisesta, maksusuunnitelmien teosta, velkojen sopimisesta tai velkajärjestelyyn hakeutumisesta. Velkojaan selvitellessään ihminen joutuu useimmiten käymään läpi aiemman elämänsä ja kohtaamaan samalla monet sen raskaat ja kipeät vaiheet (vrt. Iivari & Rastas 1995, 90; Suoninen 1997):

”... Siellä on tämmösiä itsemurhan partaalla olevia ihmisiä. Saattaa olla joku firman kirjanpito jossakin varastossa pahvilaatikkoon lätkäistynä ja sitten kun niitä lähdet selvittämään, se on aikamoinen homma.” (14)

Tämän kynnyksen ylittämiseen monet tarvitsevat pitkäjänteistä tukea ja rohkaisua:

”... mun asiakas oli tällainen hyvin velkaantunut ja kehotin häntä todella pitkään ja säännöllisesti, aina silloin tällöin harvalla tahdilla kehotin, että

lähtis selvittämään mahdollisuuksiaan velkasaneeraukseen. Ja monta kertaa käytiin se asia läpi ja nyt hän on lähtenyt siihen (naurua). Se meni ihan muhun itseeni siinä, että olin riittävän pitkämielinen...” (6)

Useimpien maksuvaikeuksien selvittämiseksi riittää velkajärjestelyä lievempien ratkaisukeinojen käyttö. Esimerkiksi velallisen monet erilaiset luotot voidaan yrittää yhdistää yhdeksi uudeksi pankkilainaksi ja sopia molempia osapuolia tyydyttävästä ja velalliselle mahdollisesta maksuohjelmasta. Toisaalta käytäntö on osoittanut, etteivät kaikki ylivelkaantuneet pysty sopimaan velkojensa hoidosta, eikä velkajärjestelylaki pysty auttamaan kaikkia apua tarvitsevia. Esimerkiksi päihde- ja kriminaalitaustaiset henkilöt rajautuvat helposti lain ulkopuolelle, ellei velkajärjestelyn myöntämiselle heidän kohdallaan löydy erityisen painavia perusteita (Suoninen 1997). Samoin velkajärjestely voidaan evätä henkilöiltä, joiden velkaantumiseen liittyy yhteiskunta- ja maksumoraalin kannalta arveluttavia piirteitä. Velkajärjestelyn esteeksi voi tulla esimerkiksi velkaantuminen, joka on syntynyt taloudellisen rikollisuuden tai keinottelun seurauksena. Myös taloudellisesta tilanteesta annetut väärät ja harhaanjohtavat tiedot voivat johtaa velkajärjestelyn epäämiseen (Iivari & Heinonen 1997, 22). Muita väliinputoajia ovat mm. pienivelkaiset, mutta maksukykyysnähdessä ylivelkaantuneet henkilöt tai kulutusluotoista velkaantuneet (Sosiaaliturva 1997/19).

Lisäksi vuoden 1996 loppuun mennessä tehdyistä yhteensä lähes 50 000 velkajärjestelyhakemuksesta noin 14 % on hylätty. Kaikista velkajärjestelyhakemuksista noin 22 % on ollut maksuohjelman muutoshakemuksia ja niiden määrä näyttää vuosittain lisääntyvän. Ihmiset eivät selviä heille aikaisemmin määrättyistä maksuohjelmista ja -aikatauluista ja anovat niihin tuomioistuinten muutosta. Tosin vuoden 1997 alkupuolella toteutetussa velkajärjestelylain uudistuksessa on selvästi tiukennettu maksuohjelmien muutoksen ehtoja (Iivari & Heinonen 1997, 22).

Monet haastateltavani kuvasivat itsekkin vilpittömän hämmästyneinä sitä, millaisia aiemmista toimintatavoistaan täysin poikkeavia ohjeita he joutuvat nykyään tarjoamaan eri syistä taloudellisiin umpikujiin ajautuneille ihmisille:

”Niin kovalta kuin se tuntuukin sosiaalityöntekijänä sanoa, niin mä neuvoin, että ellet sä mitään muuta keksi, niin jätä ne lainat maksamatta. [...] Enemmän teille jää rahaa vaimon eläkkeestä käteen, kun se laina menee ulosottoon. Silloin voidaan ottaa vain kolmasosa, siihen jää nää suojaosat. [...] Kyllä se on asiakkaan itsetunnolle kova paikka, kun on aina maksanut veronsa ja maksunsa ja nyt menee ulosottoon. Mut se on yksi ratkaisu,

tavallaan mulla ei oo mitään muuta keinoo sosiaali-työntekijänä kuin sanoo näin.” (4)

tai

”... mä oon sanonutkin hänelle keinoksi, että jätä ne velat maksamatta, ne menee ulosottoon silloin. Ja sulta ei koskaan ulosmitata niin paljon, että sulle jäis elämiseen vain 400 markkaa. Mutta hän sanoo, että hän haluaa lainan hoitaa. Mutta mä en tiedä, millä hän elää ...” (8)

Ylivelkaisuus ja moniongelmaisuuuden lisääntyminen

Keskusteluiden kuluessa ilmeni myös selvästi, ettei kaikkia maksuvaikeuksiin joutuneita ole mahdollista ohjata ulosoton, velkasovittelun tai -järjestelyn piiriin. Osa ihmisistä yrittää viimeiseen saakka sinnitellä velkoineen ja vastuineen ja löytää rahat lainojensa lyhennyksiin hinnalla millä hyvänsä (ks. myös Iivari & Heinonen 1997, 19). Haastateltavani kertoivat, että tämän pyrkimyksen taustalta löytyy monenlaisia motiiveja takaajien suojelusta vahvaan kunniantuntoon, luottotietojen tahrattomuuden suojeluun ja haluun vastata viimeiseen saakka niistä taloudellisista sitoumuksista, jotka on nimellään vahvistanut:

”... jos ajatellaan näitä velkaneuvonnassa olevia asiakkaita, niin jotenkin ne tilanteet tuntuu aivan hirvittäviltä. Semmoset perheet esimerkiksi, joissa tavallaan pyritään ensisijaisesti siihen lopputulokseen, että takaajat eivät joutuisi maksamaan niitä velkoja, niin maksetaan jopa toimeentulotuesta niitä pois, ettei semmoista häpeää tarvitsisi nähdä, että takaajat joutuu maksamaan velan.” (14)

Toisaalta haastattelut osoittivat selvästi, miten osa ihmisistä saattaa kokea tilanteensa niin toivottomaksi, etteivät minkäänlaiset sopimusmenettelyt, velkajärjestelyt tai ulosottokäytännöt auta heitä enää selviämään kohtaamistaan menetyksistä. Heidän elämänsä kriisiytyy äärimmilleen ja kaikenlaisista auttamisy yrityksistä huolimatta saattaa päätyä täydelliseen umpikujaan (vrt. Numminen 1994, 69-80). Erään pienen kunnan sosiaalityöntekijä tilitti tuntojaan tällaisen elämänkohtalon äärellä:

”Meilläkin oli yks vanhus, joka turvasi poikansa yrityksen lainat. Ajattelen nyt: 1 500 000 markkaa. Ei voi tulla kuin mielettömän vihaseks, että miksi

tällaisia systeemejä on hyväksytty. No vanhukselta meni, tai se oli aviopari, eikä mies ollut tän lapsen isä, äiti ainoastaan takas lainaa. Talo meni, kaikki omaisuus meni, rahat ei riittäny mihinkään elämiseen. Pankki vei kaikki eläkkeet, ihan joku muutama satanen jäi kuukaudessa elämiseen. Äiti sairastu, kuoli hyvin nopeesti.... Oli jatkuvasti täällä meillä asiakkaana. Oli sydäntäsärkevää katsoa sen ihmisen menoa, mutta mistä sen 1 500 000 markkaa otat. Ei siinä pystyny kukaan auttamaan.” (8)

On olemassa ristiriitaista tietoa siitä, miten ihmisten väliset suhteet muuttuvat kestävämpiin taloudellisiin vaikeuksiin joutuneiden keskuudessa. Toisaalta taloudellisten ongelmien kasaantuminen näyttäisi eristävän ja yksinäistävän ihmisiä. Toisaalta on selvästi syntymässä uudenlaisia verkostoja, itseavun ja solidaarisuuden ryhmiä, jotka helpottavat näissä vaikeuksissa selviämistä. Esimerkiksi 1990-luvun alusta on perustettu eri puolille Suomea nimettömien velallisten itseapuryhmiä. Niiden tavoite on tarjota ylivelkaantuneille vapaaehtoisvoimin ilmaista neuvontaa ja pyrkiä toisaalta keskusliittonsa kautta vaikuttamaan yhteiskunnan talous-, verotus- ja oikeuskäytäntöihin valvomalla velallisten etuja. Myös omaisverkotot ovat monille ylivelkaantuneille tärkeä taloudellisen ja henkisen tuen ja selviämisen voimavara (Iivari & Rastas 1996, 17; Mattila 1993, 16; Numminen 1994; Nykänen et al. 1995, 59-60).

Vaikka sosiaalinen tuki ja mahdollisuus omien vaikeuksiensa jakamiseen ja niistä keskustelemiseen on todettu merkittäväksi selviytymistä tukevaksi tekijäksi, velkaongelmien monia raskaita seurauksia se ei silti poista. Useimmille ihmisille ylivelkaantuminen ja siihen johtaneet kehityskulut merkitsevät ankaria henkistä paineita ja monenlaisia pettymyksen, häpeän ja nöyryytyksen kokemuksia. Niiden kanssa heidän on yritettävä tavalla tai toisella oppia elämään, saivat he velkansa sovittua ja hoidettua tai eivät. Monet haastateltavani kokivat sosiaalityön tosiasialliset auttamismahdollisuudet vaikeimmissa tilanteissa kovin vähäisiksi. Äskeinen haastateltavani totesi jopa jotenkin ymmärtävänsä ne äärimmäiset ratkaisut, joihin ihmiset epätoivoisten elämäntilanteidensa ajamina saattavat päätyä:

”... Täytyy sanoa, että monta kertaa mietin, kun tähän ihmiset tulee kertomaan asiansa, jään jälkeensä miettimään, että mistä tuo ihminen saa voimansa elää. Jotenkin sitä sitten ymmärtää, että mennään näihin äärimmäisyyksiin, itsemurhiin ja muihin. Siis nimenomaan nämä ihmiset, jotka on ylivelkaantuneet sillä tavalla, että me ei voida auttaa.” (8)

Valtakunnallisen Velkaneuvonta ry:n puheenjohtaja, velkaselvittäjä Matti

Härkönen viittaa Helsingin Sanomien haastattelussa tähän samaan ilmiöön. Hän toteaa, miten kärejäoikeuksissa velkajärjestelyn myöntämistä koskevat käytännöt ovat toistaiseksi vaihdelleet maan eri osissa. Erityisesti tylyn linjan paikkakunnilla on tapahtunut itsemurhia ja ihmiset ovat hakeutuneet psykiatriseen hoitoon. Hänen kokemuksensa mukaan velkaneuvonnan asiakkaiden henkinen tila on muuttunut viimeisen viiden vuoden aikana koko ajan huonommaksi (Forssman 10.8.1997).

Myös tutkimustieto tukee näitä havaintoja. Nykänen kollegoineen (1995, 5) on tutkinut Vantaan velkaneuvontaan tammikuussa 1994 jonottaneiden ihmisten (n=258) taloudellista ja terveydellistä selviämistä. Tutkimus osoittaa, että lähes kolmella neljästä kotitaloudesta on ollut käytettävissään elinkustannuksiin vähemmän rahaa kuin mitä velkajärjestelyissä sallitaan. Suoranaisestä nälästä kertoi kärsineensä eri pituisia aikoja edellisen vuoden aikana jopa 44 % kyselyyn vastanneista. Maksuvaikeuksien aikana toimeentulotukeen oli joutunut turvautumaan yli puolet tutkimukseen osallistuneista. Mielenterveyden ongelmia näillä ihmisillä oli yli kolme kertaa enemmän ja parisuhteen ongelmia viisi kertaa enemmän kuin muulla väestöllä. Kun vuoden 1994 väestökyselyssä 3 % kaikista ihmisistä kertoi ajatelleensa itsemurhan tekemistä, Vantaan velkaneuvontaan jonottaneista 34 % ilmoitti harkinneensa itsemurhaa ongelmiansa ratkaisuksi. Myös Tilastokeskuksen vuoden 1994 kotitaloustutkimuksen tiedot ovat samansuuntaisia. Sen mukaan monet elämän vaikeudet, esimerkiksi parisuhde-erot, vakavat sairastumiset tai perheenjäsenten kuolemat lisääntyivät selvästi velkaongelman vakavoitumisen myötä (Muttilainen 1996, 11-13).

Kuluttajien suojele

Monien edellä kuvattujen asioiden kriisiytyminen ja ongelmien nopea kasvu voidaan ainakin joiltakin osin lukea niiksi raskaiksi oppirahoiksi, jotka nopeasti ja hallitsemattomasti avautuneista rahamarkkinoista ja sitä seuranneesta syvästä suhdannetaantumasta on jouduttu maksamaan. Vaikka velkaongelmien pahin kärki on jo tahtunut ja velanotto ja antolainaus ovat vuosien myötä järkevöityneet, näyttää tästä rahamarkkinoiden avautumiseen liittyvästä murroksesta pitkällä tähtäimellä jäävän jäljelle joitakin luonteeltaan varsin pysyviä ongelmia. Ylivelkaantuminen näyttää tuottavan jatkuvasti omanlaistaan huono-osaisuutta yhteiskuntaamme (Iivari & Heinonen 1997, 3). Äskettäin julkaistettu Sosiaali- ja terveysministeriön velkatyöryhmän muistio toteaa, että nimenomaan alempien tulonsaajaryhmien pienivelkaisuus ylivelkaisuuden

muotona lisäänty (Iivari 1998). Toisaalta kenen tahansa kohdalla esimerkiksi epäonnistunut yritystoiminta, työsuhteen ennakoimaton päättyminen, äkillinen sairaus, muutokset perhesuhteissa tai vaikkapa hyvässä uskossa annettu takaus saattaa suistaa tarkkaan harkitun taloudellisen riskinoton uralle, joka johtaa lopulta maksukyvyyn ylittävään velkaantumiseen.

Viime vuosina tilanteeseen on reagoitu paitsi velallisen asemaa helpottavia menettelyjä kehittämällä, myös muunlaisella lainsäädäntötyöllä. Taloudellista lainsäädäntöä uudistettaessa on pyritty ennaltaehkäisemään niitä sosiaalisia ongelmia, joita pankkien liian avokätiseksi arvioitu antolainaus on aiheuttanut. Esimerkiksi takauslainsäädäntöä uudistettaessa on säädetty takausta koskeva tiedonantovelvollisuus luonnollisen henkilön kohdalla pakolliseksi, kun se esimerkiksi yritysten kohdalla on jäänyt harkinnanvaraiseksi (Kivivuori 1996). Myös erilaisten osamaksukauppojen ja tililuottojen markkinoinnissa edellytetään nykyään, että kuluttajalle kerrotaan selvästi maksuehdot ja luoton todellinen vuosikorko. Sen laskemisessa on otettava huomioon kaikki luottokustannuserät, joita voivat olla esimerkiksi korttiluottojen tilinavausmaksut ja vuosimaksut, pankkiluottojen luotonavausprovisiot ja lainanhoitoprovisiot (Numminen 1994, 28; Wilhelmsson 1989, 257-265).

Kuluttajaoikeutta ja kuluttajan suojaamista tutkiessaan Thomas Wilhelmsson (1996) toteaa kuitenkin, että tähän meilläkin yleistyvään informaatiota painottavaan lähestymistapaan liittyy selkeitä ongelmia. Monet tutkimukset ovat osoittaneet, että tämä ns. informaatioparadigma kuluttajansuojastrategiana suosii hyvätulaisia ja koulutettuja henkilöitä, sillä he kykenevät parhaiten hyödyntämään heille tarjotun taloudellisen toimintansa ehtoja koskevan tiedon. Niillä ihmisillä, jotka eniten tarvitsisivat tietoa taloudellisen päätöksentekonsa tueksi, kuten köyhillä ja kouluttamattomilla kuluttajilla, on todettu olevan vähiten mahdollisuuksia tavoittaa, käyttää ja hyödyntää tätä tietoa.

Myös Minna Mattilan (1993, 7) analyysi tukee samaa käsitystä. Velkaneuvontatyötä ja sen ongelmia koskevassa tutkimuksessaan hän osoittaa, miten ylivelkaantuneen henkilön ongelmien taustalta löytyy monasti raha-asioiden hoitoon ja hallintaan kuuluvien konkreettisten tietojen ja taitojen sekä realistisen ja pitkäjäntteisen suunnittelun puute. Numminen (1994, 97-98) viittaa tutkimuksessaan jopa näiden ongelmien sukupolvittaiseen ketjuuntumiseen. Useat hänen haastattelemansa ylivelkaantuneet ihmiset näyttivät ajautuvan samanlaisiin tilanteisiin kerta toisensa ja sukupolvi toisensa jälkeen.

Erilaisten laina- ja takausmuotojen, luottokorttien, osamaksusopimusten ja ”osta-nyt-maksa-myöhemmin” -houkutusten taustalta löytyy monimutkainen taloudellisiin ja oikeudellisiin suhteisiin liittyvä käsite- ja velvoiteviidakko. Pätevä toiminta tällaisilla rahoitus- ja kulutusmarkkinoilla ei edellytä pelkäs-

tään riittävän laajan ja oikean informaation saantia erilaisista toimintavaihtoehdoista ja niihin liittyvistä sitoumuksista. Se edellyttää myös aivan tietynlaisia kansalaistaitoja ja uutta osaamista: tarjolla oleviin rahoitusvaihtoehtoihin liittyvän käsitteistön tuntemista ja saadun informaation kunnollista ymmärtämistä niin, että sen perusteella kykenee suhteuttamaan erilaiset taloudelliset hankkeensa riittävän realistisesti omiin tosiasiallisiin toimintamahdollisuuksiinsa. Vesa Muttilainen (1991, 43) tiivistää tämän kehityskulun toteamalla, että nykyiset muutokset korostavat omaehtoisen vastuun ja tarkan taloussuunnittelun merkitystä entisestään, koska luottovaihtoehtoja on tullut lisää ja rahamarkkinat ovat muutenkin muuttuneet aikaisempaa monimutkaisemmiksi.

Tietenkin suunnittelemattoman rahankäytön ja velkaantumisen mukanaan tuomat ongelmat ovat olleet tuttuja sosiaalityöntekijöille jo kauan ennen rahamarkkinoiden avautumista tai luottovaihtoehtojen määrän räjähdysmäistä kasvua. Silti on syytä olettaa, että nykyisessä tilanteessa nämä ongelmat ovat muuttuneet mittasuhteiltaan entistä vaikeammiksi. Siitä syystä niihin on entistä hankalampi löytää asiakkaan elämää edes kohtuullisella aikajänteellä helpottavia ratkaisuja. Päinvastoin näyttää siltä, että tällaisenaan ylivelkaantumiseen liittyvät ongelmat ovat jäämässä pysyväksi osaksi nykyistä elämänmuotoa ja sen myötä myös sosiaalityön arkea.

7

HAURASTUVAT IHMISSUHTEET

Vaikka ongelmat ja vaikeudet muilla elämänalueilla näyttävät synnyttävän tai syventävän läheisiin ihmissuhteisiin liittyvää problematiikkaa, monet haastateltavani puhuivat ihmisten välisten vuorovaikutussuhteiden muutoksista myös omana itsenäisenä ilmiönään. He viittasivat ihmisten välisten sitoumusten yleiseen kevenemiseen, vaihtoehtoisten elämäntapojen lisääntymiseen, perhekäsitysten moninaistumiseen ja tämän kehityksen mukanaan tuomiin uusiin ongelmiin. He kuvasivat hyvin pitkälle samaa ilmiötä, josta Zygmunt Bauman (1996a) käyttää nimitystä ”kelluva rakkaus”. Tällä käsitteellä Bauman kuvaa toistaiseksi tapahtuvaa sitoutumista suhteeseen, joka kestää juuri niin kauan kuin molemmat osapuolet pysyvät tyytyväisinä.

Tässä kappaleessa analysoin lähemmin näitä ihmissuhteiden muutoksiin liittyviä kysymyksiä haastateltavieni tekemien havaintojen pohjalta ja heidän työnsä näkökulmasta. Samalla osoitan, miten tästä kehityskulusta löytyy se sama yksilöllistymisprosesseihin liittyvä oikeudellistumiskehitys, joka näyttää kuvaavan elämän tämänhetkisiä muutossuuntia yleisemminkin. Samalla tämä tarkastelu tarjoaa yhden uuden näkökulman niihin haasteisiin, joiden edessä sosiaalityöntekijät ammatissaan entistä useammin ovat.

Parisuhteen muutokset

”Tietyllä lailla vain jotenkin tuntuu, että tänä päivänä ihmisillä ei oo sillai kestävyyttä selvitä ongelmista samalla tavalla.... Että jos tulee joku sairaus, niin se aiheuttaa heti kauhean paljon ihmissuhdeongelmia. Heti toinen

aviopuoliso alkaa puhumaan tai avopuoliso, mitkä nää ihmissuhteet nyt onkin, niin eroomisesta...” (12)

Suuren sairaalan sosiaalityöntekijä kuvaa yllä olevassa katkelmassa haasteellisimpia tilanteita omassa työssään. Hän kertoi vuosien mittaan havainneensa, miten erilaisissa elämän kriisitilanteissa tukea tarjoavat ihmissuhdeverkostot ovat ohentuneet ja niihin sisältyvät sitoumukset haurastuneet. Keskustelumme kuluessa hän palasi moneen otteeseen tähän kysymykseen vakuuttaen samalla, ettei kyse ole yksinomaan hänen havainnoistaan. Kollegojensa kanssa käymissään keskusteluissa hän kertoi huomanneensa, miten myös he ovat panneet merkille saman kehityskulun.

Myös monet kuntien sosiaalityötoimistoissa työskentelevät haastateltavani viittasivat eri tavoin tähän ilmiöön. He puhuivat ennen kaikkea siitä, miten perheiden hajotessa ja uusien syntyessä yhteistä omaisuutta, lasten huoltajuutta, tapaamisoikeutta ja elatuskysymyksiä koskevat ristiriidat ja ongelmat ovat vuosien myötä lisääntyneet. Samalla niiden ihmisten joukko, joita nämä asiat koskettavat, on moninaistunut. Ne ovat osa yhä useampien eroa vasta suunnittelevien ihmisten, yksinhuoltajaperheiden, uusperheiden, yksin elävien vanhempien ja heidän lastensa elämää.

Vilkaisu yhteiselämän muutoksia koskeviin tilastoihin vahvistaa heidän havaintojaan ”kaukaisten päämäärien, suurten elämänprojektien, pysyvien sitoumusten, ikuisten liittojen ja muuttumattomien identiteettien” (Bauman 1996a) problematisoitumisesta. Tilastot osoittavat, miten avioituvuus on vähentynyt maassamme jatkuvasti runsaan parinkymmenen vuoden ajan, vaikka viime vuosina vauhti on hieman hidastunut. Vuonna 1994 avioliittoja solmittiin noin 25 000 ja seuraavana vuonna noin tuhat vähemmän. Avioeroluvut ovat pysyneet koko ajan varsin korkeina, vaikka niiden oletettiin alenevan uuden avioerolain ensihuuman mentyä ohi. Pikemminkin nykyisten avioerojen eräs uusi piirre on ollut aiempaa paljon nopeammin eroon päätyvät liitot. Vuonna 1990 solmituista avioliitoista joka kymmenes pari päättyi eroon neljässä vuodessa, kun vuonna 1980 solmituista avioliitoista vastaava määrä oli purkautunut vajaan seitsemän vuoden kuluessa. Tällä hetkellä Suomi on Ruotsin kanssa kärkimaita Euroopan avioerotilastoissa. Avioeroja on otettu 1990-luvulla keskimäärin yli 13 000 vuodessa (Nikander 1997).

Avioitumisen vähetessä avoliitot ovat yleistyneet tuntuvasti. Nykyisin noin yhdeksän kymmenestä suomalaisesta aloittaa yhteiselämänsä avoliitossa. Tilastokeskuksen selvityksen perusteella tiedetään, että vuonna 1994 aloitettiin noin 49 000 ja seuraavana vuonna noin 52 000 avoliittoa. Vuonna 1994 erilleen muutti noin 26 000 ja vuonna 1995 noin 25 000 avoparia. Ensimmäisistä

lapsista vuonna 1995 syntyi avioliiton ulkopuolella 46 prosenttia, heistä kuitenkin suurin osa avioliitossa oleville vanhemmille (Nikander 1997).

Tämän kehityksen myötä perinteisesti ydinperheen piiriin kuuluneet yhteiselämän muodot: avioliitto, seksuaalisuus, toimeentulo, yhdessä asuminen ja vanhemmuus ovat erkaantumassa yhä selkeämmin toisistaan. Pirkko-Liisa Ahponen ja Heli Marttinen (1997) toteavat, ettei perhe ole enää itsestään selvä ja luonnollinen osa elämänkulkua, vaan siitä on tullut jatkuvien pohdintojen ja valintojen kohteena oleva epävarma sijoitus. Eva Gottberg (1995) huomauttaakin, että yhteiselämän muodoissa tapahtuneet muutokset ovat edellyttäneet kokonaan uudenlaisten sopimus- ja toimintakäytäntöjen kehittämistä. Näiden kehityskulkujen myötä sosiaalitoimistoista on tullut käytännössä tärkeitä perheen perustamis- ja purkamisinstituutioita. Avioliittojen yleistymisen, avioliittolainsäädännön uudistuksen ja lisääntyneiden parisuhde-erojen myötä sosiaalitoimelle on siirtynyt yhä suurempi tehtävä ”pehmeän” perhelainsäädännön toteuttajana.

Perhelainsäädännön väljenevät normit

Vuoden 1987 avioliittolainsäädännön uudistus on tehnyt aiemmasta perhettä sääntelevästä laista parisuhdelain. Nykyisellään se käsittelee ensisijaisesti avioliiton purkautumiseen liittyviä kysymyksiä, ei niinkään avioliitossa elämistä. Anu Pylkkänen (1994) toteaa nykyisen avioliittolain korostavan kummankin puolison oikeutta itsenäiseen yksilön vapauteen. Muun modernin oikeuden tavoin perheoikeudessa ei enää uskota, että oikeudellisin normein voitaisiin ohjata perheen sisäistä elämää tai ihmisten käyttäytymistä avioliitossaan. Muiden länsimaiden tapaan nämä asiat on siirretty lähes täysin sopimusvapauden piiriin. Vahvistaessaan sopimuksella määräämistä yksityisoikeus toteuttaa liberaalien vapausoikeuksien ihannetta puhtaimmillaan.

Samalla kun yksilöitä ja perheitä pyritään lainsäädäntöiteitse sääntelemään yhä vähemmän ja väljempien kehysten puitteissa, puolisoille on turvattu vapaa oikeus erota liitostaan. Vähintään puolen vuoden harkinta-ajan jälkeen eroa haluava osapuoli saa sen automaattisesti toisen kannasta riippumatta. Pylkkäsen (1994) mukaan avioerosta on tullut avoin sopimus- ja neuvottelutilanne, joka tarjoaa osapuolille mahdollisuuden hoitaa eroon liittyvät käytännön järjestelyt parhaaksi katsomallaan tavalla. Pakottavasti säädellään ainoastaan joistakin yhteisen omaisuuden jakamiseen liittyvistä kysymyksistä.

Vaikka kattava selvitys puuttuu, monet tutkimustulokset kuitenkin viittaavat siihen, ettei ero ole sopimus vaikka sitä sellaisena säädellään. Suurin osa

eroista haetaan yhdessä, mutta avioeroon päädytään useimmiten naisen aloitteesta hänen kyllästyttyään avioelämän ongelmiin (Kaisto & Oulasmaa 1996). Asiaa analysoidessaan Pylkkänen (1992) osoittaa, miten erokriisin luonne määrittelee tosiasialliset neuvottelumahdollisuudet. Yhtä hyvin kuin molemminpuolinen sopimuksellinen prosessi väljästi säädellystä erotilanteesta voi muodostua lähes avoin taistelukenttä, jossa eron tunnekriisi ja kostonhalu ohjaavat toimintaa ja tilanteessa tehtäviä ratkaisuja. Vaikka lainsäädäntö ei puutu avioeroon johtaneisiin tapahtumiin tai puolisoiden välisiin henkilökohtaisiin ristiriitoihin, nämä asiat ovat joka tapauksessa läsnä erosta keskusteltaessa.

Aiemmassa avioliittolainsäädännössä juridinen normipohja ohjasi riitaisen avioeron selvittelyä. Hyve ja syyllisyys tarjosivat päätöksenteon kriteerit ja avioeropro prosessi pelkistyi syyllisen etsimiseen ja osoittamiseen ja toisaalta syyttömän osapuolen hyvittämiseen sekä taloudellisesti että lasten huoltoriitoja koskevissa kysymyksissä. Juridisena toimenpiteenä avioero oli luonteeltaan kertaratkaisu, jossa lapset jaettiin viran puolesta lopulliseksi tarkoitettuun tavoin. Gottbergin (1995) mukaan nykyisessä perhelainsäädännössä ei varallisuusratkaisuja lukuun ottamatta enää varsinaisesti ”tuomita” lainkaan. Esimerkiksi lasten elatusta, huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa aiempaa sopimusta voidaan tarvittaessa muuttaa milloin tahansa lasten alaikäisyyden aikana, vuosienkin kuluttua vanhempien erosta. Lapsen nykyään itsestään selvänä pidetty oikeus säilyttää mahdollisuuksien mukaan huoltosuhde ja yhteys muualla asuvaan vanhempaansa eron jälkeen on varsin uusi asia sek in.

Yhteiselämän päättyessä lasten elatusta ja huolto- ja tapaamisoikeutta koskevat asiat vahvistetaan joko sosiaalitoimessa tai oikeusistuimessa. Vuonna 1994 vahvistettiin yhteensä 28 568 lasten elatusta ja huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa sopimusta (Suoninen 1996). Seuraavana vuonna luku oli selvästi suurempi, silloin sopimuksia vahvistettiin vajaat 32 000 (Virtanen 1996). Mikäli vanhemmat kykenevät sopimaan keskenään eronsa jälkeisistä menettelyistä näissä asioissa, ratkaisu vahvistetaan sosiaalitoimessa tai oikeudessa heidän tahtonsa mukaisesti.

Kipeätkään ristiriidat näissä asioissa eivät kuitenkaan ole harvinaisia. Heljä Sairisalo (1996) toteaa, että joka viidennessä eroperheessä lapsen tapaamisesta riidellään usein ja 30 % riitelee siitä joskus. Maria Uusitalon (1992) tutkimuksessa 73 % elatusvelvollisista ilmoitti olevansa tyytymättömiä oikeuden päätöksiin huoltokysymysten ratkaisuis sa. Heidän mielestään lapset määrätään avioeron yhteydessä puolueellisesti äidille. Lähes puolella hänen tutkimukseensa osallistuneista erimielisyydet toisen vanhemman kanssa estivät lapsen tapaamista.

Sosiaalityö ”pehmeän” perhelainsäädännön toteuttajana

Mikäli vanhemmat haluavat neuvotella ulkopuolisten ihmisten kanssa eroon liittyvistä järjestelyistä, sosiaalityöntekijöiden tehtävä näissä tilanteissa on tukea vanhempia löytämään uuteen elämäntilanteeseensa parhaiten soveltuva, tapauskohtaisesti määritelty ja lasten etua parhaiten tukeva ratkaisu. Yhteiselämän päättyessä riitoja syntyy helposti sekä lapsiin liittyvistä kysymyksistä että elatuksen ja varallisuuden jaosta. Yhteisymmärryksen löytyminen neuvotteluteitse ei aina ole aivan yksinkertaista, kuten seuraavasta esimerkkikatkelmasta ilmenee. Siinä eräs pienen maaseutukunnan sosiaalityöntekijä kuvailee kokemuksiaan sovittelutyön vaativuudesta ja niitä menettelytapoja, joita hän näissä tilanteissa on pyrkinyt noudattamaan:

”... Kun ne on niin tavattoman tulehtuneita monta kertaa nämä tilanteet, että aika paljon sillä ”jäitä hattuun”-tyylillä ja sillä, että te ootte aikuisia ihmisiä, teidän pitää kyetä ratkaisemaan tää asia itse. Te ette saa päästää sitä luisumaan joittenkin muitten päätettäväksi tätä asiaa. Te tunnette ja tiedätte omat lapsenne kaikkien parhaiten ja sen, mikä heille on kaikkein paras ratkaisu. Että niinku koko ajan vyöryttämällä sitä vastuuta päätöksistä sinne asiakkaiden puolelle, koska kyllähän useimmat ihmiset pystyy ne päätökset sitten tekemään, kun ne pääsee niitten omien vihan ja kiukun ja surun ja kaikkien niitten tunteidensa ohii, mitä tällaisiin tilanteisiin tietysti liittyy.” (10)

Samaan tapaan pohji toinen haastateltavani sovittelutilanteiden vaativuutta. Hän piti näitä tehtäviä lähes ylivoimaisina vasta koulutuksesta valmistuneille, nuorille sosiaalityöntekijöille :

”... Niillä saattaa olla paras koulutus, mutta niitten elämäkokemus on täysin riittämätön kohtaamaan näitä tilanteita, joita nyt tulee eteen: konkursin tehneitä yrittäjiä tai lasten huolto- ja tapaamisoikeustilanteita, jossa on vuosien avioliiton ja useiden lasten teon jälkeen perhe hajoamassa. Ihminen, jolla ei ole omaa elämäkokemusta oikeastaan ollenkaan, niin sen on aika vaikea tulla niihin tilanteisiin” (16)

Gottberg (1995) nimeää päätöksentekomekanismin näkökulmasta vaikeimmin ratkaistavaksi ja inhimillisesti myös painavimmaksi ongelmaryhmäksi lapsiin liittyvät riitaisuudet ja heidän oikeuksiensa turvaamisen. Samaa asiaa

korosti moni haastateltavani. Lasten elatusta ja huoltajuutta koskevat riidat, niihin liittyvät neuvottelutilanteet, yhteistyökuviot ja asioiden ratkaisemiseksi tarvittavat lausunnot ohittivat muutamien mielestä ongelmallisuudessaan monet muut sosiaalityössä vastaan tulevat asiat. Jotkut haastateltavani kertoivat havainneensa, miten eroa suunnittelevilla puolisoilla on entistä useammin asianajajat jo valmiiksi mukanaan siinä vaiheessa, kun neuvotteluja lasten elatuksesta ja huolto- ja tapaamisoikeudesta vasta käynnistetään. Keskustelumme kuluessa äskeinen sosiaalityöntekijä nimesi nimenomaan huoltoriitojen sovittelutilanteet kahdentoista työvuotensa kokemuksella yhdeksi vaativimmaksi ammatilliseksi tehtäväkseen:

”... No kyllä kai ne on nää huoltajuuskiistat, missä tuota riidellään lasten huoltajuudesta. Silloinhan ne nyt ei oo niin raskaita, vaikka vanhemmat riiteleekin, mutta jos kumpikin on ihan kelvollisia. Mutta sitten, jos vanhemmat riitelee ja oikein kummastakaan ei tahtos olla ja aina vaan tulee entistä uutta ja kummempaa ilmi, niin ne on tosi rankkoja puolin ja toisin. Ja sitten kun siellä on näitä asianajajia vielä höystämässä ja omaisia, mummoja ja vaareja (huokaus). Et ne musta tuntuu, ne on kyllä niinku tosi rankkoja. Ne on ihan hirveitä.” (10)

Lainsäädännön mukaan lapsen huollosta tehtävän päätöksen tulee turvata läheiset ja myönteiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä. Kun erotilanteessa yritetään löytää lapsen hyvinvointia tukevia ja hänen perusoikeuksiaan turvaavia ratkaisuja, käytännössä on tasapainoiltava huomattavasti suuremman ihmisjoukon odotusten, toiveiden, vaatimusten ja velvollisuuksien välillä. Seuraavassa katkelmassa erään kaupungin sosiaalityöntekijä kuvaa sitä, miten lasten, heidän vanhempiansa, muiden asianosaisten, mahdollisten asianajajien ja viranomaistahojen lisäksi näihin tilanteisiin saattaa nykyisin liittyä äärimmäisen monikontekstisia intressiristiriitoja (vrt. Spakes 1987):

”Ylivelkaantuneita mulla on asiakkaana jonkin verran. Usein niillä on takaajina mummot ja papat ja anopit ja kun homma menee nurin, koko suku on liemessä. Jos siinä vielä avioliitto purkaantuu, niin usein vielä taistelu taloudesta jatkuu. Ja jos siihen vielä tulee taistelu huoltajuudesta, niin sekasotku on melkoinen.” (7)

Tilanteissa, joissa vanhemmat eivät kykene löytämään yhteistä ratkaisua lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen neuvotteluteitse, asia jää lopulta oikeuden

päätettäväksi. Niemisen julkaisemattoman aineiston perusteella Kirsti Kurki-Suonio (1992; 1995) toteaa, että vuonna 1990 yksi kolmasosa kaikista avio-lasten huoltoa koskevista ratkaisuksista tehtiin sosiaalilautakunnan vahvistamien sopimusten perusteella. Näissä sopimuksissa keskimäärin 70 % vanhemmista päätyi lasten yhteishuoltajuuteen. Tuomioistuimessa huoltopäätös vahvistettiin hiukan vajaassa kahdessa kolmasosassa tapauksista ja vain reilussa kolmasosassa tuomioistuinpäätöksistä ratkaisuksi tuli yhteishuoltajuus.

Jos asia ratkaistaan oikeudessa, sosiaalityöntekijöillä on velvollisuus pyydettäessä antaa tuomioistuimille selvitys huolto- ja tapaamisoikeutta koskevissa kysymyksissä. Kyseessä ei ole asiantuntijalausunto, vaan sen tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle tarpeelliset olosuhdetiedot asian ratkaisun taustalle, Gottberg (1995) painottaa. Samalla hän kuitenkin toteaa näiden lausuntojen keskeisen merkityksen oikeuden toiminnalle. Käytännössä tuomioistuinten puutteelliset valmiudet arvioida lasten edun vaatimuksia johtavat hyvin usein siihen, että sosiaalitoimen esittämä ratkaisu saatetaan esittää sellaisenaan päätökseksi asiassa. Nuori haastateltavani pohtii tunnelmiaan tällaisen tehtävän edessä:

”Mutta mikä mun työssä on ollut raskainta ja kolauttanut eniten, ei olekaan ne huostaanotot. Totta kai ne kolauttaa, mutta kaikista vaikeinta mun mielestä on ollut ratkaista avioerotilanteessa kun meiltä pyydetään lausuntoja, että kummalle vanhemmalle ne lapset. Musta se on ollut yllättävän vaikeeta. Yleensä ne on niitä tilanteita, joissa vanhemmat on vanhemmuuden tai sen huolenpidon kannalta tasaväkisiä, kumpikin on yhtä hyviä. Ja anna sitten lausunto jomman kumman puolesta, kun vois ne lapset antaa kummallekin. Että huostaanotossa on eri tilanne, se vanhempi on jostain syystä ainakin sillä hetkellä kykenemätön huolehtimaan niistä lapsista. Silloin se ratkaisu on helpompi tehdä.” (4)

Myös lapsen mielipiteen ja tahdon selvittäminen vaikeissa perheiden sisäisissä ristiriitatilanteissa on sosiaalityöntekijöiden tehtävä. Lastensuojelulaki (LsL 683/83) velvoittaa kuulemaan lasta henkilökohtaisesti hänen ikä- ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Tarvittaessa sosiaalityöntekijät voivat pyytää esimerkiksi perheneuvolalta tukea lausuntojen valmisteluun. Silti tämäkään mahdollisuus ei välttämättä ratkaise niitä paineita ja ristiriitoja, joita tällaiseen tehtävään saattaa liittyä:

”Meillä laki sanoo, että tietyn ikäisiä kuullaan, kaksitoistavuotiaita esimerkiksi näissä asioissa. Mutta se, että mitä kautta lapsi hahmottaa sen oman

tilanteensa ja mitkä on hänen sanomansa motiivit ja niissä tilanteissa sen lapsen oman tunteen tavoittaminen... Ne on olleet sellaisia hyvin vaikeita tilanteita, joissa tuntee, että on tehnyt virheitä.” (6)

Myös muissa tutkimuksissa sama vaikeus on näkynyt. Lasta kuullessaan sosiaalityöntekijät kokevat hankalana monet lapsen edun määrittämiseen liittyvät kysymykset, vähäisen lapsityökokemuksensa ja ongelmat, joita lapsen alisteisen asema perheessä ja yhteiskunnassa aiheuttavat. Jatkuva kiire ja työpaineet eivät myöskään helpota lapsiasiakkaan kohtaamista, sillä luottamuksellisen suhteen solmimiseen lapsen kanssa tarvitaan paljon aikaa (Ikonen et al. 1997).

LASTENSUOJELUTYÖN MUUTOKSET

Jos sosiaalityöntekijät kokevat, että välitystehtävässä toimiminen riitaisissa erotapauksissa on työnä hyvin vaativaa, lastensuojelussa he ovat hyvin pitkälle samanlaisten kysymysten äärellä. Myös siinä sosiaalityön oikeudellistumiskehitys näkyy selvästi, mutta sen mekanismi on toinen kuin lasten elatus-, huoltajuus- ja tapaamisoikeuskysymyksiä ratkottaessa. Avio- tai avoerotilanteissa sosiaalityöntekijät toimivat ensisijaisesti sovittelijoina ja välittäjinä eroavien puolisoitten kesken niin, että sopimukseen päästäisiin eikä eron yhteydessä ratkaisua vaativia kysymyksiä tarvitsisi siirtää tuomioistuimen päätettäväksi. Vasta pyydettyessä he antavat lausunnon tuomioistuimelle näistä asioista. Sen sijaan lastensuojeluasioissa he haastatteluiden perusteella tuntuvat entistä useammin olevan vanhempien ja heidän lakimiestensä kanssa vastakkain. Seuraavaksi tarkastelen lastensuojelun muutossuuntia ja sitä, miten asianajajat ovat entistä useammin mukana sosiaalityöntekijöiden ja vanhempien neuvotellessa lastensuojeluun liittyvistä kysymyksistä ja lapsen tasapainoisen kehityksen ja hänen hyvinvointinsa turvaamisen mahdollisuuksista.

Vaikeuksien kasaantuminen

”Lastensuojeluasiat on vaikeutuneet varmaan kertaan tuhat ihan parin viime vuoden aikana. Voihan siinä tietenkin olla sitäkin, että oma ammattitaito on kehittynyt ja kykenee näkemään paremmin kuin aikaisemmin... Mutta kyllä ne kokonaisuutena on ne asiat hirvittävän vaikeita.” (1)

tai

”...tälläkin seutukunnalla mielenterveysongelmat on lisääntynyt huomasti nyt viimeisten vuosien tai oikeastaan vuoden aikana. Nyt näkyy nää taloudelliset ahdingot ja muut, nehän tulee vähän viiveellä. Nehän näkyy semmosina vaikeina masennuksina ja muina...” (10)

Ensimmäisessä katkelmassa nuori sosiaalityöntekijä kuvaa kokemuksiaan lastensuojelutyön kehityssuunnista viime vuosien aikana. Hän työskentelee kaupunginosassa, johon ovat kasautuneet monenlaiset sosiaaliset ongelmat ja niiden myötä vaikeat lastensuojeluasiat. Jälkimmäisessä puheenvuorossa pienen maaseutukunnan sosiaalityöntekijä kuvaa ihmisten elämää omassa pitäjässään. Kyseessä on muuttotappiokunta, jonka ainoa tehdas on sulkenut ovensa jo joitakin vuosia sitten ja vienyt mennessään toimeentulon hankkimisen mahdollisuudet suurelta ihmisjoukolta.

Samanlaisia havaintoja oli tehnyt moni haastateltavaltani. Useimmissa niistä osoitettiin työttömyyden ankeat vaikutukset ihmisten elämään. Sosiaalityöntekijät arvioivat, että pitkäaikainen työttömyys tai sattumanvaraistuneet ja pätkittäiset työsuhteet ja niiden myötä kasvaneet toimeentulovaikeudet näkyvät lasten ja heidän vanhempiansa elämässä yleensä pienellä viiveellä (vrt. Johansson 1994, 38-41). Riittävän kauan jatkuessaan ne tuovat mukanaan lisääntyviä mielenterveysongelmia, näköalojen toivottomuutta ja puuttuvia tulevaisuuden näkymiä. Vanhempien lisääntyneet sosiaaliset ongelmat, perheen sisäiset ristiriidat, mielenterveysongelmat, päihteiden sekakäyttö ja niiden mukana syrjäytymiskehitys olivat monissa haastatteluissa esillä ensisijaisina lastensuojelutarpeen syntyyn ja lasten mahdollisiin kodin ulkopuolisiin sijoituksiin ja huostaanottoihin johtavien kehityskulkujen syinä (vrt. Virtanen 1995, 40):

”... Mutta ne kodin olosuhteet saattaa olla mun mielestä semmoset, että jo maalaisjärjellä ajatellen on aivan mieletöntä ajatella niin, että jatkuvasti eri miehet pahoinpitelee äidin sairaalakuntoon ja lapset on näkemässä sitä tilannetta, jossa äiti plus äidin ystävät on erilaisten psykofarmakoitten ja viinan sekoittamina kotona ja lapset sit istuu kotona ja katsoo videoita. Ja siinä ohessa aikuiset elää omaa elämäänsä ja nahistelut päättyy pahoinpitelyihin...” (5)

Tämä pitkään lastensuojelutyötä tehnyt haastateltavani analysoi myös sitä, miten ”perinteisten” lastensuojelutapausten rinnalle viimeksi kuluneet vuo-

det ovat tuoneet myös kokonaan uudenlaisia ihmisryhmiä. Yksi tällainen uusi ihmisryhmä ovat ns. kadonneet kansalaiset. He ovat omiin oloihinsa vetäytyneitä perheitä, joiden kosketus sekä omaan lähiympäristöön että yhteiskunnan tarjoamiin palveluihin on katkennut vähitellen pitkään jatkuneen työttömyyden myötä. He eivät ole osanneet tai halunneet hakea mitään erityistä tukea elämälleen selvittääkseen paremmin. Tällaisissa tilanteissa mahdolliset ongelmat pysyvät pitkään piilossa perheen sisällä ja tulevat esiin vasta asioiden lopullisesti kärjistyttyä tai naapureiden kyllästyttyä perheen ongelmatilanteiden seuraamiseen:

”Niitä tulla putkahtaa semmosia, että me ei voida sanoa, että me ollaan kaks vuotta tän perheen kanssa tehty työtä. Tietysti se on niin, että on perheitä jossa nyt tämän laman aikana molemmat vanhemmat on kotona, lapset ei oo missään. [...] Se tilanne tavallaan pääsee muhimaan niin, että jos ne on kaikki nämä neuvolan terveydenhoitajan tarkastukset onnistuneet menemään läpi niin, että siellä ei oo mitään huomattu, niin se on kyllä mun mielestä ymmärrettävää, että jokin kriisi onkin semmonen, että se onkin ihka uusi asia. Tai naapureitten mitta on tullut niin täyteen, etteivät ne kato voivansa enää katella tätä tilannetta, jota on kenties jatkunut kaksi vuotta.” (5)

Toinen uusi ja monin tavoin haasteellinen lastensuojelutyön piiriin tullut ihmisryhmä hänen mukaansa ovat maahan muuttaneiden pakolaisten, siirtolaisten ja paluumuuttajien perheet. Heidän kohdallaan joudutaan tekemisiin hyvin monenlaisiin traditioihin, kulttuurisiin toimintatapoihin ja kieleen liittyvien kysymysten kanssa. Työhön liittyy vaikeita eettisiä ongelmia, eikä haastateltavieni mukaan oikein koko maassa ole ennättänyt kertyä riittävästi kokemusta näiden perheiden kanssa tapahtuvasta lastensuojelutyöstä. Ammattitaitoa on ollut kartutettava jokapäiväisessä työssä kertyneiden kokemusten kautta, koska koulutustakaan monikulttuurisessa ympäristössä tehtävään lastensuojelutyöhön ei ole ollut vielä liiemmin tarjolla:

”... mutta siitä mä oon aivan saletti, että siltikin kun mä oon täällä Suomenmaassa, meidän lastensuojelulaki selkeesti velvoittaa meitä toimimaan lasten edun mukaisesti riippumatta siitä, mitä kyseisessä kulttuurissa sanotaan. Että se on sitten sen meidän ammatillisen osaamisen paikka, että miten me selitetään, että vaikka teillä omassa maassanne pidetään ihan sopivana, että 8-vuotias hoitaa sellaista alle puolivuotiasta päivätolkkulla, niin me ei voida sitä hyväksyä. Se ei ole lasten kannalta turvallinen ratkaisu, siinä lapsi pannaan liian ison tehtävän eteen.” (5)

Perheille tarjottava tuki

Lastensuojelulaissa (LsL §9) korostetaan lapsen ja nuoren hyvinvoinnin ja heidän tasapainoisen kehityksensä turvaamisen tärkeyttä kaikissa olosuhteissa. Laki painottaa vapaaehtoisuuteen perustuvien avohuollon tukitoimien ensisijaisuutta lastensuojelutyötä tehtäessä. Epäedulliset elämänolosuhteet, taloudelliset vaikeudet, puutteelliset asunto-olot tai työttömyys eivät saisi olla lasten huostaanoton syitä, vaan näissä elämäntilanteissa perheille on järjestettävä tukea ja reaaliset mahdollisuudet ongelmiensa ratkaisemiseksi. Käytettävissä olevia työmuotoja taloudellisen avustamisen lisäksi ovat sosiaalityön tuki arkielämän asioiden hoitamiseksi, päivähoito, koulun piiristä löytyvät tukipalvelut, kotipalvelu, tukihenkilötoiminta, erilaiset terapia- ja kuntoutuspalvelut, loma- ja virkistystoiminta ja tarvittaessa lapsen tai nuoren tilapäinen sijoittaminen kodin ulkopuoliseen hoitoon.

Lastensuojelutilastot vuosilta 1975-1987 osoittavat selvästi, miten erilaisen sosiaalietuuksien ja avohuollon tukipalveluiden kehittämällä on voitu turvata lasten ja heidän perheidensä selviämistä. Niiden avulla vanhempien sairauteen, vammaisuuteen tai kasvatusvaikeuksiin liittyvät syyt huostaanoton perusteina on saatu tuona aikana selvästi vähenemään. Tämän kehityskulun käänköpuolena Matti Mikkola ja Jarkko Helminen (1994, 101) osoittavat kuitenkin, miten samanaikaisesti vanhempien päihteiden käyttö huostaanoton ja lapsen kodin ulkopuolelle tapahtuneen sijoituksen synnä on noussut yli kaksinkertaiseksi. Myös lapsen hoidon laiminlyönnit ja pahoinpitelyjen osuudet sijoituksen perusteina lisääntyivät tuona aikana jonkin verran.

Tänä päivänä tilanne sosiaalietuuksien tai avohuollon tukipalveluiden kehittämisen osalta on selvästi muuttunut. Vaikka 1990-luvun kuluessa lastensuojeluun liittyvät kysymykset ovat haastateltavieni havaintojen mukaan entisestään vaikeutuneet ja työkenttä jatkuvasti monimutkaistunut, samanaikaisesti niin sosiaalitoimen kuin avohuollon tukitoimiin oleellisesti liittyviä terveydenhuollon, koulujen, nuorisotyön ja nuorisohuollon voimavaroja on systemaattisesti vähennetty. Samalla niiden mahdollisuuksia tukea lasten ja perheiden selviytymistä on selvästi heikennetty (vrt. Johansson 1994, 11, 55). Näihin ongelmiin sosiaalityöntekijät törmäävät jokapäiväisessä työssään jatkuvasti:

”Monta kertaa mä oon miettiny, että onko nää asiat tulleet monimutkaisemmiksi tänä aikana. Onhan sitä hankaluutta ihmisten elämässä aina ollu. Mutta se on ainakin selvää, että taloudelliset reunaehdot niin tässä työssä kuin asiakkaiden elämässäkin on tiukentuneet. Koulussa ja päivähoidossa

kaikenlaisten tukipalveluiden kehittyminen on pysähtynyt ja se näkyy selvästi tässä työssä.” (7)

Toisaalta muutos on ollut monensuuntainen ja sisältänyt myös myönteisiä aineksia. Niukkenevat resurssit ovat pakottaneet miettimään entistä perusteellisemmin perheiden tukemiseksi käytettäviä työmuotoja, kehittämään uusia palveluiden tuottamistapoja ja hyödyntämään mahdollisimman monenlaisia yhteistyöverkostoja. Siitä huolimatta haastatteluista kävi selvästi ilmi, että entistä ongelmallisempia perhetilanteita joudutaan nyt hoitamaan aiempaa niukemmin voimavaroin ja lasten huostaanottoja niiden kalleuden vuoksi mahdollisimman pitkälle siirtäen. Avohuollon tukipalveluilla on pyrittävä selviämään niin pitkälle kuin mahdollista, vaikka selvästi näkisi niiden riittämättömyyden lapsen elämän turvaajana. Erityisen lohduttomina nämä ongelmat tulivat esiin niiden kuntien sosiaalityöntekijöiden kuvaamina, joissa kuntatalouden tasapainottamiseksi oli jouduttu säästämään kaikesta mahdollisesta:

”Ja kyllä se on kaikkein hankalinta, että se lastensuojelulakikin on niin hirtittävän julma laki lasta ajatellen. Me pyritään niin pitkälle kuin mahdollista selviämään avohuollon tukitoimilla, vaikka nähdään ettei ne oo riittäviä. Tai että välillä ne riittää, välillä ei. Ja sitten hankalien ratkaisujen tekeminen tai kova puuttuminen jätetään siihen saakka, ettei sillä käytännössä ole kovinkaan paljon merkitystä.” (1)

Lastensuojelun tämänhetkistä tilaa kartoittaessaan Tarja Kivinen ja Pirjo Marjamäki (1995) ovat arvioineet, että viidessä vuodessa lapsiperheiden määrä toimeentulotuen asiakkaina on kaksinkertaistunut. Myös huostaanotto-tilastoissa lapsiperheiden vaikeutuneet elinolosuhteet näkyvät. Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana, vuodesta 1971 vuoteen 1991 huostaanottojen määrä on pudonnut systemaattisesti. Kun huostaanottoja tehtiin vuonna 1971 kaikkiaan 12 500, vuonna 1991 niitä toteutettiin enää 6 200. Vuonna 1992 tämä pitkään jatkunut aleneva kehitystrendi kuitenkin katkesi ja huostassa olleiden määrä kasvoi 179 lapsella edelliseen vuoteen verrattuna. Mikkola ja Helminen (1994, 102) toteavat kääntein syyksi nimenomaan perheiden lisääntyneen taloudellisen ahdingon ja siihen liittyvän, jo huostassa olevien lasten hidastuneen kotiuttamisen. Koska vanhempien elinolosuhteita on aikaisempaa vaikeampi korjata, huostaanottopäätöksiä ei voida purkaa entiseen tahtiin, vaan huostassaoloajat ovat selvästi pidentyneet. Toisaalta samanaikaisesti kuntien säästötoimet ovat vähentäneet uusien huostaanottojen toteuttamista. Pitkäaikainen huostaanotto ja siihen liittyvä jälkihuoltovelvoite

on kallis toimenpide, joka aiheuttaa kunnalle vuosien mittaista taloudellista vastuuta ja velvollisuuksia.

Valtioneuvoston lapsipoliittinen selonteko eduskunnalle vuodelta 1995 kertoo samaa tarinaa. Siinä todetaan, miten vuonna 1992 uusia huostaanottoja tehtiin 49 vähemmän kuin edellisellä vuonna ja vuonna 1994 otettiin huostaan jo 170 lasta vähemmän kuin vuonna 1991. Sen sijaan lyhytaikaiset, enintään kolme kuukauden pituiset avohuollon tukitoimina toteutetut lasten sijoitukset kodin ulkopuolelle ovat huomattavasti lisääntyneet. Vuonna 1994 niitä toteutettiin yhteensä noin 2 300, yli 400 enemmän kuin edellisvuonna. On todennäköistä, että tämä kehitys kertoo ns. pompotteluilmion lisääntymisestä. Lopullisen huostaanottopäätöksen tekoa siirretään mahdollisimman pitkälle ja vaikeimmissa tilanteissa lapsen elämää pyritään turvaamaan tilapäisten kodin ulkopuolisten sijoitusten avulla. Lapsen näkökulmasta tämä tilanne voi merkitä hänelle vuosikausien epävarmuutta ja jatkuvaa reissaamista kodin ja eri sijoituspaikkojen välillä.

Huostaanoton toteuttaminen

Mikäli avohuollon tukitoimet eivät ole perheen ongelmien ratkaisemisen kannalta tarkoituksenmukaisia tai niillä ei pystytä turvaamaan lapsen tai nuoren tasapainoista kehitystä, joudutaan harkitsemaan huostaanottoa. Lastensuojeluasetuksen (LsA 1010/83) mukaan huostaanoton valmistelussa tulisi olla mukana kaksi sosiaalityöntekijää, mutta kaikissa tilanteissa esimerkiksi asian kiireellisyyden vuoksi tähän ei ole mahdollisuuksia. Lopullisesti huostaanotosta päättää sosiaalilautakunta, sen jaosto tai muu vastaava kyseisiä asioita kunnassa hoitava luottamushenkilöistä koostuva toimielin asian valmistelleiden sosiaalityöntekijöiden esityksen perusteella.

Asiaan liittyvien henkilöiden, lapsen tai nuoren, hänen vanhempiensa ja muiden huoltajien oikeusturva on pyritty takaamaan kuulemismenettelyllä ennen päätöksentekoa. Vuosikymmeniä lastensuojelutyötä tehnyt haastateltavani kuvasi havaintoan, jonka mukaan lasten huolto- ja tapaamisoikeudesta käytävien keskustelujen lisäksi myös näissä kuulemistilaisuuksissa vanhemmilla ja asiaan liittyvillä muilla henkilöillä on asianajajat entistä useammin mukanaan:

”Ja siinä on kuultavana se sosiaalityöntekijäpari, joka on asian valmistellut. Sitten asianosaisilla on oikeus tulla kuultaviksi, elikkä vanhemmat ja tietynikäinen lapsi on oikeutettu olemaan kuultavana. Ja sitten mahdollisesti,

kun nämä tuomarit nyt on tuoneet mukanaan näitten vanhempien lisäksi sitten näitä muita kuulustutettavia... Niitä on sitten kumminkaimat tai tuota poikaystävät tai äidin isä tai sekalainen määrä seurakuntaa. Että niitä sitten parveilee, parveilee tuolla... ” (5)

Pitkän uransa erilaisia vaiheita muistellessaan hän totesi, miten lääninoikeuksien rooli huostaanotoissa on viime vuosina vahvistunut ja tuonut mukanaan aivan uusia ulottuvuuksia lastensuojelutyön kentälle. Lastensuojelulaki (LsL 17 § 2 mom.) nimittäin edellyttää, että huostaanottopäätös tai siihen liittyvä sijaishuolto on alistettava 30 päivän kuluessa lääninoikeuden vahvistettavaksi, mikäli päätös joudutaan toteuttamaan vastoin vanhempien tai yli 12-vuotiaan lapsen tahtoa. Samoin on meneteltävä, ellei jotakin asian ratkaisuun oleellisesti liittyvää henkilöä ole voitu kuulla:

”Ja sitten kun nää menee jonnekin lääninoikeuden tasolle, lääninoikeuden suullisiin kuulemisiin, joita ne nykyään näissä vaikeissa huostaanotoissa käyttää ja jonneka kutsutaan aivan kuin oikeuden istuntoon asianosaiset ja sitten ne, joita ne haluaa niinkuin ne sanoo kuulustuttaa. Siellä mä jäin miettiin, että missä se tämä sosiaalityö oikeastaan on, millä estraadilla me ollaan, kun meidän pitää kyetä tarkentamaan sitä, mitä me sanotaan, kun se kysyy se oikeuden puheenjohtaja, että millä te perustelette, millä kriteereillä tämä huostaanotto on tehty. Ja sitten vielä tarkentaa, että mitä tarkoitti tällä kun sanoit? Se on taas ihan uusi ulottuvuus.” (5)

Viime aikoina on keskusteltu kaikkien huostaanottopäätösten siirtämisestä tuomioistuinten vahvistettavaksi. Asiaa pohtiessaan Gottberg (1995) toteaa, ettei kunnallinen luottamusmieselin ole asianmukainen paikka selvittää vanhempien elämäntapoja, päihteiden käyttöä, seksuaalisia suuntautumista tai muita hyvin henkilökohtaisia asioita, joista huostaanoton yhteydessä usein joudutaan keskustelemaan. Hänen mukaansa huostaanotoissa kysymys on lapsen ja perheen perusoikeuksista ja keskeisestä oikeusturvasta, joka vaatii luottamusmiespäätöksentekoa järeämpää asiantuntemusta ja vastuuta. Vertailun vuoksi hän toteaa, ettei esimerkiksi kunnan terveyslautakuntaakaan tee pakkohoitopäätöksiä.

Muutamit haastateltavani olivat hyvin perillä tästä keskustelusta ja kommentoivat sitä haastattelun kuluessa. Vaikka monet asiat nykyisessäkin menettelyssä tuntuivat askarruttavan heitä, ajatus huostaanottopäätösten siirtämisestä kokonaan tuomioistuinten vastuulle herätti monia kysymyksiä ja selvästi ahdistuneita kannanottoja. Kysymys lapsen edun toteutumisesta ja

lapsen hyvinvointiin liittyvästä asiantuntijuudesta ja sen varmistumisesta tuomioistuinyöskentelyssä askarrutti kovasti. Seuraava haastateltavani ei pitänyt lapsen edun toteutumista tuomioistuinkäsittelyssä ollenkaan varmana:

”Kyllä mua pelottaa sellainenkin ajatus, että esimerkiksi huostaanottoasiat menee tuomioistuimiin. Ja jos se siellä muuttuu sellaiseksi, että paras juristi voittaa jutun, muusta ei väliä. Siitä, miten se lapsi oikeesti siellä perheessä selviää. Aika on tehnyt sen, että kaikki on mahdollista, eikä mikään ole varmaa tässäköön työssä.” (7)

Lastensuojelun oikeudellistuvat toimintakäytännöt

Verratessaan suomalaisen ja englantilaisen lastensuojelun keskeisiä perussitoumuksia ja toimintatapoja Tarja Pösö (1996) toteaa niiden yhdeksi oleellisimmaksi eroksi englantilaisten pyrkimyksen käsitellä lastensuojeluongelmia oikeudellisina, oikeusjärjestelmän harkintaa ja päätöksiä vaativina kysymyksinä. Useisiin tutkimuksiin vedoten hän toteaa, miten varsinkin lasten pahoinpitely- ja laiminlyöntitilanteissa Englannissa korostetaan muodollista sosiaalista kontrollia ja siinä nimenomaan oikeuslaitoksen roolia. Siellä on annettu tarkkoja määräyksiä siitä, miten heidän lastensuojelulainsäädännössään keskeistä lasten hyvinvoinnin periaatetta tulee arvioida ja kehitetty arviointilistoja tuomioistuinten päätöksenteon tarpeisiin. Sosiaalityöntekijöiden työn ja tulkinnan tueksi on laadittu paikallisia kriteeristöjä erimuotoisen pahoinpitelyn tunnusmerkeistä.

Suomalaisen lastensuojelutyön voimana Pösö (1996) pitää uskoa sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten harkintaan ja taitoon lieventää lastensuojeluongelmia professionaalisen auttamisen keinoilla. Hän painottaa sitä, miten meillä lastensuojelulainsäädäntö välittyy sosiaalityöntekijöiden ammatillisen tiedon ja harkinnan kautta. Niillä on tärkeä rooli lasten edusta päätettäessä. Kuitenkin haastateltavani puhuivat siitä, miten myös meillä lastensuojelun sosiaalityön käytännöissä on meneillään oikeudellistumisprosessi, joka selvästi muovaa lastensuojelutyön arkea ja sen toimintakäytäntöjä. Haastatellut osoittivat selvästi, miten tässä kehityksessä on suuria paikkakuntaakohtaisia eroja. On paikkakuntia, joilla lastensuojeluasiat hoidetaan aiempaan tapaan perheen ja sosiaalityöntekijöiden välisenä prosessina. Joillakin alueilla asianajajien mukanaolo näyttää kuitenkin olevan jo aivan erottamaton osa jokapäiväistä lastensuojelutyötä. Näin kuvaa heinäkuussa 1996 haastattelemani sosiaalityöntekijä tilannetta omalta kohdaltaan:

”Ei mulla ole ollut henkilökohtaisesti viimeiseen puoleen vuoteen... tai hetkinen, koko tämän vuoden puolella yhtään sellaista lastensuojeluasiasia, jossa yhtenä tärkeänä asianosaisena ei olisi olleet jomman kumman vanhemman asiamiehet. Tai molempien yleensä.” (1)

Tämän muutoksen mekanismit samoin kuin sen seuraukset lastensuojelutyön muotoutumiselle ovat mielenkiintoisia. Lastensuojelutyön perustavoite ja sen oikeutus löytyy lapsen edun toteutumisesta. Laki painottaa lapsen edun näkökulmasta tarkoituksenmukaisia ratkaisuja, hänen elämäänsä häiritsevien ristiriitojen poistamista ja tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin turvaamista. Silti se ei ole aina mahdollista, asiakkaiden itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja rajojen asettaminen heidän toiminnalleen eivät ole helposti yhteen sovitettavia tavoitteita. Samaan tapaan kuin avioeron yhteydessä lasten huollosta ja elatuksesta neuvoteltaessa, entistä useammin myös lastensuojeluun liittyvistä kysymyksistä keskusteltaessa asiakkailla on omat asianajajat mukanaan. Yhteistyömahdollisuuksien etsimisen ja rakentamisen sijaan työtä joudutaan tekemään entistä useammin kärjistyneiden vastakkainasettelujen vallitessa. Vanhempien asianajajat ovat puolustamassa heidän etujaan ja oikeuksiaan. Sosiaalityöntekijän tehtävä on tarkastella asioita lapsen näkökulmasta ja huolehtia lapsen etujen toteutumisesta:

”Asiakkailla on mukanaan palaverissa asianajajia, jotka puolustavat päämiestään keinoja kaihtamatta. Lapsen edun ajamiseen tarvittaisiin oma asianajajansa. Tämä tuki vapauttaisi tekemään itse sosiaalityötä, kun laillisuudesta voisi heti neuvotella.” (7)

Lastensuojelun sosiaalityön kehittämistarpeita arvioidessaan Aulikki Kanan-oja ja Merja-Maaria Turunen (1996, 89) osoittavat sosiaalityöntekijöiden roolien moninaisuuden näissä tilanteissa. Työprosessien dokumentointeja analysoituaan he kuitenkin kiinnittävät huomionsa siihen, miten sosiaalityöntekijät näissä dokumentoinneissa painottavat nimenomaan juridista ja asioiden koordinointiin liittyvää rooliaan. Sen sijaan sosiaalityön prosessin kirjaaminen on heidän mukaansa vähäistä ja sattumanvaraista.

Haastatteluaineistoni kautta tarkasteltuna heidän havaintonsa näyttää hyvin ajankohtaiselta. Kokeneiden sosiaalityöntekijöiden puheissa lastensuojelun oikeudellistuminen ei jää pelkästään työprosessin dokumentoinnin tasolle, vaan se on vahvasti läsnä työprosessin eri vaiheissa. Läheskään aina ei asianajajan tarvitse olla, eivätkä he tietenkään ole paikalla lastensuojelukysymyksistä perheen kanssa keskusteltaessa. Eräs haastateltavani kuvasi,

miten pelkkä tietoisuus tämän mahdollisuuden aiempaa suuremmasta todennäköisyydestä muovaa sosiaalityön toimintatapoja ja suuntaa asiaan liittyvää ymmärryshorisonttia:

”Esimerkiksi ongelmatilanteessa asiakas itse määrittelee, keitä kutsutaan mukaan asiaa tarkastelemaan. Mutta toisaalta on niin, että ammatti-ihmisenä en voi lähteä tukemaan sellaista systeemiä, joka ei selvästikään toimi. Kuitenkin asiakas voi sitten asianajajan kanssa tulla vaatimaan, että sellaista tai sellaista palvelua ei ole saatu ennen huostaanoton tekemistä.” (7)

Lastensuojelutyössä painotetaan työskentelyä koko perheen kanssa ongelmatilanteiden korjaamiseksi. Lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen turkulaislasten taustaa tutkinut Petri Virtanen (1995, 24-25) toteaa vain kahden heistä olevan täysorpoja. Suurimmalla osalla lapsista biologiset vanhemmat elävät, vaikka useimmat heistä asuvat erillään. Tutkimukset ovat osoittaneet, että lastensuojelun sosiaalityössä asiakassuhde palveluiden käyttäjään tarkoittaa asiakassuhdetta nimenomaan lapsen äitiin. Asianajajien mukaantulon myötä nämä asiakassuhteet ovat saamassa kokonaan uuden ulottuvuuden, jonka eräs haastateltavani kärjistyneemmillään kiteyttää seuraavasti:

”Ja se, mikä siinä tulee kauheen isoks ongelmaksi ja mikä joskus on aika erikoista, että sä et tiedä... Kyllähän sosiaalityöhön liittyy muutakin kuin tämmösten päätösten tekoa, pitäis olla vanhemmuuden tukemista ja vanhempien kanssa työskentelyä. Mutta aina ei välttämättä tiedä, kenen kanssa työskennellään: onko se se asianajaja ja tuota onko ne itseasiassa ne vanhemmat ollenkaan...” (1)

Lastensuojelun työntekijöitä nykyisin kouluttava Irkka Peltonen⁸ pohtii näillä kursseilla kertyneitä kokemuksia Sosiaalityöntekijä-lehdessä syksyllä 1996 julkaistussa haastattelussa (Jaakkola 1996). Kaikki Peltonen kurssilaiset ovat sosiaalityön ammattilaisia. Hän kertoo, miten hän on koko ajan pyrkinyt suunnittelemaan ja toteuttamaan lastensuojelukoulutusta osallistujien ilmaisemien toiveiden ja tarpeiden mukaisesti. On mielenkiintoista havaita, miten näillä kursseilla keskeisiksi teemoiksi ovat nousseet nimenomaan sosiaalityön ja juridiikan suhde, lasten asema ja lapsen kuuleminen sekä vanhemmuuden tukeminen – täsmälleen samat asiat, jotka lastensuojelun kentällä tuntuivat askarruttavan myös omia haastateltaviani.

Oikeudellistumisen seuraukset lastensuojelutyölle

Asianajajien mukaantulon myötä tapahtuneesta lastensuojeluasioiden uudentyyppisestä oikeudellistumisesta haastateltavani löysivät monia myönteisiä seurauksia. Sen ansiosta monet aiemmat työkäytännöt ovat selkiytyneet ja asioista on opittu neuvottelemaan entistä perusteellisemmin. Seuraavassa haastateltavani kuvaa, miten tämän kehityksen myötä myös lasten ja vanhempien oikeusturvan toteutumiseen on opittu kiinnittämään entistä enemmän huomiota:

”Kyllä mä luulen, että on jouduttu väkisinkin tarkistamaan joitakin menettelytapoja, jotka ei ole olleet kauheen hyviä. Joku tällainen esimerkiksi, miten avoimesti eri asiakirjoista on kerrottu, tai ihan hyvin yksittäisiä menettelytapojakin. On tultu tietoisemmiksi siitä, että vanhemmilla ja lapsella on tiettyjä juridisia perusoikeuksia, eikä kaikki asiat voi mennä vaitiolovelvollisuuden tai jonkun tällaisen piiriin. Ja on jouduttu käymään enemmän sellaisia neuvotteluja, jotka on olleet ihan hyviä.” (1)

Kuitenkin käymissämme keskusteluissa olivat ylivoimaisesti vahvimmin edustettuina ne ristiriidat ja konfliktit, joihin sosiaalityöntekijät näissä tilanteissa kokivat joutuvansa (vrt. Braye & Preston-Shoot 1990; van Wormer 1992; Spakes 1987). Selväksi ongelmaksi monet kokivat sosiaalitoimelta puuttuvan perheoikeudellisen asiantuntemuksen ja tavan, jolla tämä puute suuntaa lastensuojelutyötä ja sen painopisteitä (vrt. Kananoja 1997, 41). Sen sijaan, että todella tehtäisiin työtä lapsen elämän tosiasiallisten olosuhteiden kohenemisen ja hänen hyvinvointinsa turvaamisen puolesta, yhä suurempi osa käytettävissä olevasta ajasta saattaa kulua oikeudellisten kysymysten kanssa kamppailuun. Tähän puoleen moni haastateltavani tuntui kaipaavan lisää tukea työssään:

”Ja sitten semmosta juridista niinku perheoikeuden asiantuntemusta ei tämän kaupungin sosiaalitoimessa ole. Ja se on sellainen iso ongelma. Ja se voi johtaa sellaisiin kädenvääntöihin, että hirveän iso osa ajasta voidaan joutua käyttämään jonkun pykälän tulkintaan.” (7)

Vaikka sosiaalityön ensisijaisena tavoitteena lastensuojelutyössä on vanhempien kasvatusturvallisuuden tukeminen ja perheen arkielämän sujuvuuden turvaaminen, lapsen etua puolustaessaan haastateltavani kokivat varsin usein olevansa vastakkain vanhempien ja heidän asiamiestensä kanssa. Lap-

sen edun toteutumiseen liittyvissä konfliktitilanteissa sosiaalityöntekijä ei voi olla pelkkä puolueeton ristiriitojen selvittäjä. Tilanteen niin vaatiessa hänen on asetettava turvaamaan nimenomaan lapsen oikeuksia ja hänen mahdollisuuttaan riittävään huolenpitoon ja turvallisiin ja läheisiin ihmissuhteisiin. Yhteistyösuhteiden rakentaminen ei ole helppoa tilanteissa, joissa usein on läsnä samanaikaisesti pyrkimys vanhempien itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen, mutta myös tarve rajojen asettamiseen heidän elämälleen (Kanan-oja et al. 1996). Haastatteluissa ilmeni, miten lastensuojelua koskevissa kysymyksissä lainsäädännön huolellinen tulkinta, lastensuojelutarpeen tarkka kirjallinen dokumentointi ja lastensuojelutarpeen näytön osoittaminen ovat muuttumassa työprosessissa yhä keskeisemmiksi kysymyksiksi :

”... mun mielestä se on tuonut lisää sen selkeesti, että me joudutaan entistä terävämmin perustelemaan asiakirjoihin nämä tapahtumat. Ja sen, millä kriteereillä me ollaan päätyvässä tällaisiin ratkaisuihin, että mitkä kaikki olosuhteet on ei-kunnossa. Kyllä se on musta selkeästi vaikuttanut sen, että mekin pyritään tavallaan sosiaalityön keinoin osoittamaan, että meillä on näyttöä siitä, mitkä kaikki asiat on ei kunnossa.” (5)

Lehto (1997) toteaa, että lastensuojeluun liittyviä kysymyksiä ratkottaessa liikutaan usein alueilla, joissa vastakkain ovat monien asiakkaiden tai perheenjäsenten edut ja tahtot. Yhden kansalaisoikeuksia rajoittamalla voidaan ehkä edistää toisen oikeuksia. Kuitenkin asioiden monimutkaisuudesta johtuu, että joissakin tilanteissa päätöksen perusteleminen lain tai juristien edellyttämällä tavalla saattaa olla ”eri asia” kuin ne todelliset perusteet, joilla päätös tehdään tai tulisi tehdä.

Useat haastateltavani kuvasivat tätä ristiriitaa. He puhuivat siitä, miten asianajajien mukaantulo on siirtämässä lastensuojelutyön painopistettä perinteisestä vanhempien kasvatusmahdollisuuksia ja -kykyjä turvaavasta työotteesta entistä enemmän formaalien menettelytapakysymysten painottamiseen. Sen myötä keskustelut heidän mukaansa tahtovat liukua yhä kauemmaksi ongelman varsinaisesta ytimestä, lapsen tasapainoisten ja turvallisten kasvuolosuhteiden turvaamisen ehdoista ja mahdollisuuksista:

”Tällaisen kehityksen myötä joutuu kiinnittämään hyvin paljon huomiota menettelytapoihin, vaikka esimerkiksi lastensuojelutilanteissa terve järki sanoo, että jotakin on todella tehtävä. Kun ollaan lakimiesten kanssa liikkeellä, lastensuojeluprosessista voi tulla kovin mutkikas ja se voi viedä hyvin paljon aikaa. Toisaalta on tietysti tärkeää turvata kansalaisten oikeus-

turva, mutta jos asianajaja tulee tällaiseen kuvioon vanhempien edustajana mukaan, hän katsoo ja ajaa vain päämiehensä etua. Meidän tehtävä on katsoa asiaa kokonaisuutena, koko perheen kannalta. Ja jos selviä ristiriitoja tulee, meidän tehtävä on katsoa asioita nimenomaan lapsen edun näkökulmasta.” (7)

Jääkö tilaa sosiaaliselle näkökulmalle?

Sosiaalityön ja oikeusjärjestelmän välisiä suhteita analysoidessaan Sloane (1967) korostaa, että sosiaalityöntekijät että lakimiehet jakavat yhteiset perusarvot uskoessaan asiakkaidensa oikeuksiin ja heidän yksilölliseen vapauteensa. Hänen mukaansa nämä yhteiset perusarvot ovat tärkeämpi yhdistävä tekijä kuin ne erot, joita näiden ammattien välillä löytyy. Eroja hän löytää ainoastaan ammattien erilaisista toimintamenetelmistä. Siinä missä sosiaalityöntekijät yrittävät ratkaista ristiriitoja neuvotellen ja konsensusta etsimällä, lakimiehet käyttävät konfliktien ratkaisuisissa vastakkaisuuksia, konfrontaatiota ja ristikuulusteluja.

Haastatteluiden perusteella näyttää kuitenkin siltä, että yhteisesti jaetuista perusarvoista huolimatta näiden kahden ammattikunnan erot ovat huomattavasti syvemmällä kuin pelkästään erilaisissa toimintamenetelmissä (vrt. Walls 1991). Pohiessaan sitä, miksi sosiaalityöntekijät tuntevat olonsa epämuikavaksi lakituvassa tai asianajajien kanssa keskustellessaan van Wormer (1992) toteaa, ettei kyse ole vain kahden ammattikunnan välisistä kommunikaatio-ongelmista, kuten usein halutaan ymmärtää. Hän osoittaa, että eroja löytyy kaikilta ammatillisen toiminnan ulottuvuuksilta: niin lähtökohdista, työmenetelmistä kuin tavoitteista, joihin ne pyrkivät.

Professionaalisia eroja voidaan osoittaa ammattien arvoissa, asenteissa, asioiden painottamisessa, tulojen ja yhteiskunnallisten arvostusten lähteissä ja jopa sukupuoleessa. Käytännössä kyse on vanhan ja perinteisen, toimintalueensa tiukasti rajanneen ja määritelleen miesvaltaisen profession ja nuoren, laaja-alaisella kentällä toimivan naisvaltaisen profession kohtaamisesta. Ja hyvin usein asetelmat ovat sen mukaiset:

”Ja sitten kun se juristiikka on niin paljon vahvempi, niin paljon kovempi tieteenala, niin silloin sosiaalityö, joka tulkitsee asioita omasta näkökulmastaan käsin, on hirveän paljon heikommalla.” (1)

Lakiammattien ja sosiaalityön välisiä erilaisia ammatillisia painotuksia analysoinut Katherine van Vormer (1992) toteaa ammattien historiallisen taustan

olevan jo hyvin erilainen. Sosiaalityön historiallinen perusta on hyväntekeväisyydessä ja pyrkimyksissä saada asiakas auttamaan itse itseään. Lakiammattien historiallinen perusta löytyy oikeustaisteluista ja oikeudellisen voiman käytöstä asiakkaan ongelmien ratkaisemiseksi ja hänen kansalaisoikeuksiansa turvaamiseksi. Eroja näiden kahden lähtökohdan välillä ja näiden erojen konkreettisia seurauksia haastateltavani kuvailivat hyvin monesta erilaisesta näkökulmasta:

”Ja tietysti asianajajat, heidän etiikkansa on se, että he pyrkivät toimimaan sen asiamiehensä parhaaksi. Vaikka he yksityisissä keskusteluissa saattais sanoa sen lapsen asioista, että he tietää... Niinkun että he sanovat nyt ohi tämän ja tämän pöytäkirjan, että se menettely mitä he hakee, on väärä. Mutta kun heidän tehtävänsä on hakea sitä oikeutta vain ja ainoastaan omalle päämiehelleen.” (1)

Monissa keskusteluissa tuli esiin sosiaalityöntekijöiden ja asianajajien erilainen näkökulma vastuukysymyksiin ja niiden tulkintaan. van Wormer (1992) kuvaa tätä eroa toteamalla, että siinä missä sosiaalityössä pyritään painottamaan ihmisen vastuuta omasta toiminnastaan, lakiammateissa vastuu voidaan pyrkiä siirtämään muille tahoille, esimerkiksi epäedullisiin olosuhteisiin tai toisten ihmisten asiattomaan toimintaan:

”Ja että sen juristin näkökulma on ihan erilainen. Sen mielestä nämä on pieniä, merkityksettömiä asioita sen ihmisen elämän kokonaisuudessa. Ja kuitenkin kun hän rakastaa lapsiaan, se on se merkittävä asia. Ja sitä rakkauttahan me ei pyritäkään pyyhkimään pois ja sitä vanhemmuutta kieltämään. Mutta sitten on tää muu todellisuus: lapsen oikeus turvallisiin kasvuolosuhteisiin, jotka ei välttämättä täyty. Lapsen oikeus sellaseen aikuiseen, joka on aikuinen, eikä niin että roolit menee sekaisin ja lapsi alkaa kantaa huolta siitä, että mitenkähän meidän äiti selviää ja tuleekohan se kotiin.” (5)

Sosiaalityölle tyypillinen psykososiaalinen näkökulma ja siihen sisältyvä kokonaisvaltainen, systeeminen ajattelu ja vuorovaikutuksellisuus muodostavat laajan ja monimuotoisen lähtökohdan sosiaalisten ongelmien tarkastelulle (Braye & Preston-Shoot 1990). van Wormer (1992) toteaa, että lainsäädännön kautta katsottuna asioilla on taipumus jakautua hyvään ja pahaan, oikeaan ja väärään. Sosiaalityöntekijöiden on työssään pyrittävä ottamaan huomioon sekä lainsäädäntö että asiakkaan elämäntilanne varsin laaja-alaisesti. Sil-

lolin ratkaisua ei voi etsiä vain käsillä olevaan ongelmaan, vaan on yritettävä rakentaa edellytyksiä pitkän aikavälin selviämiseksi. Arvioitavana on suuri määrä mahdollisia toimintavaihtoehtoja. Totuus on se, että useimmissa tapauksissa ei ole olemassa yksiselitteisesti oikeita tai vääriä vastauksia, eikä koskaan voi olla varma siitä että on ymmärtänyt ja arvioinut asian oikein. Haastateltavani tuntuivat olevan tästä seikasta selkeän tietoisia:

”Että sehän se näissä vaikeimmissa tapauksissa on koko ajan se vaara ja se ongelma, että sä et tiedä. Se on niinkuin sellasta nuorallatanssia, että sä et tiedä viekö se asioita parempaan vai huonompaan suuntaan. Kun ei näissä ole niitä oikeita ratkaisuja näissä asioissa, mitä me tehdään, vaan että yleensä pyritään löytämään se vähiten huono ja vähiten vaurioittava ratkaisu. Ja sen takiahan näissä on tietysti niin hirveesti sitä jossittelun varaa, että oliko se oikein vai väärin.” (10)

Vaikka haastateltavani kertoivat, miten asianajajien mukaantulon myötä tietoisuus asiakkaiden oikeuksista on kasvanut ja jotkut sosiaalityön epämääräiset toimintakäytännöt ovat jäsentyneet, heitä askarrutti se uudenlainen epätasa-arvo, jota tämä kehitys selvästi näytti tuoneen mukanaan. Kun ratkaisuja ongelmatilanteisiin haetaan asianajajien välityksellä, vahvimilla riitakysymyksissä on se osapuoli, jolla on varaa hankkia parhaat asiamiehet omia etujaan puolustamaan:

”On tietysti hyväkin, että asiakkaalla on hyvät asiamiehet tai asianajajat, mutta onko se sitä asioiden hyvää hoitamista. Se ei ole välttämättä edes heidän oikeuksienkaan hoitamista, vaan se on jotakin ihan muuta.

Kerro mitä muuta se voi olla ?

Se, jolla on parempi asiamies, niin se vanhempi on vahvemmillä sekä huostaanottoasioissa että se on vahvemmillä näissä huolto- ja tapaamisoikeusasioissa, niiden riidoissa. Ja silloin välttämättä se asia ei saa tavallaan oikeeta ratkaisua.” (1)

Vaikka lastensuojelukysymyksistä tai lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasioista keskustellaan yhä useammin oikeudellisina sopimus- ja neuvottelukysymyksinä, jollaisia ne tiettyyn rajaan saakka tietysti ovatkin, näissä yhteyksissä kohdattavat asiat näyttäytyivät haastateltavilleni huomattavasti monimutkaisempia. Niihin liittyi useimmiten niin vaikeaa inhimillistä problematiikkaa, ettei se

ratkea pelkästään kunkin henkilön oikeuksia koskevan keskustelun, oikeudellisten sopimusten tai käräjäoikeuden kautta. Samaan asiaan kiinnittävät huomionsa Kananoja ja Turunen (1996, 89) todetessaan, etteivät useimpien lastensuojeluperheiden ongelmat muutu miksikään pelkällä ”etätyöskentelyllä” tai asioiden sopimisen yhteydessä toteutettavilla ”teknisillä” järjestelyillä. Lapsen hyvinvoinnin turvaamisen edellyttämää avun, tuen tai kontrollin tarvetta ne eivät useinkaan poista.

9

ASIAKKAIDEN OIKEUDET JA NIUKKENEVA JULKINEN TALOUS

Haastatteluissa sosiaalityön oikeudellistumiskehitykseksi kutsumani ilmiö ja siihen liittyvät kysymykset eivät olleet esillä pelkästään autonomisen kuntakäsityksen vahvistumista, avautuvia rahamarkkinoita, haurastuvia ihmissuhteita tai lastensuojeluasioita koskevissa kysymyksissä. Lopuksi tarkastelen haastateltavieni näkemyksiä muutamien muiden asiakastyön alueiden muutoksista. Vaikka jokainen haastateltavani tuntui allekirjoittavan asiakkaan oikeudet hänelle kuuluviin palveluihin tai taloudellisiin etuuksiin, tänä päivänä tilanteen tekee ristiriitaiseksi ja ongelmalliseksi se, että keskustelut näistä oikeuksista käydään niukkenevan julkisen talouden oloissa. Laman ja suuryöttömyyden jäljiltä tarvitsijoita on entistä enemmän, tarjottavaa aiempaa vähemmän.

Tietoisuus omista oikeuksista

Nykyinen tulkinta asiakkuudesta ja siihen liittyvistä oikeuksista on syntynyt monivaiheisen ja pitkän historiallisen kehitysprosessin tuloksena. Pakkoauttamisesta 1960-luvulla käydyin keskustelun seurauksena sopeuttamisajatus sosiaalihuollossa korvattiin vähitellen uudella palveluajattelulla, jonka kiteytti huippuunsa sosiaalihuollon periaatekomitea 1971. Sen mietinnössä uusiksi sosiaalihuollon toimintaperiaatteiksi nimettiin palveluhenkisyys, oma-aloitteisuus, valinnanvapaus, ennaltachkäisy, luottamuksellisuus ja normalisuus. Tapio Määttä (1992) osoittaa, miten periaatekomitean työskentelystä on läh-

tenyt liikkeelle aina 1980-luvulle jatkunut sosiaalihuollon lakien uudistaminen ja uusien toimintaperiaatteiden soveltaminen käytäntöön.

Sosiaalihuoltolain keskeisenä periaatteena on päästä eroon yksilöiden kontrolloinnista ja vahvistaa asiakkaiden oikeuksia ja tosiasiallista asemaa. Samaa kehitystä kuvastaa vuonna 1986 uudistettu päihdehuoltolaki, joka korostaa siirtymistä viranomaisaloitteisesta yhteiskunnan etujen valvomisesta ”avun, hoidon ja tuen” antamiseen päihdeongelmaiselle. Määrän (1992) mukaan lainsäädännön tasolla tapahtunut ideologinen muutos on ollut merkittävä, kun selvästi ohjeistetusta, ulkoapäin määrittelystä ja normitetusta lainsäädännöstä on otettu pitkä askel kohti asiakasnäkökulmaa.

Muutosprosessin nykyvaiheelle Outi Ketola (1996) pitää ominaisena, että palveluiden tuottajat ovat menettämässä etuoikeuttaan määritellä tuotteita ja palveluiden sisältöjä yksilön ulkopuolelta. Sen sijaan asiakkaat ovat ottaneet aktiivisen roolin tässä määrittelytehtävässä. Hänen mukaansa ajatus asiakkaiden vahvasta asemasta ja mahdollisimman suuresta valinnanvapaudesta tulee parhaimmillaan vapaaehtoisuuden, tietynasteisen riippumattomuuden ja oman harkinnan toteutumista sosiaalipalvelu-asiakkuudessa.

Eduskunnan oikeusasiamiehen työtä analysoidessaan Heikki Karapuu (1995) osoittaa, miten sosiaaliturvaan liittyvät kysymykset ovat ihmisille tärkeitä ja miten heidän tietoisuutensa näihin asioihin liittyvistä oikeuksista on kehittynyt. Kun vuosina 1988 ja 1989 nämä kysymykset olivat oikeusasiamiehen työssä vielä neljänneksi suurin tapausryhmä, vuosina 1991-1993 ratkaistuista asioista sosiaaliviranomaisten toimintaa ja heidän tekemiään päätöksiä koskevat ratkaisut muodostavat jo suurimman ryhmän. Ja tilanne on sama edelleen vuonna 1996. Suurimman asiaryhmän oikeusasiamiehen toiminnassa muodostavat edelleen sosiaaliviranomaisia koskevat ratkaisut (Sosiaaliturva 1997/19).

Myös haastatteluvieni havainnot jokapäiväisen työn muutoksista olivat samansuuntaisia. Asiakkaiden kasvanut tietoisuus omista oikeuksistaan samoin kuin uudenlaisen asiakaskunnan mukaantulo sosiaalietuuksien ja -palveluiden piiriin näyttää haastattelujen perusteella lisänneen erilaisia oikeuksien toteutumiseen liittyviä valitus- ja varmistusprosesseja (vrt. Johansson 1994, 37). Tätä kehitystä voi Talan (1988) analyysin pohjalta pitää myös yhtenä sosiaalityön oikeudellistumiskehityksen indikaattorina:

”No yks mitkä viime aikoina asiakaskuntaan on tulleet, on hyvin koulutetut, hyvässä asemassa olleet ihmiset, jotka on muuttanu sen meidän asiakaskunnan. Ne osaa vaatia ja ne osaa olla aika töykeitäkin ja ne on niitä asiakkaita, jotka yrittää mua esimerkiksi työntekijänä nitistää. Ne saattaa

sanoa, että mä oon tehny niin paljon töitä ja maksanu niin ja niin paljo tähän kuntaan veroja ja nyt mulle pitää myöntää sitä ja sitä ja sitä. Tai ne on itse vaikka sosiaalialan ammattilaisia, ne tietää mitä ne voi vaatia. Eli mun mielestä tällainen uus asiakasryhmä on tullu, joka tietää oikeutensa ja osaa vaatia.” (4)

Kun tietoisuus omista oikeuksista vahvistuu, myös valitusprosessit päätöksistä yleistyvät. Joidenkin haastateltavieni havaintojen mukaan kasvanut kysyntä näissä asioissa on synnyttänyt uudenlaista oikeudellista tarjontaa. Toisaalta kasvanut oikeudellinen tarjonta on lisännyt myös kysyntää:

”Niin... ihan tosissaan on niin, että saa sanojansa asetella ja varoa sen takia, että jos ne juristit on tulleet mukaan näihin lastensuojeluasiakkaiden vanhempien asianajajiksi, niin kyllä ne joutuisasti on ehtineet löytää uuden alueen myös näiden kanteluiden väkertäjinä. Ja kun niihin sitten yhden iltapäivän väänät vastinetta ja mietit, miten silloin yhtenä iltapäivänä – keski- viikkona – että katoinko mä sitä sillä vai tällä silmällä ja sanoinko mä todellakin näin, niin kyllä siinä kuule into vähiin katoaa.” (5)

Sosiaalityöntekijöillä on asiakkaiden etujen ja oikeuksien toteutumista koskevista valitustilanteista kaksoisrooli. Toisaalta heidän omat päätöksensä saateen alistaa entistä useammin erilaisten valitusviranomaisten tarkistettaviksi (esim. Karapuu 1995; Sosiaaliturva 1997/19). Toisaalta heiltä myös kaivataan tukea muiden tahojen tekemiä päätöksiä koskevien valitusprosessien eteenpäin viemiselle. Tämä tulee selvästi esiin seuraavasta katkelmasta, jossa suuren sairaalan sosiaalityöntekijä pohtii oman tehtävänsä viimeaikaisia muutoksia:

”Ajallisesti menee työajasta yhä lisääntyvästi valituskirjelmien laatimisen auttamiseen, perustelujen pohtimiseen jne. Asiakkaat toivovat saavansa siihen apua, eivätkä luota omaan itsenäiseen toimintaansa. Nämä ovat usein aikaa vieviä asioita, itsekin on aina sitten opeteltava uutta tietoa valitusprosesseihin liittyvistä käytännöistä.” (12)

Aivan samalla tavalla kuin lastensuojeluasioissa tai lasten elatusta, huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa kysymyksissä myös näiden kysymysten kohdalla haastatteluissa tuli esiin – hieman paradoksaalista kylläkin, onhan viime aikoina jatkuvasti keskusteltu asiakkaiden oikeuksien vahvistumisesta – sosiaalityöntekijöiden huoli yksittäisten asiakkaiden ja kokonaisten asiakasryhmien

välisen eriarvoisuuden lisääntymisestä (vrt. Eronen et al. 1996, 17).

Ristiriita muuttuu ymmärrettävämmäksi jos tarkastelee lähemmin sitä, miten asiakkaan asemaa vahvistavien hyvien tekojen ja pyrkimysten rinnalla, mutta niiden kääntöpuolena näyttää kulkevan selvästi toisenlainen kehityssuunta. Tähän kehityskulkuun viitaten Nikolas Rose (1995) toteaa, että siinä on kyse merkittävästä käänteestä koko poliittisessa ajattelutavassa. Viime vuosina muutoksia on tapahtunut erityisesti siinä, miten vallanpitäjät mieltävät politiikan kohteet, menetelmät, rajat ja legitimitetit. Muutoksia on tapahtunut myös poliittisen vallan ja muiden auktoriteetti- ja ohjausmuotojen välisten suhteiden tulkinnassa, minkä esimerkiksi keskusjohtoisen ohjauksen määrätietoinen purkaminen kuntasektorilla hyvin osoittaa. Vähitellen nämä uudistuneet ja aikaisempia hyvinvointivaltioollisia vastineitaan korvaavat sekä autonomiaa, yksilöllisyyttä ja valinnanvapautta korostavat hallinnon ajattelu- ja toimintatavat näyttävät organisoivan ja määrittelevän koko huono-osaisuuden aluetta uudelleen. Vaikuttaa vahvasti siltä, ettei kaikille käy tässä uudelleenmäärittelyssä yhtä hyvin.

Uudelleen organisoitua huono-osaisuus

Keskeisimmät huono-osaisuuden muutoksia koskevat havainnot tulevat Rosen (1995) mukaan esiin kahdessa erityisessä teemassa: subjektiivisessa kyvyssä suoriutua pätevästi toimijana vapauden valtakunnassa ja sosiaalisissa ja taloudellisissa voimavaroissa hankkia modernissa maailmassa tarpeelliset identiteetit muodostamis- ja ylläpitovälineet. Joissakin puheenvuoroissa kävi selvästi ilmi, miten normiohjauksen väljetessä, jaettavan vähetessä ja toimintaresurssien niukentuessa niiden ihmisten ja ihmisryhmien oikeudet, joilla on joko Rosen (mt.) kuvaamia omakohtaisia toimintaresursseja tai vahva järjestö- tai kansalaistoiminnan kenttä tukenaan, ovat varmemmin turvattuina kuin vailla tällaista tukea olevien ihmisryhmien:

”Vaikkeana eettisenä ongelmana olen kokenut sen, että keskiluokkaiset hyötyvät toimeentulotuesta enemmän kuin tosi köyhät. Työntekijällä on itsensä kanssa tekemistä, ettei moralisoisi asiakkaita. Asiakkailta joskus itseltään puuttuu moraalit. Hyvin toimeentulevat vanhemmat laittavat nuoria hakemaan toimeentulotukea heti 18. ikävuoden jälkeen, vaikka nuoret asuvat kotona. [...] Konflikteihin ja valituksiin on jouduttu asiakkaiden kanssa selvästi enemmän kuin ennen.” (11)

Eräissä haastattelussa tuli esiin vammaisjärjestöjen ja -neuvostojen voima jäsentensä etujen ajamisessa. Sama havainto todennäköisesti pätee myös toisenlaisten asioiden ympärille järjestäytyneisiin kansalaisryhmittymiin etenkin, jos ne ovat keskittyneet vahvasti yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen jäsenistönsä etuja ajaakseen. Niillä on mahdollisuuksia ja voimavaroja hankkia ammattitaitoisia, kokeneita ihmisiä puhumaan puolestaan. Kun on kyse niukkenevien resurssien oikeudenmukaisesta jakamisesta eri ryhmien kesken, tilanteet ovat sosiaalityön näkökulmasta välillä varsin vaikeita, eivätkä jää enää kovinkaan kauas vahvimman oikeuden toteutumisesta. Myös tässä selviää voittajana se, jolla on mahdollisuus saada käyttöönsä parhaat asiamiehet:

”Ja niitten asioiden edessä minä ja meidän muutkin työntekijät on tavattoman mielteliäänä ollut. Kun sitten taas vammaisilla on tää vahva järjestökenttä, omat alajärjestöt ja vammaisjärjestöt, jotka sitten tulevat paikalle puoltamaan näitten vammaisten etuja. Että ne on tosi tiukkoja juttuja, kun niitä neuvotteluja sitten käydään. Tai sitten niin, että meidän luottamusmieselinkin on aika tassut suorana niitten edessä.” (12)

Käänteisesti tämä ilmiö koskettaa tietenkin niitä, joilla on vähiten joko omia tai järjestöistä löytyviä voimavaroja, haluja tai mahdollisuuksia omien etujensa ajamiseen ja oikeuksistaan kiinni pitämiseen. Viime aikoina on keskusteltu mielenterveyspotilaiden heikentyneistä hoitomahdollisuuksista, puutteellisista avohoitopalveluista ja suoranaisestä heitteillejätöstä. 1980-luvulla suunniteltiin mielisairaanhoidon rakennemuutos, jonka tarkoitus oli siirtää mielen-terveystyön painopiste avopalveluihin. Vaikka laitospaikkoja on vuosien mitaan vähennetty tuntuvasti, henkilöstön tai muiden voimavarojen laajamittaista siirtoa avopalveluihin ei kuitenkaan ole tapahtunut. Samoin mielen-terveyspalveluiden monipuolistaminen on jäänyt toteutumatta, sen sijaan palveluiden saannin kirjavuus on lisääntynyt koko maassa (Eronen et al. 1998, 21; Kantola 1997; Taipale 1996). Kävin haastateltavieni kanssa monia keskusteluja siitä, miten konkreettisesti nämä ongelmat ovat läsnä sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa elämässä tänä päivänä:

”Ja kyllä laitoshoitomahdollisuuksien niukkenemisella on ollu omat selvät aineelliset ja henkiset seurauksensa. Avohuolto on painottunu, nyt yritetään räätälöidä jokaiselle asiakkaalle yksilökohtaiset ratkaisut. Jos ihminen ei avohuollossa niitä huoli, tai jos ei ole mitään sopivaa mitä tarjota, ollaan pattitilanteessa.” (7)

Myös päihdeongelmaisten vaikeutunut tilanne on ollut esillä (Mutalahti 1996; Eronen et al. 1998, 21). Vaikka päihdehuollon asiakkailta ei ole yksilökohtaista subjektiivista oikeutta⁹ saada päihdehuollon palveluita, on todettu, että heidän on vaikea hakea ja saada niitäkin palveluita, joihin heillä olisi oikeus. Niukkenevien resurssien puristuksessa kunnissa on suuri kiusaus kohdistaa säästöjä kaikkein huono-osaisimpiin, heikoimmilla oleviin, toistuvan laitostuntoutuksen tarpeessa oleviin ihmisiin. Voi myös olettaa, että vaikeiden priorisointiratkaisujen todellisuudessa vastarinta siltä suunnalta on vähäisintä:

”Kun esimerkiksi päihdehuollon rahoja on vähennetty meidänkin kunnassa, niin totta kai sitä on mietitty, että kenelle se on järkevä kohdentaa. On siitä sillä lailla keskusteltu. Mutta sitten siitä, mitä siellä takana on, että onko se eettisesti oikein ajatella näin, ei me niistä oo hirveesti keskusteltu. Mutta kyllä me näistä prioriteeteista, että miten... Ollaan me ihan kirjattukin ne. Ensisijaisesti päihdehuollon laitoshuoltoa annetaan lapsiperheiden vanhemmille ja työssäkäyville, ei siellä ole ne asunnottomat alkoholistit ollenkaan kärkisijoilla.” (4)

Vuoden 1996 sosiaalibarometri puhuu selvää kieltä päihdeongelmaisten aseman heikkenemisestä. Sen mukaan nykyisessä kehityksessä on oleellista polarisoituminen. Vaikka osa kunnista rakentaa samanaikaisesti palveluvarustusta, niiden kuntien määrä, joista päihdehuollon kuntoutus, asumis- ja laitospalvelut sekä päihdehuollon sosiaalityö ja A-klinikkapalvelut puuttuvat kokonaan, on lisääntynyt (Eronen et al. 1996, 29). Tämän asiakasryhmän oikeudellisen aseman vahvistamista miettinyt Timo Mutalahti (1996, 111-115) esittää erityisen päihdeasiamiehen tehtävän perustamista puolustamaan heidän oikeuksiaan ja ajamaan heidän asioitaan. Monista muista sosiaalihuollon asiakasryhmistä poiketen päihdeongelmaisilla itsellään ei ole omaa valtakunnallista edunvalvontaa, eikä asiakaskunnasta ongelman luonteen vuoksi ole noussut vahvaa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen pyrkivää asiakasjärjestöä.

10

MATKALLA ASIANAJOYHTEISKUNTAAN?

Kun vertaa sosiaalityöntekijöiden puhetta työnsä neuvottomuutta, epävarmuutta tai ahdistusta synnyttävistä uusista kehityskuluista Talan (1988) näkemyksiin oikeudellistumisen kriteereistä, esiin nousee muutama mielenkiintoinen havainto. Jos yhtenä oikeudellistumisen indikaattorina voi pitää lakimiesten tai erilaisten asiamiesten lisääntyvää käyttöä ristiriitatilanteissa tai tuomioistuinten tai hallintoviranomaisille suunnattujen valitusten määrän kasvua kuten hän esittää, sosiaalityöntekijöiden kokemukset työstään ja sen muutoksista kertovat selvää kieltään sosiaalityön uudenlaisesta oikeudellistumisesta viime vuosien aikana. Samalla ne kertovat oikeudellis-sosiaalisen sanaston ja siihen liittyvien toimintatapojen selvästä noususta terapeuttis-sosiaalisen sanaston ja sen edellyttämän osaamisen rinnalle esimerkiksi lastensuojelutyössä tai lasten huolto- ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kysymyksissä (vrt. Howe 1994).

Muutoksen mekanismi

Muutoksen mekanismi näyttää kuitenkin olevan hieman toisenlainen, kuin mihin Tala (1988) oikeudellistumisprossin kiinnittää. Ainakin se on täynnä mielenkiintoista monikontekstisuutta, eriaikaisuuksia, ristiriitoja ja paradokseja. Toisaalta asiakkaan asemaa on pyritty viime vuosina selkeästi vahvistamaan oikeudellisen sääntelyn kautta. Siinä suhteessa oikeudellinen sääntely on jopa lisääntynyt. Erityisesti uusimmassa lainsäädännössä on nähtävissä

pyrkimys vahvistaa kansalaisten taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä perusoikeuksia, -palvelua ja -turvaa luomalla ns. subjektiivisia oikeuksia eli aitoja, valituskelpoisia oikeuksia. Pääosin ne velvoittavat viranomaisia palveluiden järjestämiseen, eivätkä paria poikkeusta¹⁰ lukuunottamatta perusta yksilöille subjektiivisia oikeuksia (Määttä 1992; Tuori 1995, 171 -172).

Toisaalta taas kysymys ei näytä olevan lainkaan laajojen ja yksityiskohtaisten säädösten lisääntymisestä tai niiden valvonnan ja kontrollin tehostumisesta, vaan täsmälleen päinvastaisesta prosessista. Pikemminkin kyse näyttää olevan säädösten väljenemisestä ja vähenemisestä tai niiden uudeltaisesta muotoilusta ja kohdentumisesta; kokonaan uudeltaisesta oikeudellisen säätelyn ideologiasta. Hyvinvointivaltion substantiaaalinen, normatiivinen ja tavoitteenalaaninen oikeudellinen ohjaus näyttää monilla keskeisillä yhteiskunnallisen elämän alueilla olevan korvautumassa Gunther Teubnerin (1983) refleksiiviseksi nimittämällä oikeudellisella säätelyllä. Se ei enää olekaan kiinnostunut määrittelemään ja normittamaan toivottuja yhteiskunnallisia tai yksilöllisiä tavoitetoitoja, vaan jättää tällaiset ratkaisut ihmisten kesken sovittaviksi. Sen sijaan refleksiivinen lainsäädäntö painottaa asioiden hoitoon liittyviä menettelytavallisia normeja ja katsoo toteuttavansa refleksiivistä orientatiota etsimällä ja tuottamalla rakenteellisia mahdollisuuksia refleksiivisille prosesseille erilaisissa sosiaalisissa osajärjestelmissä.

Habermasiin pohjautuen Kaarlo Tuori (1993) osoittaa, miten yhteiskunnan kulttuurisessa modernisaatiossa on purkautumassa se yhteys, joka aiemmin perinnäistapojen ja uskonnon vahvistamina liitti toisiinsa arvot, moraalit ja oikeuden. Samalla sekä oikeuden että moraalit luonne muuttuvat. Tässä muutoksessa vähitellen häviää aikaisempi ihmisten valintoja ja ratkaisuja ohjannut ja perinteisiin yhteisöllisiin arvoihin ankkuroitunut moraalit ja moraalitajunta. Niiden tilalle astuu maallistunut oikeudellinen säätely, joka yhä useammin korvaa postkonventionaalisen moraalit sisällöllistä epämääräisyyttä. Samalla kun yhteiselämän säätely käy yhä avoimemmaksi ja epäselvemmäksi, ihmiset joutuvat tukeutumaan entistä useammin ulkopuolisiin asiantuntijoihin, sovittelijoihin, neuvottelijoihin, konsultteihin ja välittäjiin ratkoessaan elämänsä ongelmia ja ristiriitoja. Lainsäätäjän väljentäessä ohjaustaan näyttää ilmeiseltä, että monia keskeisiä sosiaalipoliittisia kysymyksiä linjataan tulevaisuudessa selvästi aiempaa paikallisemmin ja yksilöllisesti solmittavien oikeudellisten sopimusten tai erilaisten tuomioistuin- ja viranomaispäätösten ja -ratkaisujen kautta.

Niin kuin Tarja Pösö (1996) osoittaa, lastensuojelun oikeudellistuminen on edennyt Englannissa huomattavasti meitä pidemmälle. Tätä kehitystä pohiessaan Howe (1994) löytää siitä monia myönteisiä puolia. Hänen mukaansa

sosiaalityön painopisteen siirtyminen kasvatuksellis-sosiaalisesta kohti oikeudellis-sosiaalista orientaatiota vapauttaa sosiaalityöntekijät inhimillisten suhteiden sotkuisuudelta ja hämmentävyydeltä. Asioita ei tarvitse enää ajatella erilaisten diagnoosien, terapeuttien lähestymistapojen, hoidon tai reformin termin. Sen sijaan niitä voidaan lähestyä laillisten kategorioiden, sopimusten, palveluiden tuottamisen ja sosiaalisten oikeuksien perustalta.

Haastatteluiden perusteella tämä muutos ei kuitenkaan vaikuta pelkästään huojentavalta siirtymiseltä syväluotaavista ”miksi” ja ”minkä vuoksi” -kysymyksistä asioiden pinnalle, ”tässä-ja-nyt”-kysymysten pohdintaan (vrt. Howe 1994). Se ei myöskään näyttäyty pelkkänä asiantuntijuuden hallintastrategiana, professionaalisen ja hallinnollisen vallan sulkeumien tietoisena purkamisena, jollaiseksi se voidaan myös tulkita (Rose 1995). Muutos vaikuttaa paljon perusteellisemmalta, vaikeaselkoisemmalta ja monin tavoin ei vain eri alueilla toimivien asiantuntijoiden ja heidän asiakkaidensa, vaan meidän jokaisen elämää koskettavalta.

”Tee-se-itse”-riippuvuus

Nykyistä yhteiskunnallista tilannetta luonnehtinut Zygmunt Bauman (1996b) toteaa, että se tarjoaa vapaudelle historiallisen ja poikkeuksellisen tärkeän roolin. Vapaus on ikäänkuin hyväksytty väistämättömäksi kohtaloksemme samalla kun yhä useampi ihminen tiedostaa tämän. Rose (1995) osoittaa, miten nykyinen poliittinen ajattelu oikeuttaa itsensä tukemalla tätä vapauden mahdollistavaa kehitystä. Se pyrkii tekemään tilaa sellaisille politiikan muodoille, jotka riittävät takaamaan ihmisten säilymisen perusluonteiltaan vapaina ja autonomisina yksilöinä.

Nykyinen hyvinvointivaltiollisten ajattelu- ja toimintatapojen kriittinen tarkastelu ja niiden uudelleenmäärittely perustuu nimenomaan uudenlaiseen käsitykseen siitä, mitä ihmiset ovat ja mitä heidän pitäisi sallia olevan, Rose (mt.) toteaa. Erityisesti tätä hänen mukaansa heijastelee kehittyneissä liberaaleissa demokratioissa tapahtunut valintoja, vapautta ja autenttisuutta korostavan minä-etiikan nousu. Tämä uusi etiikka edellyttää, että yksilöiden tulee täyttää velvoitteensa omassa elämässään itseään toteuttamalla. Tämä itsensä toteuttaminen ei kuitenkaan tapahdu keskinäisten riippuvuus- ja velvoitesuhteiden pohjalta, vaan samastumalla tiettyihin elämänmuotoihin ja elämällä tämän elämätavan valintavelvoitteiden mukaisesti. Näille valinnoille uusi poliittisen ajattelun strategia pyrkii luomaan entistä avarampia mahdollisuuksia.

Kokeneiden sosiaalityöntekijöiden haastatteluista löytyy havaintoja kolmesta

sosiaalityötä keskeisesti muovaavasta kehityskulusta: väljenevästä oikeudellisesta säätelystä, vahvistuvista yksilöllisistä oikeuksista ja niukkenevasta julkisesta taloudesta. Nämä kehityskulut seurauksineen heijastelevat Rosen (mt.) kuvaamaa käännettä nykyisessä poliittisessa ajattelutavassa. Uusi yksilöllisyyttä, valintoja ja vapautta painottava toimintastrategia ei kuitenkaan näytä riisuvan asiantuntijoita vallasta tai turvaavan ihmisille koskemattomia ja autenttisia sosiaalisen elämän saarekkeitä. Päinvastoin se näyttää jatkavan yhä kiihtyvällä nopeudella läheisten ihmissuhteiden politisointia ja erilaisten, entistä yksilöllisempien identiteettien ja niihin liittyvien oikeuksien, vastuiden ja velvollisuuksien julkista määrittelyä (vrt. Keränen 1995; Rose 1998). Samalla tämä kehitys sitoo ihmiset uudella ja entistä yksilöllistyneemmällä tavalla kiinni viranomaisverkostoihin ja oikeudellistuviin toimintakäytäntöihin, joiden otteen oikeudellista säättelyä väljentämällä kenties kuviteltiin hieman löystyvän.

Tämä kehityskulku todentaa Rosen (1995) havainnon siitä, etteivät yksilöitä ja perheitä enää sido asiantuntijoihin niinkään ylemmiltä tahoilta saadut moralisoivat ohjeet tai toimintoja normittavat yksityiskohtaiset säädökset kuin se omakohtainen levottomuus ja epävarmuus, joka seuraa vapautetun ja vastuullistetun ihmisen elämisestä valintojen maailmankaikkeudessa. Omat etunsa varmistaakseen, valintojensa tuskaa helpottaakseen ja ratkaisujensa oikeellisuudesta vakuuttuakseen ihmiset tarttuvat mielellään erilaisten asiantuntijoiden tekemiin tarjouksiin, etsiessään varmuutta elämäänsä. Monenlaisten toimintamahdollisuuksien kaaoksessa asiantuntijoiden tekemät tarjoukset viettelevät heidät, kuvailee Bauman (1996b). Ihmiset tekevät itse itsensä riippuvaisiksi asiantuntijoiden palveluista tavalla, jota hän nimittää sametti-riippuvuudeksi tai ”tee-se-itse”-riippuvuudeksi.

Tällä tavoin perinteisen normien, säädöksen ja tiedollisin hierarkioin tuotetun asiantuntijariippuvuuden rinnalle on syntymässä kokonaan uudenlainen, samettimainen asiantuntijariippuvuuden muoto. Se ei tunnu riippuvuudelta lainkaan, koska ihmiset eivät tunne itseään kontrolloiduksi tai alistetuiksi, toteaa Bauman (mt.). Päinvastoin ihmisillä on mahdollisuus tuntea itsensä entistä vahvemmin oman kohtalonsa vartijoiksi, vaikka he noudattavat itse asiassa aikaisempaa useammin elämässään jonkun toisen tarjoamia ohjeita ja ratkaisumalleja.

Katoavat kiinnekohdat

Sen ammatillisen epävarmuuden ja hämmennyksen kautta, jota kokeneet sosiaalityöntekijät haastatteluissaan ilmaisivat, piirtyy kuva radikaalisti pluralisoituvista elämäntavoista, alueellisten, paikallisten ja yksilöllisten valinta-

velvoitteiden lisääntymisestä ja perinnäistapoihin ja uskuntoon sitoutuneen moraalien elämää ohjaavan voiman heikkenemisestä. Yhdessä ihmisten välisen suhteiden oikeudellistumiskehityksen ja uudenlaisen asiantuntijariippuvuuden ilmaantumisen kanssa nämä havainnot kertovat omaa tarinaansa perinteisten sosiaalisten siteiden rapautumisesta ja fundamentalististen arvojärjestelmien ja maailmankatsomusten järkkymisestä (vrt. Noro 1993).

Näiden muutosten myötä traditionaalisen kulttuurin auktorisoima tulkin ta maailmasta on menettämässä voimaansa. Vähä vähältä modernisaatiokehitys on murentanut teollisen yhteiskunnan palkkatyön, ydinperheen ja vapaa-ajan muovaaman elämäntavan rakenteita. Samalla se on haurastuttanut sitä yhteistä elämisen perustaa, johon ihmisiä on voitu aikaisemmin sosiaalityön kautta tukea ja normalistaa. Rose (1998) osoittaa, miten tämän yhtenäisen näkemyksen tilalle on tarjolla uusia mielikuvia ja identiteettejä, elämäntapoja ja valintoja. Kulutuksen, markkinoiden ja median kautta ihmisillä on mahdollisuus päästä käsiksi suureen määrään yksilömuodostuksen tekniikoita ja resursseja löytääkseen itsensä, yksilöllisesti ja yhteisöllisesti, uudenlaisina poliittisina toimijoina.

Risto Heiskala (1996, 225-227) kuvaa tätä muutosta toteamalla, että olemme matkalla kohti keinotekoisia yhteiskuntaa. Siinä kaikki todellisuuden ominaispiirteet ovat tulleet teknologioiden kehityksen myötä joko tosiasiallisesti tai potentiaalisesti inhimillisen suunnittelun piiriin. Aiempien äärellisten valintamahdollisuuksien tarjoamien kiinnekohtien tilalle on syntymässä uudenlainen minä, joka omaan elämänhistoriaansa tukeutuen valitsee itse itsensä ja omat kiintopisteensä. Tällä kehityksellä on kuitenkin kääntöpuolensa: eläessään jatkuvien valintojen maailmassa yksilö elää samalla alituudessa vaarassa pudota äärettömiksi räjähtäneisiin valinta-avaruuksiin, jotka juuri äärettömyydellään saattavat lamauttaa ja tehdä kaiken toiminnan mahdotto-maksi.

Haastattelut osoittavat, että sosiaalityöntekijät ovat entistä useammin juuri tällaisten kehityskulkujen synnyttämien ongelmien kanssa vastakkain. Se on sitä arkipäivää, joka saattaa heidän osaamisensa ja ammattitaitonsa todella koetukselle. Samalla tämä pirstaloituva ”kaikki kelpaa”-todellisuus avaa väistämättä varsin hämmäntäviä näköaloja moniin arkisessa sosiaalityössä jatkuvasti eteen tuleviin kysymyksiin: niihin toimintatapoihin, arvoihin ja normeihin, samoin kuin siihen ammatilliseen etiikkaan, jota työssä tulisi noudattaa. On entistä hankalampi ymmärtää, mitä on se hyvä elämä, jonka rakentumista sosiaalityöntekijän kunkin asiakkaan kohdalla tulisi tukea ja edistää, tai millä tavoin koko hyvän elämän käsitteestä ylipäätään voisi keskustella.

III

VANHAN JA UUDEN ASiantuntijuuden väliset Neuvottelut

UUTEEN SIIRTYMINEN

”Meillä on aika paljon tossukoita työntekijöitä, jotka kyllä on tekevinään oikeata sosiaalityötä, mutta vaan yhä paremmin omalla panoksellaan mahdollistavat epäoikeudenmukaisen ja eriarvoisen yhteiskunnan olemassaolon sekä yhteisötasolla että koko järjestelmän tasolla...” (16)

Tutkimusongelmien ratkaisua etsittäessä Pertti Alasuutari (1994,197) kehottaa tutkijaa kiinnittämään huomiota mm. tilanteisiin, joissa haastateltava häpeilee, selittelee tai puolusteleo toimintaansa tai sanoo, että hänen oikeastaan ”pitäisi” tehdä niin tai ”ei pitäisi” tehdä kuten hän tekee. Myös puheenvuorot, joissa joku kieltää, estelee tai nuhtelee toisia, ovat ratkaisun etsimisen kannalta kiinnostavia. Alasuutarin mukaan tällainen käytös vihjaa normatiivisen periaatteen olemassaoloon ja johtaa samalla aineistosta löytyvän ristiriidan ja siihen sisältyvän jännitteen jäljille. Samalla tällainen puhe kertoo siitä, että ihminen tietää olevan mahdollista toimia toisinkin, tunnistaa houkutuksen käyttäytyä eri tavalla tai haluaa painottaa mieltymystensä mukaisen käyttäytymisen arvoa esittämällä sen omien moraalisten periaatteidensa mukaisena. Kussakin tapauksessa tutkija voi pyrkiä päättämään, mistä oikeastaan on kysymys.

Yllä olevassa sitaatissa haastateltavani viittaa juuri Alasuutarin kuvaamalla tavalla yhden sosiaalityötä ohjaavan normatiivisen periaatteen olemassaoloon. Sen mukaan sosiaalityöntekijöiden pitäisi puolustaa aktiivisesti ja julkisesti yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvoisen elämän toteutumisen mahdollisuuksia. Haastateltavani ei tosin viittaa suoraan tähän normiin,

vaan se ilmenee hänen puheessaan välillisesti, kun hän keskustelun kuluessa moneen kertaan moittii ja nuhtelee kollegoitaan vaikenemisesta ja haluttomuudesta tuoda työssä kohtaamiaan ongelmia laajempaan keskusteluun.

Haastatteluvaiheessa en osannut kiinnittää mitään erityistä huomiota näihin keskusteluihin esiintyneisiin sosiaalityöntekijöiden vaikenemista tai ”tossukkamaisuutta” koskeviin viittauksiin. Tietenkin muistin aivan selvästi, miten keskustelu sosiaalityöntekijöiden hiljaisuudesta oli ollut 1980-luvun alkupuolella kovasti esillä (ks. esim. Lundgren 1983; Mutka 1986, 23-24; 81; Satka 1985), mutta nykyisten tutkimusongelmieni ratkaisun kannalta haastateltavieni maininnat eivät tuntuneet pitävän mitään merkittävää informaatiota sisällään.

Vasta haastatteluaineistojen analyysin kautta hahmottunut kuva jatkuvasti pluralisoituvasta, sekularisoituvasta ja moneen suuntaan hajoavasta maailmasta suuntasi kiinnostukseni hiljaisuuden tematiikkaan ja siihen sisältyviin ristiriitoihin. Vähitellen osoittautui, että tämä muista selvästi poikkeava neuvottomuutta, hämmennystä ja ahdistusta aiheuttava sisältökategoria – haastateltavieni puheista löytyneet viittaukset sosiaalityöntekijöiden vaikenemiseen ja sosiaalityön hiljaisuuden kulttuuriin (Metteri 1995; vrt. Freire 1972, 12) – tarjosi mielenkiintoisen ja hieman yllättävänkin näkökulman sosiaalityön asiantuntijuuden murrokseen ja sen itseymmärryksen uusiin haasteisiin.

Tarkemmin aihepiiriä pohdittuani tajusin, että hiljaisuuden kulttuuri ja siihen liittyvät erilaiset teemat näyttivät pitäneen sinnikkäästi pintansa sosiaalityöntekijöiden puheissa vuodesta – ja tässä vaiheessa voi jo sanoa vuosikymmenestä – toiseen. Havainto ilmiön pysyvyydestä jäi kiusaamaan mieltäni ja ohjasi pohdiskelemaan syitä, jotka voivat pitää tällaista keskustelua ja siihen liittyvää kokemusta näin pitkäjänteisesti yllä. Havainnon ristiriitaisuutta lisäsi vielä se, ettei käsitykseni mukaan yhdelläkään kokeneella, arvostetulla ja osaavalla ammatti-ihmisellä olisi pitänyt olla mitään syytä ainakaan asiaa koskevaan omakohtaiseen huoleen.

Asiassa askarrutti erityisesti se, mitä tämä puhe sosiaalityöntekijöiden vaikenemisesta tai sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurista merkitsee sosiaalityölle avautuvien uusien haasteiden kannalta. Haastatteluissa esiin nousseiden kehitystendenssien valossa vaikuttaa selvältä, ettei nykyisessä differentioituvassa, ambivalenssia ja pluralismia täynnä olevassa maailmassa ole enää mahdollista ratkaista totuuden vaatimusta tai oikeudenmukaisuutta koskevia kysymyksiä pelkästään luonnonoikeudellisten periaatteiden kaltaisia yleispäteviä, muuttumattomia ja kritiikiltä puskuroituja moraalinormeja soveltamalla (Tuori 1993). Pikemminkin monimuotoistuvassa toimintaympäristössä kommunikatiivisuuden merkitys korostuu entisestään: yhteisiä ratkaisuja eteen

tuleviin kysymyksiin on yritettävä etsiä eettisten arvojen alueelta auktoriteettinsa hakevissa laajapohjaisissa keskusteluissa (Eräsaari, R. 1993a, 7).

Analysia jatkkaessani osoittautui, että meneillään olevien muutosten ja sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurin välisen jännitteen pohdiskelu tarjosi mielenkiintoisen johtolangan koko sosiaalityön asiantuntijuuden murroksen ja ennen kaikkea sen uudelleenmäärittelyn ja uusien oppimisprosessien tarkastelulle. Samalla se osoitti hyvin konkreettisesti, miten huomispäivän haasteet on lähes väistämättä kohdattava eilispäivän eväin. Työni loppuosan omistan sosiaalityön asiantuntijuuden uudelleenmäärittelyn ja siihen liittyvän uudelleensuuntautumisen ja uusien oppimisprosessien analyysille. Aloitan tarkastelemalla lähemmin niitä havaintoja, joita tein sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurista.

Sosiaalityön hiljaisuuden kulttuuri

Haastatellessani kokeneita sosiaalityöntekijöitä kohtasin paljon halua ja kiinnostusta oman työn kehittämiseen ja yhteiskunnallisen murroksen mukanaan tuomiin haasteisiin vastaamiseen. Muutamat esittelivät jo toteuttamiaan tai vaihtoehtoisesti vasta suunnitteluasteella olevia yhteistyö- ja kehittämishankkeita. Monet olivat kiinnostuneita sosiaalityön uusien toimintatapojen ja työmuotojen kehittämisestä, toteuttamisesta ja arvioinnista. Innostusta näiden keskustelunaiheiden ympärillä riitti yleensä siihen saakka, kunnes kysyin, miten he olivat raportoineet näistä hankkeista ja niissä kertyneistä kokemuksista muille alan ihmisille.

Yksi haastateltavani esitteli minulle keskustelujemme kuluessa työhönsä liittyneitä kehittämisraportteja ja -julkaisuja, joita hän tutkivan sosiaalityöntekijän tehtäviä hoitaessaan oli tuottanut. Toinen varsin mittavan ja mielenkiintoisen kehittämisprojektin toteuttanut haastateltavani sanoi kiertäneensä luennoimassa asiasta ”aina kun oli pyydetty” (8). Työstä kertyneiden kokemustensa kirjallista raportointia hän kuitenkin kertoi voivansa ajatella vasta joskus eläkeiässä – jos sittenkään. Kolmas kertoi monipuolisista pyrkimyksistään löytää muoto ja ilmaisu sosiaalityössä hankkimilleen kokemuksille, mutta lisäsi hänkin olevansa ”enemmän sellainen tekijä kuin sitten taas sellainen markkinoija” (13). Useimmille muille ajatus kehittämistyössä saatujen kokemusten laajamittaisesta raportoinnista näytti olevan melko vieras. Tavalista tuntui olevan, että kehittämistyössä kertyneitä kokemuksia käsiteltiin oman työryhmän sisällä ja parhaimmillaan kenties oman kunnan työntekijöiden ja luottamushenkilöiden kesken. Sen laajemmalle niitä ei ole haluttu levittää, tai

koko asia ”ei ole tullut edes mieleenkään” (19), kuten yksi haastateltavistani asian ilmaisi.

Tämän luvun alussa siteeraamani sosiaalityöntekijä kuvasi useassa yhteydessä kollegoidensa vetäytyvää työorientaatiota varsin kärjekkäin sanakäntein. Hänen käsityksensä mukaan liian monet sosiaalityöntekijät pelkäävät itenäistä toimintaa ja kannanottoja ja odottavat ratkaisuja oman alansa haasteisiin ja ongelmiin muilta ammattiryhmiltä:

”... suomalaiset (sosiaalityöntekijät – um) ei itse uskalla lähteä tekemään oikeastaan mitään, vaan sitä itketään omassa huoneessa näitä olosuhteita ja maailmaa vastaan.” (16)

Kuitenkin tavanomaisempaa kuin kollegoiden suoranainen moitiskelu oli haastateltavieni halu selitellä ja puolustella omaa tai työtovereiden arkuutta ja vetäytymistä. Muutama haastateltavani viittasi keskustelujen kuluessa siihen, miten vaikeaa erityisesti tiiviissä moniammatillisissa työryhmissä on nähdä mieltä ja merkitystä omalle asiantuntijuudelleen ja miten helposti heikko ammatillinen itsearvostus niissä yhteyksissä nostaa päätään (vrt. Pellinen 1996):

”...on se oma tämmönen sisäinen tunne ja oletamus, että sillä ei ole merkitystä ja ehkä sitten niinkun välttääkin niitä tilanteita eikä yritäkään tehdä sitä yhteistyötä.” (14)

tai

”... kyllä sitten arvostan niitä ihmisiä, jotka sillai on rohkeita ja rohkeampia kuin minä (naurahdus)” (13)

Muutamista puheenvuoroista päätellen oman näkökulman esiintuomista ei koettu ongelmalliseksi vain moniammatillisissa työyhteisöissä. Työssä kertyvän tiedon jakaminen yhteiseen käyttöön tuntui jäävän toisinaan liian vähäiseksi myös samassa työyhteisössä samaa työtä tekevien ihmisten kesken. Monet sosiaalityössä eteen tulevat asiat vaativat varsin monimutkaista eri osapuolten mahdollisuuksiin, oikeuksiin, vastuisiin ja velvollisuuksiin liittyvää selvittelytyötä. Vakioratkaisuja ihmisten elämän ongelmiin on vaikea löytää. Ja näiden kertyneiden kokemusten laajempaa jakamista kaivattiin monissa puheenvuoroissa:

”... Että sitä ei aina huomaa, miten suuri voimavara se työyhteisö olisi ja

siinä työyhteisössä puhuminen. Me aika paljon mennään siihen, että meillä on vaan asiakasta asiakkaan jälkeen, eikä meillä ole sitä yhteistä tilaa ja tilaisuutta keskustella niistä asioista. [...] Ja kuitenkin jokaisessa asiassa on jotain sellaista, jonka joutuu itse etsimään ja tutkimaan. Että musta se pitäis myös jakaa sitten, että hei, se homma menee näin.” (6)

tai

”...tää työpaikkakulttuurikin on semmonen, että ihmisiä on hirveän vaikea saada keskustelemaan. Pitäis oikein järjestää, että otettais tämmönen aihe, että avustetaanko toimeentulotuella ja miten vaikka tiettyä asiakasryhmää. Että ihmiset tois niitä omia mielipiteitään ja ymmärtäis, mihin minun mielipiteeni on kytkeyksissä; että ne on mun arvoista lähteviä ja toinen aattelee noin. Mutta sellanen niinku puuttuu ...” (11)

Jälkimmäinen haastateltavani kertoi arvostavansa sitä monipuolista, kriittistä ja tutkitulle tiedolle perustuvaa opetusta, jonka uudet sosiaalityöntekijät saavat tänä päivänä yliopistoissa. Jotakin jäi hänkin vielä nuorista opiskelijoista ja vastavalmistuneista sosiaalityöntekijöistä kaipailemaan:

”...Ne on varmaan ihan fiksuja tyyppejä, mutta hiljaisia ne on, ei ne oikein uskalla... Että kyl niinku silleen ajattelee, että saisivat olla vähän rävkämpiä...” (11)

Eräs kunnan sosiaalitoimistossa työskentelevä, hyvin nopeatempoista ja paineista työtä tekevä haastateltavani kaipasi ammatillisen ja opetuksellisen otteen painottumista työnohjauksessa. Sen myötä työkokemuksen kautta karttuva tieto pääsisi paremmin yhteiseen jakoon ja hyödyntäisi mahdollisimman monia. Ammattitaidon kehittäminen, halu ja tarve oppia ”ihan oikeasta elämästä” ja siellä syntyneistä kokemuksista oli suuri ja koettu mahdollisuus siihen liian vähäinen. Pohtiessaan työssä selviämistään hän kertoi minulle:

”...Mun mielestä olis tärkeää, että työnohjauksessa käytäis läpi sellaisia asioita, jotka kasvattaa ammattitaitoa. Käytäis läpi sellaisia case-juttuja, jotka on ollu jotenkin monimutkaisia ja joiden eteen on pitäny tehdä monenlaisia työtä ja selvittää erilaisia asioita. Ettei kaikkien tarvitsisi samoja asioita itsekseen selvitellä, vaan vois oppia toisilta ihan sellasta, mitä se on ollu siinä käytännön työssä, ei pelkästään kirjassa.” (7)

Ehkä halu oppia toisten kokemuksista korostuu vielä siitä syystä, että sosiaalityöntekijöiden omien, käytännön työssä syntyneiden kokemusten vähäisyys ammatin tiedontuotannosta näkyy myös sosiaalityötä käsittelevässä kirjallisuudessa. Pitkään lastensuojelutyötä tehnyt haastateltavani nimesi kaikenlaisen kirjallisuuden yhdeksi tärkeäksi ammatillisen kehittymisensä lähteeksi, mutta havahtui samalla toteamaan:

”... Mutta välttämättähän meidän ammattikirjallisuus ei mene tämmösiin juttuihin, mistä mä oon sulle kertonu, vaan meillä on tämmösiä sosiaalityön teoriaa ja uusia suuntauksia kuvaavia kirjoja. Ja sitten semmosta arki-työn tasolla olevaa, työhön liittyvää ja sitä tukevaa kirjallisuutta meillä ei kamalasti ole.” (5)

Haastattelun jatkuessa hän viittasi nykyisiin sosiaalityön laadusta ja vaikuttavuudesta käytäviin keskusteluihin ja niiden mukanaan tuomiin haasteisiin. Tässä yhteydessä hän kertoi uudelleen kokevansa selvänä puutteena sen, että ”näitä omaa työtä lähellä olevia juttuja, niitä ei ole pantu kansien väliin”. Samalla nämä havainnot saivat hänet pohtimaan sitä, miten työn kautta syntynyt ja syventynyt ammattitaito ylipäätään voi tällaisessa tilanteessa siirtyä kokeneemilta työntekijöiltä nuoremmille:

”... Mä en tiedä, että kulkeeko se sitten perimätietona, että ollaanko me sitten jonkinlainen intiaanikulttuuri, jossa me siirretään... vanhempi ammatilaissukupolvi siirtää toiselta toiselle... Ei se niin sais olla.” (5)

Keskusteluissa tarjottiin myös monia kovin tutun tuntuisia tulkintoja vaikeamisen syntyyn johtaneista syistä. Oli viittauksia asiakastyön paineisiin, siitä johtuvaan uupumukseen, heikkoon ammatilliseen itsetuntoon, ammatin kehittymättömään tietopohjaan ja autoritaarisiin ja hierarkkisiin organisaatioihin ja niiden aiheuttamiin esteisiin. Pohtiessaan omaa ammatillista toimintaansa ja sen haasteita nuori sosiaalityöntekijä tilitti tuntojaan seuraavasti:

”Meitä aina mollataan, että emme puhu itsestämme tai työstämme. Mutta me ollaan niin uupuneita, ettei jakseta. Asiakasvirran kaaos vie niin paljon voimia, ettei oikein tahdo muusta tulla mitään. Kyllähän sitä muutaman kerran näitä keskustelutilaisuuksia tässä kaupungissa on laajemminkin järjestetty, mutta se ei vielä riitä mihinkään.” (7)

Samanaikaisesti vaikeutumiseen liittyvän keskustelun voi todeta elävän edelleen myös

ammattikunnan yhteisissä tilaisuuksissa tai ammattilehtien palstoilla. Jyväskylässä kesäkuussa 1996 sosiaalityön juhlaseminaarissa käyttämässään puheenvuorossa Erkki Torppa¹¹ otti selvin sanoin kantaa hiljaisuuden kulttuuriin. Hän ihmetteli, miten hyvinvointivaltion perustan murentuessa ammattinsa osaavat, pitkälle koulutetut sosiaalityöntekijät vain vaieten katsovat, mitä ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtuu. Työnsä kautta heillä kuitenkin on monipuolista tietoa ihmisten selviämisestä, heidän arjestaan, muuttuvasta huono-osaisuudesta ja monenlaisista elämänkohtaloista laman ja työttömyyden kourissa. Siitä huolimatta ammattikunnan osallistuminen näistä asioista käytävään julkiseen keskusteluun on hänen mukaansa suhteettoman vaisua.

Myös Anna Metteri (1994; 1995) on käsitellyt kirjoituksissaan viime vuosina hiljaisuuden teemaa. Miettiessään sosiaalityölle avautuvia uusia tehtäviä yhteiskunnallisen murroksen oloissa hän ottaa esiin vaikenemisen ongelmallisuuden ja uskaltamisen taidon. Samassa yhteydessä hän viittaa jonkinlaisen sosiaalityöntekijöitä ohjaavaan vahvaan kulttuuriseen sääntöön: ”Jos ottaa julkisesti kantaa kiistanalaisiin ja vaiettuihin asioihin, siitä seuraa vaikeuksia. Totuudellisuuteen pyrkijälle käy huonosti.” Oman julkisen toimintansa ja osallistumisensa kautta hän kuitenkin toteaa, että keskusteluareenoja kyllä löytyy, jos niille vain rohkenee astua. Niillä on mahdollisuus käsitellä vaikeita ja vaiettujakin asioita ilman, että mitään katastrofia tapahtuu. Päinvastoin voi löytyä uusia yhteistyökumppaneita ja uhkakuvat paljastuvat kupliksi, kun ihminen rohkenee puhua omiana itsenään, omien ajatustensa ja kokemustensa läpi niistä asioista, jotka hän todella tuntee.

Kaksoisdilemma

Viimeaikainen julkinen keskustelu sosiaalityöntekijöiden vaikenemisesta on liittynyt hyvin pitkälle tarpeeseen ottaa kantaa meneillään olevaan yhteiskunnalliseen murrokseen ja sen seurauksiin ihmisten elämässä. Mutta lähes samanlaista keskustelua sosiaalityöntekijöiden hiljaisuudesta voi helposti seurata vuosien taakse. Aikojen kuluessa keskustelijoiden motiivit, näkökulmat ja painotukset ovat hieman vaihdelleet, mutta vaikenemiselle tarjotut selitykset ovat ajasta toiseen pysyneet hyvin samanlaisina. Syitä siihen on etsitty auttajien avuttomuudesta organisaatioiden byrokrattisuuteen ja hierarkkisuu-teen, kohtuuttomista työpaineista jatkuvaan kiireeseen, väsymykseen, päätettäisiin työsuhteisiin tai vaitioloon liittyviin velvoitteisiin (Metteri 1995; Mutka 1986; Satka 1985; Syvänen 1994). Monet näistä selityksistä ovat todellisia ja oikeita kuvauksia niistä olosuhteista, joissa sosiaalityötä tehdään. Silti väitän,

että ne muodostavat vain osan, joskin tietenkin hyvin tärkeän osan asian ymmärrettäväksi tekevää kokonaisuutta.

Mielestäni vaikenemiseen ja hiljaisuuden kulttuuriin löytyy myös muita, käytännössä lähes kokonaan keskustelun ulkopuolelle jääneitä näkökulmia. Yhteisesti jaetun kokemustiedon puute vaikeuttaa jokapäiväistä työntekoa, mutta nykyään sen puute muodostaa myös toisenlaisen uhan. Se myöhäis-moderni yhteiskunta, johon olemme siirtymässä, ei edellytä sosiaalityöntekijöiltä pelkästään aloitteellista ja rohkeaa sosiaalipoliittisten linjausten tai ihmisten elämänolosuhteiden reaaliaikaista erittelyä, analyysia, kommentointia tai julkiseen keskusteluun osallistumista (vrt. Metteri 1995). Sitä samaahan heiltä on oikeastaan kautta aikojen edellytetty tai ainakin he ovat sitä itse itseltään vaatineet. Sen sijaan tässä ajassa hiljaisuuden kulttuurin ympärille näyttäisi olevan syntymässä mielenkiintoinen kaksoisdilemma, joka nostaa tämän vanhan kysymyksen uudella tavalla tarkastelun polttopisteeseen.

Jatkossa muutokset toimintojen ohjausjärjestelmissä, sosiaalisten ongelmien luonteessa, asiakkaiden asemassa tai heidän elinolosuhteissaan edellyttävät hiljaisuuden kulttuurin purkamista ja muuttamista tai ainakin sen syntymekanismien entistä täsmällisempää ja monipuolisempaa ymmärtämistä. Mutta vielä oleellisemmin sitä tulevat edellyttämään muutokset kollektiivisen professionaalisen tiedon ja etiikan asemassa ja merkityksessä (Eräsaari, R. 1996, 8), ts. sen synnyn ja kehittymisen ajassa, paikassa, tilassa ja kontekstissa. Yhä enemmän itsensä varaan omaa oppiaan määrittelemään jäävän sosiaalityöprojektin (Eräsaari, R. 1988) seuraava vaihe näyttää väistämättä edellyttävän irrottautumista vanhoista, muuttuvaan toimintaympäristöön huonosti soveltuvista ajattelu- ja toimintatavoista ja tekemään tilaa uudelle.

Sisäiset periaatteet

Pohtiessaan sosiaalisen kansalaisuuden rakentumista vuosisadan vaihteen köyhäinhoidosta 1950-luvun ammatilliseen sosiaalityöhön Satka (1995, 179) osoittaa sosiaalisen case workin tärkeyden modernin sosiaalityön kehittymiselle. Se oli äärimmäisen objektiivoina, mutta riittävän joustava asiantuntijateknikka selvittääkseen muuttuvan arkipäivän ja ihmisen sisimmän muutosten kanssa. Oman erityisen merkityksensä se sai siitä välitystehtävästä, joka sillä oli siirryttäessä vanhoista agrarisista huolenpidon ja kontrollin muodoista teollisen yhteiskunnan moderniin professionaaliseen sosiaalityöhön. Tarvaiseen vedoten hän toteaa, miten agrarisen yhteiskunnan autoritaarisella ja moralisoivalla perinteellä oli taipumus tuomita kohdehenkilö kuulumaan pe-

rinteiseen yhteiskuntaan tilanteessa, jossa haasteena oli siirtyä uuteen.

Myös tämän päivän sosiaalityön haasteena on uuteen siirtyminen. Vuosikymmenet sosiaalityön luotettavana kumppanina toiminut hyvinvointivaltio on törmännyt oman kasvunsa rajoihin. Pitkä keskusjohtoisen valtiollisen ohjauksen ja sääntelyn kausi on päättymässä ja sosiaalityötä määrittäneet yhteiskunnalliset koordinaatit ovat selvästi muuttumassa. Hyvinvointivaltion ja sosiaalityön aiemmin kiinteä liitto on purkautumassa. Sosiaalityö on jäämässä entistä enemmän omilleen, itsensä varaan omaa oppiaan määrittelemään (Eräsaari, R. 1988). Tässä tilanteessa esimerkiksi Britanniassa toteutuneet, vahvasti behavioristisiin ja reduktionistisiin teorioihin ja tayloristisiin työnteon ideoihin pohjautuvat näkemykset sosiaalityön ammatista ovat hyvin mielenkiintoisia. Kyseinen lähestymistapa painottaa tehtävänä olevan työn ja siinä tarvittavien valmiuksien yksityiskohtaista analyysia, määrittelyä ja arviointia, siis modernin teknis-instrumentaalisen rationaliteetin määreitä puhtaimmillaan (Dominelli 1996; Hodgkinson & Issitt 1995; Jones 1995; Jones & Joss 1995; Yelloly 1995).

Jos todellisuutta haasteena on uuteen siirtyminen, brittien näkemys vaikuttaa takertumiselta menneeseen. Tietenkään takeita muutosten suunnasta ei ole ja periaatteessa kaikki on mahdollista, kertoohan siitä myös joidenkin suomalaisten kuntien sosiaalityön nykytila ja tämänhetkiset kehityssuunnat. Elämme kuitenkin tilanteessa, jossa kollektiivisen tiedon asema ja merkitys ovat selvästi muuttumassa (Eräsaari, R. 1996, 8). Meneillään olevan kehityksen myötä sekä professionaalinen tieto että etiikka fragmentoituvat ja kontekstualisoituvat entistä selvemmin ja universaaliuttaan menettäessään kiinnittyvät uudella tavalla yksittäisiin toimijoihin ja heidän kokemuksiinsa. Siitä syystä brittien valitsema, monella tavoin modernin maailman työn hallinnan strategioihin kiinnittyvä ratkaisu ei vaikuta kovin uskottavalta. Siinä yhteydessä herää väistämättä kysymys, voiko monimuotoiseen, kompleksiseen ja kontingenttiin yhteiskunnalliseen todellisuuteen siirtyminen todella toteutua yksiviivaisesti menneeseen palaamalla.

1950-luvulla maassamme sosiaalityön modernisaatioagenttina toimi tieteellinen case work -metodi ja sen myötä voimistunut ammatin professionalistumispyrkimysten ja tieteellisen perustan korostaminen. Nykytilanteessa on vaikea uskoa, että siirtyminen modernista myöhäismodernin yhteiskunnan sosiaalityöhön voisi tapahtua pelkästään lisäämällä ammatin yksityiskohtaista ohjeistusta, normitusta ja määrittelyä kuten esimerkiksi Britanniassa näyttää tapahtuneen. Pikemminkin vaikuttaa siltä, että tässä tilanteessa koko ammatti on ajateltava perusteellisesti uudelleen. Nähdäkseni refleksiivisestä sosiaalityöstä käydyt keskustelut ovat tärkeä askel tämän uudelleenajattelun suuntaan.

Murroksen myötä avautuvien uusien ajatuksellisten ja itsetematisoivien mahdollisuuksien on oltava Risto Eräsaaren (1988) mukaan pikemminkin sosiaalityön sisäisiin periaatteisiin kuin järjestelmien, organisaatioiden tai laitosten toimintatapaan liittyviä kysymyksiä. Hän toteaa, että keskusteltavuuden ja itsetematisoinnin avautuminen voi tarkoittaa monien aiemmin pyhinä ja tabuina pidettyjen asioiden, esimerkiksi vanhassa kiinni olevien moraalikysymysten maallistumista ja relativisoitumista. Tai nämä sisäiset periaatteet voivat liittyä esimerkiksi *tietoon, tiedostamiseen, käsittämiseen, havaitsemiseen ja osallisuuteen*, niiden uudelleen tulkintaan ja ymmärtämiseen. Lisäksi hän epäilee, että itsetematisoinnin mahdollisuuksia puntaroimalla voi selvittää itsekonstituution yhteiskunnallisia mahdollisuuksia – tässä vaiheessa mielestäni jo välttämättömyksiä – sosiaalityön tarvitseman yhteiskuntakritiikin näköaloja sekä näihin liittyviä yhteiskunnan sisäisen koordinaatiston muutoksia. Kuten jo aiemmin mainitsin, käsitykseni mukaan näitä avautumassa olevia ja murroksen ajan kaipaamia keskusteluja sosiaalityön sisäisistä periaatteista, ammatillisen tiedon ja käsittämisen tai moraalien muutoksista ei kuitenkaan voi käydä yhteyksistään irrallaan.

Takaperin tulevaisuuteen

Saksalainen sosiologi Niklas Luhmann (Rahkosen 1995 mukaan) painottaa, että kaikki systeemit ovat sidoksissa omaan välittömään menneisyyteensä. Ne liikkuvat takaperin tulevaisuuteen ja ottavat sen vastaan matkan varrella mukaansa keräämillään eväillä. Antti Karisto (1997) viittaa kulttuurin viiveestä puhuviin sosiologisiin teorioihin todetessaan, että kestää aikansa, ennen kuin ”kollektiivinen tajunta” (se mitä asioista yleisesti ajatellaan) muotoutuu muuttuneiden yhteiskunnallisten olojen mukaiseksi.

Jos ajattelee suomalaisen sosiaalityön asiantuntijuuden tämänhetkistä uudelleenmäärittelyn ja siihen liittyvien uusien oppimisprosessien tarvetta, asiaa ei voi mielestäni riittävästi ymmärtää, ellei Luhmannin tai Kariston painottamalla tavalla tarkastele profession uudelleenmuotoutumiseen ja -määrittelyyn liittyviä kysymyksiä niiden välittömässä historiallisessa yhteydessä. Mikäli näin menetellään, ollaan tietysti tekemisissä sosiaalityön modernisaatioprojektin ja erityisesti sen viimeisimmän, lähes koko sosiaalityöntekijäkuntaa koskeneen suuren käänteen, 1980-luvun vaihteessa toteutuneen ammatin kelpoisuusehtojen täsmällisen määrittelyn ja koulutuksen akatemisoitumisen kanssa.

Näiden sosiaalityöaktivistien pitkään tavoittelemien uudistusten seurauksena ja monenlaisten vaiheiden kautta varsin kirjava ja hyvin erilaisin tavoin kou-

lutettu ammattikunta lopullisesti vasta 1980-luvun kuluessa ”sivilisoitiin” modernin professionalismin tieteellistä tietoa, lisensointia ja akateemista koulutusta edellyttävään järjestykseen (vrt. Witz 1990). Väitän, että näihin vaiheisiin liittyneillä hyvin konkreettisilla tapahtumilla ja niiden monenlaisilla seurauksilla on ollut tärkeä merkitys modernin sosiaalityön ammatillisen itseymmärryksen muotoutumiselle ja sen asiantuntijuuskäsitysten määrittymiselle. Niiden yhteydessä on legitimoitu monia sosiaalityölle keskeisiä tietoon, tiedostamiseen, käsittämiseen, havaitsemiseen ja osallisuuteen liittyviä sisäisiä periaatteita. Ne ovat heijastuneet instituutioiden ja käytännöllisten toimijoiden kosmologioihin ja ratkaisumalleihin näihin päiviin saakka lähes itsestäänselvyysinä ja tavoin, jotka vasta meneillään olevan murroksen myötä ovat lopullisesti problematisoitumassa (Eräsaari, R. 1988; 1996, 7-8). Problematisoituaessaan ne ovat avautumassa uudella ja mielenkiintoisella tavalla keskustelulle.

Sosiaalityön vaikenemisen kulttuuria tarkemmin analysoitaessa siinä näyttää mielestäni todentuvan klassinen havainto, jonka mukaan jotkut eilispäivän mielekkäät ja perustellut ratkaisut saattavatkin myöhemmin paljastua osaksi huomispäivän ongelmaa. Oma väitteeni on, että tärkeä osa sosiaalityöntekijöiden hiljaisuutta – monet Eräsaaren (1988) mainitsevat *tietoon, tiedostamiseen, käsittämiseen, havaitsemiseen ja osallisuuteen* liittyvät asiat – on tuotettu modernin sosiaalityön professionaalistumisprojektin vaiheiden ja kamppailujen kautta, tai ainakin ne on niissä yhteyksissä legitimoitu. Hiljaisuuden kulttuurin kehitys on ollut yksinkertaisesti osa ammatin tieteellistämiprojektin tahattomia ja tarkoittamattomia sivuvaikutuksia; hinta joka ammatin professionaalistumisesta on maksettu.

Professionaalistumisprojektissa on tietenkin kyseessä pitkä, epätasainen ja monivaiheinen kehityskulku. Tässä työssä rajaan sitä koskevan analyysini ensisijassa 1980-luvulle. Sitä aiempia professionaalistumisprojektin vaiheita sivuan vain siinä määrin kuin se 1980-luvun tapahtumien ymmärtämiseksi on välttämätöntä. Syitä rajaukseeni on useita. Ensinnäkin 1980-luvun alun tapahtumat olivat sosiaalityössä merkittävän murroksen aikaa. Silloin toteutettu tutkinno uudistus ja uusien kelpoisuusehtojen määrittely ovat koskettaneet erittäin laajasti koko ammattikuntaa. Toiseksi nämä tapahtumat ovat sitä lähihistoriaa, jolloin muovauilla eväillä tulevaisuuden haasteita ollaan kohtaamassa. Hyvin monet työelämässä edelleen mukana olevat henkilöt ovat eläneet omakohtaisesti nämä vaiheet läpi ja joutuneet ottamaan niihin tavalla tai toisella kantaa¹². Kolmas syy rajaukseeni on hyvin käytännöllinen: analyysi on vain yksi osa työni kokonaisuutta. Näissä puitteissa ei ole mahdollisuutta mennä ajassa kovin kauas taaksepäin. Pitkä historiallinen katsaus olisi jo kokonaan oman työnsä aihe¹³.

Seuraavaksi jatkan sosiaalityön asiantuntijuuden murroksen ja sen uudelleenmäärittelyn analyysia tarkastelemalla ensin Anne Witzin (1990) käsitystä naisammateille tyypillisistä professionaalistumisen vaiheista. Näitä vaiheita lähemmin tarkastelemalla on mahdollista ymmärtää hieman enemmän siitä, miten erilaisia ammatillisen tietämisen tapoja ja niiden rinnalla myös hiljaisuuden kulttuuria sosiaalityössä on tuotettu.

PROFESSION RAJOJEN MÄÄRITTELY

Uusweberiläisen professiotutkimuksen piirissä on osoitettu, miten professionaalistuminen ja sen kautta legitimoitu asiantuntijuus on ollut niin sosiaalityössä kuin kaikissa muissakin ammateissa historiallisesti etenevä rajoittamisen ja sulkemisen prosessi. Sen kuluessa ammattikunnat ovat pyrkineet luomaan erilaisia tehtävä- ja tietomonopoleja, joilla ne ovat voineet saavuttaa yksinoikeuden ammatin harjoittamiseen ja sulkea samalla kilpailijat oman toiminta-alueensa ulkopuolelle. Sulkemisen käsitteellä on viitattu erilaisten sosiaalisten ryhmien mahdollisuuksiin säädellä markkinaolosuhteita omaksi edukseen ja käyttää valtaa omien palkkioidensa ja etuoikeuksiensa maksimoimiseen. Sulkemiset on voitu toteuttaa eri tavoin ja laillistaa eri periaattein. Historia tarjoaa meille lukemattomia esimerkkejä näistä tapahtumista. Oikeastaan se voidaan melko pitkälle ymmärtää kasautuvina sulkemisten ja niihin liittyvien taisteluiden ketjuina (Brante 1988).

Yksi tärkeä sulkemisen strategia on ollut koulutus ja siihen liittyvät pätevyystutkinnot. Uusweberiläinen traditio on katsonut professioita ennen muuta projekteina, joissa jotkut ammattikunnat ovat onnistuneet luomaan sellaisia tehtävä- ja tietomonopoleja, joilla ne ovat sulkeneet kilpailijat ulkopuolelle ja saavuttaneet sillä tavoin markkinamonopolin. Tämä erottautuminen on merkinnyt muiden ryhmien kulttuurista, sosiaalista ja taloudellista syrjäyttämistä ammatillisen toiminnan kentältä. Samalla se on merkinnyt itsesäätelyn ja kontrollin ulottamista ammatin sisäänpääsyehtoihin, koulutukseen, ammatissa tarvittaviin valmiuksiin ja siinä käytettävään kielelliseen koodiin. Rajaamalla oikeudet ammattitoimintaan ja siihen liittyviin sosiaalisiin palkintoihin ammattikuntien jäsenet ovat hankkineet itselleen entistä vahvemman yhteiskunnallisen aseman: lisää valtaa, arvonantoa ja taloudellisia etuuksia. Tämän

weberiläisen sosiaalisen sulkeuman ja syrjäyttämisen käsitteen kautta tarkasteltuna professiot on ymmärretty ammatillisten ryhmien yhteisten pyrkimysten onnistuneiksi lopputuloksiksi (Julkunen 1994; Konttinen 1989, 151-153).

Toisaalta Witz (1990) on osoittanut, miten rajoittamisen ja sulkemisen käsitteet yksinään ovat olleet riittämättömiä analyysin välineitä erityisesti silloin, kun on tarkasteltu naisvaltaisten ammattien professionaalistumispyrkimyksiä. Mm. Parkinin tunnettuun jaotteluun vedoten hän toteaa, miten nämä tutkimukset ovat paikantaneet professioprojektin toimijat pelkästään luokkasuhteisiin samalla kun ne ovat ohittaneet kokonaan kysymyksen toimijoiden sukupuolesta. Hänen kritiikkinsä mukaan sosiaalisen sulkemisen tai rajoittamisen käsitteet kuvaavat ennen kaikkea tapaa, jolla miehet ovat varmistaneet itselleen etuoikeutetun pääsyn työmarkkinoiden parhaille paikoille, niiden tarjoamiin palkkioihin ja mahdollisuuksiin.

Suhteessa erilaisiin professionaalistumisprojekteihin naiset eivät kuitenkaan ole olleet pelkästään passiivisia alistujia ja mukautujia. Vapaaehtoistyössä, naisjärjestöissä ja sosiaali- ja terveydenhuollon kentillä toimiessaan he ovat luoneet jo varhain pohjaa monille nykyisin ammatillistuneille toimintakäytännöilleen. Liisa Rantalaihon (1994) mukaan tätä tarinaa ei voi kertoa pitäytymällä pelkästään ”miesdiskurssin” käsitteisiin, sillä naiset ovat sekä yksilöinä että ammattikuntansa tai yhteiskuntaluokkansa jäseninä joutuneet toimimaan sukupuolistuneessa mahdollisuusrakenteessa. Samoin ovat toimineet miehetkin, mutta heidän tilanteensa sukupuolijärjestelmän logiikka on saanut näyttämään ”yleisinhimilliseltä”.

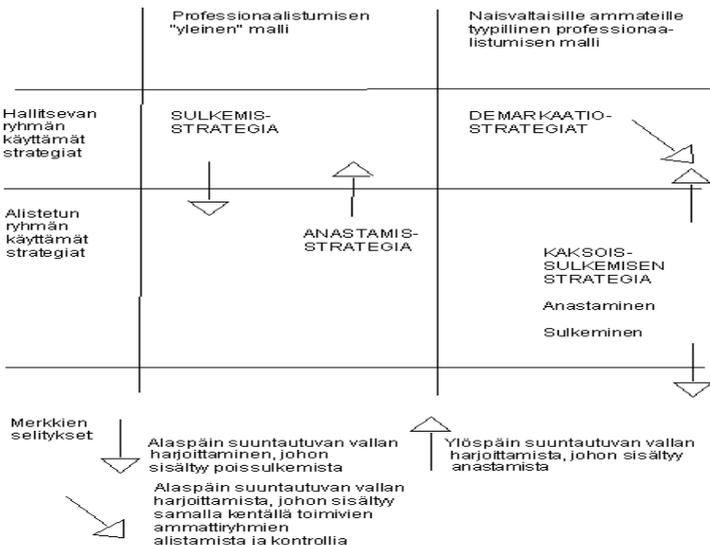
Artikkelissaan Witz (1990) kehittää hienojakoisempia analyysin välineitä, joilla naisten aktiivinen toiminta professionaalisisissa rakenteissa on mahdollista ymmärtää ja tehdä näkyväksi. Ennen kuin jatkan sosiaalityön professionaalistumisprojektin ja hiljaisuuden kulttuurin välisen suhteen tarkempaa erittelyä, on syytä lähemmin perehtyä näihin Witzin tarjoamiin analyyttisiin käsitteisiin.

Naisvaltaisten ammattien professionaalistumisen erityispiirteet

Witz (1990) tarjoaa neljää erilaista käsitettä naisvaltaisten ammattien professioprojektien erityispiirteiden analysoimiseksi. Niitä ovat demarcatiostratégia, kaksoissulkemisen stratégia ja siihen sisältyvät anastamisen ja sulkemisen käsitteet. Naisten professionaalisisille projekteille luonteenomainen *kaksoissulkemisen stratégia* pitää Witzin mukaan sisällään kaksisuuntaisen vallan harjoitta-

misen: *ylöspäin tapahtuvan anastamisen ja alaspäin suuntautuvan sulkemisen.* *Anastamisen* käsitteellä hän kuvaa tapoja, joilla sulkemisstrategioiden kohteeksi joutuneet naiset ovat haastaneet miehisen professionaalisen monopolin kilpailuun anastamalla ammatillisia asemia niissä rakenteissa, joista heidät on suljettu ulos sukupuolensa perusteella. Samalla nämä ammattiryhmät pyrkivät vahvistamaan omaa asemaansa työnjaossa *sulkemalla* muita ryhmiä pois omalta toiminta-alueeltaan muodollisen koulutuksen, pätevyystutkintojen ja erilaisten ammatillisten rekisteröitymiskäytäntöjen avulla.

Demarakaatiostrategiat liittyvät pikemminkin ammattien välisiin kuin ammattien sisäisiin kontrolliprosesseihin. Niiden avulla pyritään luomaan rajoja erilaisten ammattiryhmien välille ja samalla alistamaan yhteisellä kentällä toimiva sukulaisammatti omaan valvontaan ja kontrolliin. Kaksoissulkemisen strategia kuvaa tapoja, joilla naiset ovat vastustaneet demarakaatiota, samalla alueella toimivien toisten ammattiryhmien heihin kohdistamaa vallankäyttöä. Kaksoissulkemisen strategioita käyttävien ammattiryhmien tarkoitus ei ole päästä sisään demarakaatiota harrastavaan ryhmään. Sen sijaan ne reagoivat ylemmän ryhmän harjoittamaan valtaan vastarinnalla. Tyypillisesti ammattien hierarkiassa ylempänä olevat ryhmät toteuttavat sulkemis- ja demarakaatiostrategioita. Alistettujen sosiaalisten ryhmien vastauksia näihin strategioihin kuvaavat parhaiten kaksoissulkemisen ja anastamisen strategiat. Kuviossa 3 on havainnollistettu tätä Witzin muotoilemaa professionaalistumisprojektien analyysiin tarkoitettua käsitteistöä:

Kuvio 3. Ammatillisen sulkemisen strategioiden käsitteellinen malli (Witz, 1990).

Nämä erilaiset naisvaltaisille ammateille tyypilliset professionaalistumisen vaiheet on mahdollista löytää myös suomalaisen sosiaalityön kehityksestä. Täsmällisemmin sanottuna kaksoissulkemisen ja demarkaation käsitteillä voi jäsentää koko sosiaalityön professioprojektia, mutta aivan erityisesti sen huipentumaa, 1980-luvulla lopullisesti toteutunutta kelpoisuusehtojen määrittelyä ja koulutuksen akatemisoitumista. Tämän analyysin kautta on myös mahdollista löytää uusia näkökulmia ymmärtää ja tulkita sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurin syntyä, kehittymistä ja sitä sitkeyttä, jolla se näyttää edelleen pitävän puolensa.

Seuraavassa kappaleessa paneudun näiden tapahtumien ja niiden seurausten yksityiskohtaisempaan analyysiin. Aloitan tarkasteluni sosiaalityön professioprojektissa toteutetun kaksoissulkemisen strategian hahmottelulla ja sen seurausten analyysillä. Ensin keskityn siihen, miten pitkällisten, monivaiheisten ja moneen suuntaan käytyjen neuvottelujen lopputuloksena ammatillinen sulkeminen viimein saatiin toteutettua 1980-luvun alussa ja millaisin tuloksin.

Sulkemista valmisteleva vaihe

Vuosikymmenten ajan suomalaisen sosiaalityön piirissä käytiin keskustelua sosiaalityöntekijöiden kelpoisuusvaatimuksista. Kun ne ensimmäisen kerran vuoden 1950 sosiaalihuollon hallintolaissa (1950/34) määriteltiin ja asetuksessa täsmennettiin (1950/144), uudessa lainsäädännössä edellytettiin palkattavaksi yli 4000 asukkaan kuntiin sosiaalijohtaja tai sosiaalishteeri. Heidän samoin kuin sosiaalitarkkailijoiden, kunnallisten huoltolaitosten johtajien ja apulaisjohtajien riittäväksi koulutukseksi määriteltiin silloin sosiaalihuoltajan tutkinto, virkaan soveltuva tutkinto tai muu tutkinto ja riittäväksi kokemukseksi ”sellainen käytännöllisessä sosiaalihuoltotyössä tai muutoin todistettavasti saavutettu taito ja perehtyneisyys, jota viran menestyksellinen hoitaminen edellyttää”.

Koska laki ei edellyttänyt sosiaalitarkkaajien virkojen perustamista, Pekka Louhelaisen (1985, 40) mukaan sillä ohjattiin pikemminkin perinteistä järjestelmäkeskeistä sosiaalihuoltoa kuin varsinaisesti ammatillista sosiaalityötä. Tältä pohjalta lainsäädäntö kuitenkin tarjosi kunnallisille päätöksentekijöille vuosikymmenten ajaksi varsin vapaat kädet nimittää haluamansa ja sopiviksi katsomansa henkilöt perustamiinsa sosiaalitarkkaajien virkoihin. Hieman happamasti, mutta kokemuksen kautta tulkittuna asetuksen väljä sanamuoto mahdollisti monasti sen, että ”pelkkä luku- ja kirjoitustaito” oli riittävä osoitus sosiaalityön pätevyydestä, mikäli hakija muuten katsottiin tehtävään sopi-

vaksi. Soveltuvan koulutuksen perään ei välttämättä kysely (Mäkisarka 1978; Mutka 1986, 72).

Veikko Niemi (1974) on laskenut, että 1940-luvulta 1970-luvulle tultaessa ainakin kuusi valtion komiteaa oli ehdottanut kelpoisuusvaatimusten täsmenämistä siten, että sosiaalityötä tekevilta edellytettäisiin asianmukainen ammattikoulutus. Kuitenkaan asiassa ei tapahtunut vuosikymmeniin mitään merkittäviä muutoksia. Tilanteen seurauksena sosiaalityöntekijäkunnasta muotoutui pohjakoulutukseltaan, tiedoiltaan ja taidoiltaan varsin kirjava joukko. Osa heistä oli kiinnittynyt vahvasti sosiaalityön byrokraattiseen, hallinnollis-juridiseen perinteeseen, osa taas painotti tieteelliseen ammattikäytäntöön perustuvien, vuorovaikutuksellisuutta ja ammatillista harkintaa painottavien toimintatapojen kehittämistä (Satka 1995, 139-168). Ammattikunnan hajanaisuudesta johtuen myös ammatillinen järjestäytyminen oli vähäistä ja puutteellista. Vuosikymmenten kuluessa edunvalvonnasta huolehtimaan oli perustettu monia erillisiä järjestöjä ja yhdistyksiä, joiden toiminta noudatteli kiinteästi sosiaalihuollon sisäisiä sektorijakoja (Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 52,77,81; Mäki 1998).

On sanottu, että ammattikunnan tietoisuutta itsestään yhtenäisenä, samaa työtä tekevien ihmisten ryhmittymänä ovat vahvistaneet ainakin 1950-luvulla henkilökohtaisen huollon menetelmän ympärillä käyty, ajoittain kiivaskin keskustelu ja sosiaalihuoltajien ja -hoitajien yhteisen ammattilehden, *Sosiaalityön* perustaminen vuonna 1958. Ensimmäisestä pääkirjoituksesta alkaen tämän lehden palstoilla eli ajatus sosiaalityöntekijöiden ammatillisesta yhtenäistymisestä. Neljäntenä ilmestymisvuonna lehden pääkirjoituksessa (2/1961) jo pohdittiin sosiaalityöntekijöiden yhteisen ammattijärjestön aikaansaamista (Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 56).

Yhteisen ammatillisen tietoisuuden vähittäinen rakentuminen olikin edellytys elokuussa 1962 perustetun yhtenäisen ammattijärjestön, Sosiaalityöntekijäin Liiton (STL) synnylle. Vuosien kuluessa tämä Suomen Sosiaalihuollon Ammattiliiton seuraaja kokosi yhteen hajanaisen järjestökentän, rakensi kattavan alueellisten yhdistysten verkoston, liittyi ammatilliseen keskusjärjestöön (AKAVA) ja kasvatti jäsenmääräänsä tuntuvasti. Ja aivan toiminnan alusta lähtien yksi sen keskeisiä tavoitteita oli jäsenistön ammattitaidon ja -tiedon kehittäminen. Sen myötä täsmällisesti määriteltujen kelpoisuusvaatimusten aikaansaamisesta muodostui Liiton toiminnan tärkeä päämäärä (Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 56-65; 124-135).

Eriyisen painokkaasti tämä pyrkimys oli esillä 1970-luvulla, jolloin laajojen koulutuksen uudistamishankkeiden yhteydessä keskusteltiin innokkaasti myös sosiaalityön koulutuksen kehittämisestä (Eskola 1982). Sosiaali-

työntekijäin Liiton historiikissa (1989, 126-129) nimetään ammatillistumiskehityksen yhdeksi tärkeäksi virstanpylvääksi keväällä 1974 Seinäjoella järjestetty professionaalistumiseminaari. Siellä käydyissä keskusteluissa todettiin yhteistuumin, että sosiaalityön ammatillistumista edistäisi laki sosiaalityön harjoittamisesta, sosiaalityöntekijärekisteri, mahdollisuus työnohjaukseen, sosiaalityön tutkimus ja sen teoreettisen perustan kehittäminen sekä mahdollisimman tiivis ammatillinen järjestäytyminen; siis perinteiset professionaalistuneen ammatin tuntomerkit puhtaimmillaan. Kananoja (1983) muistelee, miten kirjavasti koulutettu ja osin kokonaan kouluttamaton ammattikunta nähtiin esteenä sosiaalityön kehittämiseksi ja uhkana asiakkaan oikeusturvan toteutumiselle. Samoin se nähtiin esteenä ammatin muille professionaalille intresseille kuten ammattikuvan selkiytymiselle, ammatti-identiteetin vahvistumiselle ja ammatin aseman ja palkkauksen parantamiselle.

Kysymys sosiaalityöntekijöiden pätevydestä ja pätevien sosiaalityöntekijöiden tarpeesta hiersi keskusteluissa koko 1970-luvun varsinkin, kun vuosikymmenen alkupuolella kaavailtujen koulutusuudistusten eteneminen osoitautui käytännössä hyvin hitaaksi (Brettschneider 1980). Marraskuussa 1976 Sosiaaliturvan Keskusliiton hallitus nimitti työryhmän selvittämään sosiaalityöntekijöiden ammatillisen koulutuksen puutteellisuuksia ja mahdollisuuksia tarjota pätevytymiskoulutusta vajavaisen koulutuksen omaaville työntekijöille. Sen puheenjohtajaksi kutsuttiin STL:n silloinen varapuheenjohtaja Aulikki Kananoja. Mietinnössään työryhmä totesi, että sosiaalityön varsinainen ammattitutkinto on sosiaalihuoltaja- ja sitä vastaava ruotsinkielinen tutkinto. Se tulkitsi myös kaiken yliopistollisen yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellisen koulutuksen sellaisenaan pätevyyden antavaksi, koska nämä tutkinnot sisältävät sosiaalityössä tarvittavia yleistietoja ja -taitoja. Toisaalta mietinnössä kuitenkin muistutettiin, että yleensä näistä tutkinnoista puuttuu varsinainen sosiaalityön koulutus.

Pätevytymiskoulutusta työryhmä suositteli tarjottavaksi ensinnäkin niille, joilla ei ollut lainkaan tai oli hyvin vähäisessä määrin koulutuksella hankittua sosiaalityön teoreettista tuntemusta. Toisekseen koulutusta suositeltiin tarjottavaksi myös sellaisille työntekijöille, jotka ovat suorittaneet vähäisiltä osin samansisältöisen tutkinnon kuin varsinainen sosiaalityön ammattitutkinto on. Työryhmä arvioi, että tällä tavoin määriteltynä niitä, joille tulisi luoda mahdollisuus erityisen lisäkoulutuksen kautta hankkia muodollinen pätevyys sosiaalityöntekijöiksi, olisi noin 40 % koko ammattikunnasta. Samassa yhteydessä se ehdotti, että sosiaali- ja terveysministeriö asettaisi työryhmän selvittämään sosiaalityöntekijöiden kelpoisuuskyseksiä (Sosiaaliturva 1977/12; Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 130-131).

Profession sulkeminen

Viimein maaliskuussa 1978 Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö asetti työryhmän, jonka tehtävänä oli laatia esitys kuntien sosiaalitoimistojen työntekijöiden kelpoisuuskroneereistä ja epäpätevien pätevytymiskoulutuksesta (Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 131). Kun sitten ensimmäiset yksiselitteisesti sosiaalityön koulutusta edellyttävät kelpoisuusehdot määriteltiin joulukuussa 1980 annetulla ja seuraavan vuoden alusta voimaan astuneilla lailla ja asetuksella (944/80 ja 945/80), niissä kelpoisten sosiaalityöntekijöiden joukko rajattiin huomattavasti tiukemmin kuin mitä Sosiaaliturvan Keskusliiton työryhmä pätevytymiskoulutustarvetta pohtineessa mietinnössään oli aiemmin hahmotellut. Asetuksen mukaan ”kelpoisuutena sosiaalijohtajan, sosiaalisihteerin, lastenvalvojan, sosiaalitarkkaajan ja kunnan muun sosiaalityöntekijän virkaan vaaditaan sosiaalihuoltajatutkinto tai vastaava Svenska social- och kommunalhögskolanissa suoritettu tutkinto tahi virkaan soveltuva ylempi korkeakoulututkinto, johon sisältyy tahi jonka lisäksi on hankittu riittävä sosiaalityön koulutus”.

Käytännössä tämä merkitsi sitä, että asetuksen julkistamisen jälkeen kelpoisuudestaan kaikkiin sosiaalihuollon virkoihin saattoivat olla täysin varmoja ainoastaan sosiaalihuoltajatutkinnon suorittaneet ja ne ylempään kandidaattitutkinnon suorittaneet, joilla oli pääaineenaan sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikka. Tämän lisäksi jälkimmäisillä, asiakastyötä tekevilla sosiaalityöntekijöillä tuli olla tutkintoonsa liitettynä ”riittävä sosiaalityön koulutus”. Louhelainen (1985, 70) toteaa, että siihen mennessä ainoastaan Helsingin ja Tampereen yliopistojen yhteiskuntatieteellisissä tiedekunnissa oli ollut mahdollisuus täydentää kandidaattipintojaan asetuksen edellyttämällä tavalla.

Rajavaara (1983, 123) arvioi vuoden 1979 sosiaalitoimistojen sosiaalityöntekijöiden peruskoulutusta koskevan virallisen tilaston perusteella, että sosiaalitoimistojen sosiaalityöntekijöistä uudet kelpoisuusehdot täyttäviä oli vain noin puolet kaikista sosiaalijohtajista ja sosiaali- tai osastosihteeereistä ja ainoastaan noin kolmannes sosiaalitarkkaajista. Tosin aivan tarkan arvion tekoa vaikeutti se, ettei ollut tiedossa, miten moni sosiaalipolitiikkaa pääaineenaan lukeneista täytti kelpoisuusehdot. Käytettävissä ei ollut tietoja siitä, miten moni heistä oli hankkinut kandidaattitutkintonsa tueksi asetuksen edellyttämän riittävän sosiaalityön koulutuksen.

Joka tapauksessa uudet kelpoisuusehdot vaikuttivat hyvin konkreettisella tavalla suuren sosiaalityöntekijäjoukon elämään. Helpointa niitä kohtaan tunnettu tyytyväisyys oli tietenkin ihmisille, joiden tilannetta ne eivät mitenkään uhanneet, kenties vain vahvistivat. Sen sijaan hyvin monille ammattikunnan

jäsenille ne merkitsivät Witzin (1990) kuvaamaa sulkemista kelpoiseksi määritellyn työntekijäjoukon ulkopuolelle ja sen myötä yllättävää ammatillisista epävarmuutta joskus pitkänkin työrupeaman jälkeen. Alkuvaiheessa tilannetta vielä hankaloitti asetuksen selkeiden tulkintaohjeiden puuttuminen ja siitä aiheutunut sekavuus myös sellaisten ihmisten elämässä, joilla ei pitänyt olla kelpoisuutensa suhteen mitään murehdittavaa.

Alunperin asetusta laadittaessa oli ollut tarkoitus, että virassa olevien sosiaalityöntekijöiden kelpoisuus säilyisi omaan tai sitä vastaaviin muihin sosiaalityön virkoihin heidän koulutustaustastaan riippumatta. Kuitenkin uuden asetuksen ilmestyessä siitä puuttuivat kaikki siirtymäsäädökset samoin kuin maininnat pätevyitysmahdollisuuksista, vaikka ammattikunnan edustajat olivat asetuksen valmisteluvaiheessa pyrkineet erityisesti korostamaan viroissa jo toimivien ihmisten aseman turvaamista (Sosiaalityöntekijä 1980/3). Samoin Sosiaalityöntekijöiden Liitto oli yrittänyt systemaattisesti tiedottaa asetuksen valmistelutyön etenemisestä jäsenlehdissä ja erilaisissa tiedotustilaisuuksissa. Siitä huolimatta osalle sosiaalityöntekijäkuntaa muutos tuli täydellisenä yllätyksenä. Ehkä tyrmistystä korosti vielä kelpoisuuksien tiukka rajaaminen, joka kovalla kädellä koetteli monen alalla toimivan ihmisen asemaa sulkemalla heidät kokonaan uusien pätevyysvaatimusten ulkopuolelle.

Kun kävi ilmi, että uusitusta asetuksesta puuttuivat pätevyitymisen mahdollistavat säädökset, Sosiaalityöntekijöiden Liitto ryhtyi jo samana vuonna selvittämään jäsenistönsä mahdollisuuksia pätevyitymiskoulutukseen yhteistyössä Tampereen yliopiston ja Svenska social- och kommunalhögskolanin kanssa (Sosiaalityöntekijä 1981/8). Seuraavana vuonna pätevyitymiskoulutus käynnistyi (Korhonen 1982) ja sitä toteutettiin koko 1980-luvun ajan aina kuluvan vuosikymmenen ensimmäisiin vuosiin saakka (Väisänen 1988).

Mutta pätevyitymiskoulutukseen lähteminenkään ei ollut aivan yksinkertaista. Monet yliopistollisen loppututkinnon suorittaneet ja pitkän työkokemuksen omaavat ihmiset kokivat vaikeana sen, ettei heidän työkokemustaan arvostettu asetuksen edellyttämänä perehtyneisyytenä sosiaalihuollon asiakastyöhön (esim. Lehtonen 1983). Niille ihmisille, joilta puuttui tutkintoon liittyvä ”riittävä sosiaalityön koulutus” pätevyitymiskoulutukseen osallistuminen oli joustavien ammatillisten liikkumismahdollisuuksien ja urakehityksen turvaamiseksi kuitenkin välttämätöntä, oli takana millainen muu koulutus ja työkokemus hyvänsä.

Katkeriltakaan ammattikunnan sisäisiltä kiistelyiltä tai kokemuksilta ei välttytty, kun vielä vuonna 1983 solmitussa uudessa virkaehtosopimuksessa neuvoteltu palkankorotus liitettiin varsin johdonmukaisesti uudessa asetuksessa määritellyyn kelpoisuuteen. Valmiiksi latautuneessa ilmapiirissä ratkaisu he-

rätti suoranaisten mielipidemyrskyn. Osa ihmisistä näki tehdyn palkkaratkaisun ammattikuntaa hajottavana ja samaa työtä tekevien sosiaalityöntekijöiden saattamisena eriarvoiseen asemaan (Sosiaalityöntekijä 1983/6; Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949-1989, 135). Aikaisempien säädösten mukaan pätevinä alalle tulleet, pitkän työkokemuksen omaavat ihmiset saattoivat jäädä kokonaan ilman tässä sopimuksessa määriteltyjä palkankorotuksia, koska heitä ei enää uusien säädösten mukaan välttämättä tarvinnut pitää tehtäviinsä kelpoisina (Mutka 1986, 77). Kaiken kaikkiaan tämä kauan odotettu ja vuosikymmeniä tavoiteltu kelpoisuusehtojen määrittely ja siihen sisältyneet ammattikunnan sisäiset sulkemiset aiheuttivat ensivaiheessaan monenlaista sekaannusta koko sosiaalityön kentällä. Aivan alusta saakka uuteen asetukseen kohdistui hyvin monensuuntaisia paineita, ja varsin pian olikin edessä tehtyjen ratkaisujen tarkistaminen ja niiden uudelleenmäärittely.

Profession rajojen uudelleenarviointeja

Sosiaalityön kelpoisuusehtojen uudistaminen toteutettiin tilanteessa, jossa koulutetuista työntekijöistä oli ollut jo vuosikausia suuri puute (Hämäläinen 1977). Siitä syystä oli selvää, että asetuksen yhteydessä tehtyjen tiukkojen rajausten jälkeen tilanne entisestään paheni. Koska taistelu kelpoisuusehtojen saamiseksi oli ollut pitkä ja hankala (Sosiaalityöntekijä 1980/7), Sosiaalityöntekijäin Liitossa oli kaikki syy olla varpaillaan, kun välittömästi asetuksen tultua voimaan mm. työnantajapuolelta tehtiin useita esityksiä siinä määriteltyjen kelpoisuuksien väljentämiseksi. STL:n valtuuskunta muotoili Sosiaalityöntekijä-lehdessä (1981/6) julkaistun asiaa koskevan kannanottonsa otsikolla: ”Kelpoisuusehtojen vesitysyritykset torjuttava”. Kannanotossaan se edelleen puolsi pätevyitysmahdollisuuksien tarjoamista viroissa jo oleville työntekijöille, mutta vastusti tiukasti sosiaalityöntekijöiden virkojen täyttöä edes siirtymäkauden ajaksi muilla kuin hyväksytyin kelpoisuuden omaavilla henkilöillä.

Silti asetusta lähdettiin lähes välittömästi sen ilmestyttyä korjailemaan. Uudistettu, vuoden 1984 alussa voimaan tullut asetus (888/83) sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdoista yhtenäisti ei vain sosiaalityöntekijöiden, vaan kunnan koko sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdot. Samalla se täsmensi ja kokosi yhteen eri säädöksissä hajallaan olleet koulutustasoa ja perehtyneisyyttä määrittelevät säädökset. Samalla siinä pyrittiin turvaamaan laajoin siirtymäsäädöksin aiemmin kelpoisina virkoihinsa valittujen sosiaalityöntekijöiden asema myös tulevaisuudessa.

Siitä huolimatta tilanne sosiaalityön kentällä ei rauhoittunut. Päteviä työntekijöitä ei yksinkertaisesti ollut tarjolla riittävästi avoimiin virkoihin, varsinkin kun henkilöstön kysyntä jatkuvasti kasvoi hyvinvointivaltiollisten järjestelmien kehittymisen ja suurten lainsäädännöllisten uudistusten myötä. Ritva Hjort (1986) kuvaa, miten 1980-luvun puolivälissä sosiaalityöntekijöiden saatavuus, pysyvyys ja viihtyvyys kunnallisissa viroissa oli jo niin suuri ongelma, että sosiaali- ja terveysministeriö asetti työryhmän selvittämään tätä kysymystä ja miettimään samalla keinoja erityisesti kuntien sosiaalitoimistoissa tehtävän sosiaalityön kehittämiseksi.

Tämän työryhmän ehdotuksiin perustuen sosiaalityön kelpoisuusmäärittelyjä muutettiin vielä kolmannen kerran 1980-luvun kuluessa. Tällä kerralla ei puututtu varsinaisesti lainsäädäntöön, vaan sosiaalihallitus antoi toukokuussa 1986 uudet soveltamisohjeet voimassaolevaan asetukseen. Niiden taustalla oli pitkälti työvoimapolitiittinen intressi ja ne laajensivat huomattavasti niiden korkeakoulututkintojen joukkoa, jotka yhdessä ”riittävän sosiaalityön koulutuksen kanssa” antoivat kelpoisuuden sosiaalityön virkoihin (Ritamo 1986; Salmi 1986).

Uudet kelpoisuusvaatimukset ja niihin muutaman vuoden sisällä tehdyt moninkertaiset muutokset, korjaukset ja täsmennykset käynnistivät varsin värikkään ja vuosikautia jatkuneen keskustelun ammattikunnan sisällä ja samalla myös ammattilehtien palstoilla (esim. Viitapohja 1984). Viimeisen sovellutusohjeita koskeneen muutoksen jälkeen lokakuussa 1986 nimimerkki Sosiaaliturvan purki tuntojaan Sosiaaliturvan (1986/18) palstoilla. Hän ilmoitti löytävänsä tästä koko 1980-luvun ajan jatkuneesta kelpoisuusmäärittelystä niin tragedian, komedian kuin farssinkin aineksia. Hänen mukaansa prosessi oli ruokkinut eri vaiheissaan yksittäisen sosiaalityöntekijän epävarmuutta ja ammattikunnan sisäistä hajanaisuutta, kun ”kelvottomat” ovat viettäneet unettomia öitä miettien ’kelvollisuuttaan’, ’kelvolliset’ muuttuneet yhdessä yössä ’kelvottomiksi’ ja päinvastoin, ’kelvolliset’ ja ’kelvottomat’ kiistelleet auttamistyön ohessa ’kelvollisuuden’ määreistä ja pilanneet samalla monen toimipaikan työskentelyilmapiirin jne.” Hänen mukaansa voimat ovat menneet kelpoisuusasioista kinaamiseen sen sijaan, että ne olisi käytetty johonkin hyödyllisempään.

Samalla nimimerkki ihmetteli, millaiselle perustalle sosiaalityön tiedepohjaa oikeastaan voidaan rakentaa. Hänen mukaansa ”sosiaalityön teoria” joutuu vähintäänkin outoon valoon, kun yhdellä sovellutusohjeen muutoksella aiemman sosiaalipolitiikan lisäksi myös psykologiaa tai kasvatustiedettä pääaineenaan opiskelleet voidaan todeta kelpoisiksi sosiaalityön tehtäviin. Iloksi tämä komedian, farssin ja tragedian nykyinen näytös hänen mukaansa voi

muuttua ainoastaan, jos se pakottaa sosiaalityöntekijät pohtimaan tarkemmin alansa luonnetta. Toisaalta hän kuitenkin pelkäsi, että nykyinen tilanne on vain lähtölaukaus entistä suuremmalle sekoilulle.

Sosiaalityöntekijäin Liiton hallituksen silloinen puheenjohtaja Raili Ruuskanen (1986/19) vastasi ”Sosiaalitarkkaajalle” lehden seuraavassa numerossa. Kirjoituksessaan hän toivoi, että ammattikunta voisi jo vihdoin ja viimein, monenlaisten sisäisten kahinoittensa jälkeen jättää koko kelpoinen/kelvoton-keskustelun taakseen. Hän totesi, että olisi mielekkäämpää kiinnittää huomionsa niihin tuloksiin, joita prosessin kuluessa oli saavutettu. Tärkeimpänä niistä hän mainitsi kelpoisuusasetuksen mahdollistaman koulutusohjan yhtenäistämisen ja sosiaalityöntekijäkoulutuksen akatemisoitumisen. Hänen mukaansa näiden muutosten kautta oli luotu ensimmäisen kerran luonteva mahdollisuus sosiaalityön teoriapohjan selkiinnyttämiselle ja ammattikäytäntöjen teoreettisen hallinnan tavoittelulle.

SOSIAALITYÖN OPETUKSEN AKATEMISOITUMINEN

Ruuskanen vastauksesta heijastuivat selvästi ne monet toiveet ja profession kehittämiseen liittyvät lupaukset, joita selkeiden kelpoisuusvaatimusten saaminen ja hajanaisen ja koordinoimattoman sosiaalityön opetuksen akatemisoituminen ammattikunnalle merkitsivät. Jos kelpoisuusrajojen määrittely ja sen myötä toteutettu ammatillinen sulkeminen oli ollut värikäs ja monia ennakoimattomia käännteitä sisällään pitänyt prosessi, aivan kivuitta ei sujunut kaksoissulkemisen strategian toinenkaan puoli: paikan anastaminen akateemisesta yhteisöstä. Myös sillä suunnalla vastassa oli monia ennalta arvaamattomia asioita. Yksi niistä oli tiukka sosiaalivaltiokriittinen keskustelu ja sen varjossa kulkeneet akateemiset demarikaatiostrategiat. Seuraavassa analysoin lähemmin niitä vaiheita, joita sosiaalityöntekijöillä oli edessään koulutuksen akatemisoitumisen ensimmäisissä vaiheissa.

Suuret odotukset

Sosiaalityöntekijäkunnan keskuudessa tehty kysely oli osoittanut jo 1970-luvun puolivälissä, että ammattikirjallisuudesta oli selvää puutetta, eikä olemassa oleva kirjallisuus vastannut alan tarvetta (Hämäläinen 1976). Myös sosiaalityöhön kohdistunut tutkimustoiminta oli vähäistä. 1980-luvun alussa ilmentyneessä sosiaalihuollon oppikirjassaan Reino Salo (1981) pahoittelee sosiaalityötä koskevan tutkimuksen niukkuutta maassamme.

Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti 1980-luvulla. Osaltaan tutkimus- ja

kehittämistoimintaa vilkastutti uudistetussa sosiaalihuoltolaissa edellytetty ammattikäytäntöjen jatkuvan kehittämisen vaatimus. Satka (1994) toteaa, että paljolti sen seurauksena syntyi aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna suoranainen sosiaalisen työn tutkimuksen ja kehittämisen vyöry. Sosiaalihuollon alkoikin järjestää aiempaa systemaattisemmin valtakunnallisia kehittämishankkeita. Sen lisäksi useissa kunnissa toteutettiin omia käytäntöjen kehittämisprojekteja. Tätä toimintaa tukemaan ja ohjaamaan perustettiin yliopistopaikkakunnille opetussosiaalikeskuksia, joiden tehtävä oli edistää käytännön sosiaalihuollon ja akateemisen sosiaalityön opetuksen yhteistyötä. Lisäksi sosiaali- ja terveyshallituksesta muotoiltiin kansallinen sosiaali- ja terveysalan tutkimuksen asiantuntijayksikkö STAKES.

Suuri merkitys tutkimustoiminnan vilkastumiselle oli myös tutkinnon uudistuksen myötä tapahtuneella sosiaalityön koulutuksen muuttumisella yliopistollisen perustutkinnon tasoiseksi. Joulukuussa 1978 valtioneuvosto antoi asetuksen yhteiskuntatieteellisistä tutkinnoista. Myös sosiaalityön koulutus kuului tämän asetuksen piiriin. Odotukset olivat korkealla, kun pitkäaikainen toive sosiaalityön koulutuksen tieteellistämisestä viimein toteutui, olihan koulutuksen kehittämisestä vaihtelevalla menestyksellä keskusteltu jo kahden edeltävän vuosikymmenen ajan¹⁴. Ammattikunnan oma toive oli, että sosiaalityön korkea-asteen koulutus tarjoaisi entistä paremmat mahdollisuudet tutkimuksen, opetuksen ja käytännön sosiaalityön väliseen vuorovaikutukseen sosiaalityön tietopohjan kehittämiseksi. Myös sosiaalityöntekijöiden tutkimusvalmiuksien kehittymistä tieteellisen koulutuksen myötä pidettiin hyvin tärkeänä (Eskola 1982; Rajavaara 1983, 103).

Turvataksen ja vahvistaakseen opetuksen, tutkimuksen ja käytännön välistä vuorovaikutusta Sosiaalityöntekijäin Liitto perusti vuonna 1981 neuvottelukunnan, jossa oli jäseniä neljästä sosiaalityön opetusta tarjoavasta yliopistosta, sosiaalityön hallinnosta, käytännön sosiaalityöstä ja Liiton omasta piiristä. Koska tavoitteena oli sosiaalityön ammatin kehittäminen teorian ja käytännön vuorovaikutuksen kautta, neuvottelukunnan tehtäviksi määriteltiin mm. ammatillisen sosiaalityön tutkiminen työn sisältöjä ja tavoitteita koskevien käsitysten selkiyttämiseksi, sekä käytännön työstä kumpuavien tutkimusideoiden ja odotusten välittäminen opetukselle ja tutkimukselle (Sosiaalityöntekijä 1981/11).

Samana vuonna ammattijärjestö perusti myös Sosiaalityön Vuosikirjan näitä kysymyksiä käsitteleväksi keskustelufoorumiksi. Se syntyi paikkaamaan erityisesti sosiaalityön ammattikäytäntöä ja sen koko tietopohjaa käsittelevän julkaisun puutetta maassamme. Esitellessään julkaisun taustoja ja tehtäviä ensimmäisessä *Sosiaalityön Vuosikirjassa* päätoimittaja ja ammattijärjestön sil-

loinen puheenjohtaja Aulikki Kananoja (1981) totesi sen ensinnäkin jatkavan vuonna 1968 taloudellisten vaikeuksien vuoksi toimintansa keskeyttämään joutuneen Sosiaalityö-lehden perinnettä. Toisekseenkin hän totesi julkaisun tarjoavan mahdollisuuden Sosiaalityön opintopäivien alustusten saattamiseen koko ammattikunnan ulottuville. Kolmas ja samalla kaikkein tärkein tehtävä liittyi ammatin tiedontarpeeseen, sisäisen dialogin tarpeeseen ja ammattikunnan tarpeeseen koota ja kumuloida työnsä kautta syntynyttä tietoa. Vuosikirjan oli myös tarkoitus korjata sosiaalityön suomenkielisten oppikirjojen puutetta ja samalla mahdollistaa ajankohtainen keskustelu ammattikunnan ja ammatin perustieteitä edustavien henkilöiden välillä.

Vuosikymmenen kuluessa Kananoja käsitteli pääkirjoituksissaan poikkeuksetta sosiaalityön opetuksen, tutkimuksen ja käytännön välisiä suhteita linjaten niitä samalla selkeästi käytännön toimijoiden tuottaman tiedon suuntaan. Vuonna 1984 hän totesi, miten vuosikymmenen alkupuolella näiden suhteiden uudelleenjäsentämisessä oli eletty suoranaista maailmankuvan muutoksen aikaa. Sen seurauksena ei olisi enää itsestään selvää, että tutkija tulee ja tutkii, muokkaa tutkimustulostensa perusteella tietoa jonka sitten koulutuksen kautta siirtää sekä uusien että vanhojen sosiaalityöntekijöiden päähän. Hänen mukaansa sosiaalityön kehityksen uusi radikaali käänne on tarjonnut mahdollisuuden myös sosiaalityöntekijöille muuttua omaa työtään koskevan tiedon odottajan, vastaanottajan ja kuluttajan sijasta sen tuottajaksi ja kantajaksi.

Samanaikaisesti muutamat sosiaalityön tutkijat ja opettajat maassamme keskustelivat tästä tutkivan sosiaalityön ideasta, sen tieteen- ja tietoteoreettisista lähtökohdista ja niihin liittyen sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksista omaa ammatillista toimintaansa koskevan tiedon tuottajina. Artikkelissaan ”Sosiaalityö ja tietenteoria” Georg Walls (1981) pohti näitä kysymyksiä ruotsalaiseen Törnebohmiin pohjautuen havainnoija- ja toimijaparadigmojen näkökulmista. Siinä missä havainnoijaparadigma toimii luonnontieteellisen, positivistisista asettamuksista käsin johdetun tiedekäsityksen ohjenuorana ja objektiivista tietoa etsiessään asettuu ulkopuolisen tarkkailijan rooliin, toimijaparadigmalla on tutkivalle sosiaalityölle toisenlaista tarjottavaa. Toimijaparadigmaan sisältyvät paitsi toimijan intressit ja ammattitaito myös hänen oma käsityksensä siitä todellisuudesta, mitä hänen toimintansa koskettaa. Toimijaparadigmaan sitoutunut tutkija ei etäänny sosiaalisten tapahtumien sivustakatsojaksi, vaan esiintyy muiden sosiaalisten tapahtumien osapuolten kanssa samalla ”yhteiskunnanäyttämöllä”. Ja tämä näkemys on Wallsin mukaan omiaan niveltämään toisiinsa toimijaparadigman mukaisen tieteellisen toiminnan ja konkreettisen, arkisen sosiaalityön.

Myöhemmin hän jatkoi saman teeman kehittelyä mm. Sosiaalityön koulutus-päivillä Turussa keväällä 1985 pitämässään esitelmässä, jossa hän tarkasteli pysty- ja vaakasuoran tiedonmuodostuksen mallia sosiaalityössä. Pystysuora tiedonmuodostuksen malli on Wallsin (1985) mukaan suora laina muiden tieteenalojen työkalupakista ilman, että sitä olisi mitenkään sovellettu nimenomaisesti sosiaalityön tutkimuksen tarpeisiin. Sillä on tarjota ainoastaan ”sosiaalityölle heitetty luu”, joka objektivomalla tutkimuskohteensa liittää sen sosiaaliteknologiseen tutkimustraditioon. Vertikaaliselle tiedonmuodostuksen mallille vaihtoehdoisen tietohorisontaalin tunnuspiirteenä sosiaalityön tutkimuksessa on ”asianosaisten tasavertaisuuteen, ei-hierarkkisuuteen sekä dialektiseen vastavuoroisuuteen perustuva tiedon kehittäminen.”

Samaan aikaan keskustelua tutkivasta sosiaalityöstä ja siihen liittyvistä kysymyksistä käytiin myös muissa Pohjoismaissa (esim. Duus 1983; Pettersson 1983). Mutta toisaalta yhtäaikaan näiden keskustelujen kanssa suomalaisissa yliopistoissa nuorta akateemista oppialaa oli vastassa laajemman yhteiskuntatieteellisen keskustelun valtavirta, jonka tarkasteluun paneudun seuraavaksi hieman lähemmin.

Akateemiset demarkaatiostrategiat

Sosiaalityön eri kehitysvaiheille on ollut tyypillistä jatkuva aaltoliike yhtäältä yksilökohtaisen sosiaalityön ja toisaalta sosiaalisten reformien ja yhteiskunnallisen muutostyön keskeisyyden korostamisen välillä. Jos sosiaalityön ammatti alunperin ammensi professionaalistumisideologiansa maahamme 1950-luvulla juurtuneen yksilökohtaisen sosiaalityön tai silloisen henkilökohtaisen huoltotyön ideasta ja sen teoreettisista lähtökohdista (Satka 1995, 155-163) ja jos sen sisällä käytiin innokasta metodikeskustelua aina 1980-luvulle saakka (Hänninen 1990, 98-99), yliopistoissa sitä puolestaan oli vastassa laaja ja kansainvälinen marxilaiseen teoriaan perustuva, 1970-luvulta alkaen voimistunut yhteiskuntatieteellinen keskustelu.

Sosiaalivaltiokritiittinen sosiaalityökeskustelu

Yhdeksi tämän keskustelun painopistealueeksi muodostui sosiaalivaltion instituutiokritiikki ja sen sisällä sosiaalivaltion professionalismien ja aivan erityisesti sosiaalityön ja sosialisatiopolitiikan kritiikki (Eräsaari, R. 1984, 21). Sosiaalityön yliopistollisen taipaleen ensivaiheita muistelllessaan Satka (1988)

kuvailee, miten sosiaalityö akatemisoituessaan joutui suoraan tämän kriittikimyrskyn keskukseen. Sen myötä sosiaalityön oli vastattava oikeastaan kaikesta sen piirissä aiemmin sanotusta, tehdystä ja ajatellusta, niin huoltotyön kuin terapeuttisen sosiaalityön samoin kuin käyttämiensä ”eklektisten työmenetelmien” perimmäisistä tehtävistä ja tarkoituksista.

Sosiaalivaltiokritiisiin lähtökohtiin nojautuneet tutkijat osoittivat sosiaalityölle varsin selvästi, mikä on sen ”paikka tieteiden joukossa”¹⁵ kritisoidessa sitä vahvasti sekä teoreettisesta heikkoudesta että metodisen ajattelutavan puutteesta. Kirpeimmin keskustelua vauhditti ja samalla perusteellisinta tämänsuuntaista sosiaalityökritiikkiä esitti Jari Heinonen (1984) lisensiaattitutkimuksessaan ”Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteiden kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa”. Siinä hän tarkastelee sosiaalivaltion kehitystä ja siihen liittyen sosiaalityön yhteiskunnallisia tehtäviä ja näiden tehtävien historiallisia muutoksia marxilaisesta sivilisaatiokriittikistä käsin. Tutkimuskohteena on ”suomalainen etabloitunut sosiaalityö tulemisessaan” ja tutkimuksen aineiston muodostavat asiasta jo tehdyt historialliset tutkimukset. Niissä Heinosen (IX, 12-13) mukaan ”ilmiö on esiintynyt tunnettuna joskaan ei vielä tiedettynä”. Tutkimuksen tavoitteena on perinteisen sosiaalipolitiikkakonseption sosiaalityökäsityksen teoreettisten ja empiiristen saavutusten tarkka kriittinen arviointi poliittisen taloustieteen kritiikin avulla. Samalla tavoitteena on aiempien käsitteiden teoreettinen ylittäminen, tunnetun tekeminen tiedetyksi.

Historiallisen analyysin kautta Heinonen (1984, 165-170) osoittaa, miten kapitalistisen yhteiskunnan sosiaalityö kehittyi vähitellen sosiaalivaltioajatuksen ja universalistisen sosiaalipolitiikkakäsityksen muotoutumisen yhteydessä. Hän kuvaa, miten tämän kehityksen myötä sosiaalipolitiikasta tuli ”kansalaisajattelua”, joka nosti sosiaalihuollossa ja sosiaalityössä kasvatus- ja sopeuttamisajatukset keskeisesti esiin. Tätä orientaatiota kuvaaviksi iskusanoiksi muotoutuivat kasvatus, sopeuttaminen, aktiivisuus ja ennaltaehkäisy ja sen tavoitteiksi omavastuisuus ja yhteiskuntaan integroituminen. Samalla tämä kehitys merkitsi etäisyyttä aiempaan pragmaattiseen huoltotyöhön ja siirtymistä kohti henkistyneempiä vallankäytön ja alistuksen muotoja.

Erikoistuuessaan sosiaalityö käytännössä jakautui varsinaiseksi sosiaalityöksi ja terapeuttisiksi koneistoiksi. Heinonen (mt., 198-199) toteaa, että nimenomaan tässä kehityskulussa piilee vaara palvelujärjestelmän muuttumisesta valtamekanismiksi, jonka ”ydin liittyy nimenomaan ’asiakassuhteeseen’ liittyviin herruusmuotoihin”. Tällaisen sosiaalityön tavoitteena on kansalaisen sosiaalistaminen kapitalistisen yhteiskunnan normeihin ja arvoihin. Ellei yksilön itsensäätely ja -kontrolli toimi, ”tällöin tulee sosiaalityön puolelta ankara

sanktio yhteiskunnallisen intressin nimissä. Sosiaalityössä on siten kysymys kasvatuksesta tottelevaisuuteen.”

Sekä järjestelmä- että teoriakeskeisen sosiaalityön ongelmaksi ja perusheikoudeksi Heinonen (mt. 187-188) näkee niiden yhteiskuntateoreettisen ja filosofisen reflektion puutteellisuuden. Hänen mukaansa ammatin historiallisen kehityksen eri vaiheissa sosiaalityötä ei ole lähestytty sen yhteiskunnallisesta tehtävästä käsin, vaan tehtävät on tyydytty rekonstruoimaan positivistisesta sosiaalipolitiikkakonseptiosta liikkeelle lähtien ja yhdistellen ”sopivasti” erilaisia aineksia yhteiskuntatieteistä ja vähän niiden ulkopuoleltakin. Tällä tavoin syntynyt sosiaaliteknologinen sosiaalityökäsitys on toiminut pelkästään kapitalistisen yhteiskunnan pinnalla syrjäytyneitä sopeuttaen ja integroiden. Siitä on muodostunut sosiaaliteknologista insinööritaitoa, jonka hän lähtökohdistaan kuvaa mitä suurimmassa määrin sokeaksi, idealistis-voluntaristiseksi ajatusmuodoksi. Koska näin on, sosiaalityö on ollut kyvytön käsittelemään itse strukturoimaansa interaktioproessia sen enempää teoreettisesti kuin käytännöllisestikään. Interaktioprosessi on nähty epähistoriallisesti ja idealistisesti irrallaan yhteiskunnallisen tuotannon ja uusintamisen suhteista.

Sosiaalityön mahdollisuutena Heinonen (mt., 232) esittää, miten yhteiskuntateoreettisen ja filosofisen reflektion samoin kuin niiden kautta perustellun oikean ideologian avulla päästäisiin vaihtoehdoisen sosiaalityön piirissä muuttamaan virallista, etabloitunutta sosiaalityötä vuorovaikutus- ja konfliktiprosessissa. Samalla kaikenlaiset etabloituneeseen sosiaalityöhön ja sen ”asiakassuhteisiin” liittyvät herruus- ja alistusmuodot häviäisivät tässä prosessissa. Siitä tulisi neutraalia informaation välittämistä ja tasa-arvoon ja vastavuoroisuuteen perustuvaa yhteistyötä. Näin hahmoteltu vaihtoehtoinen sosiaalityö olisi aivan uudenlaista herruudesta vapaata interaktiota, jossa ylhäältäpäin tapahtuva valtiollinen yhteiskunnallistuminen (”ideologinen”) häviäisi. Sosiaalityöntekijä ei olisikaan tällöin valtion kontrollantti ja arvo- ja käyttöperustaisten suoritteiden välittäjä, vaan ennen muuta ”julkisia sosiaalipalveluja tarvitsevien ’mies tai nainen’ sosiaalikonseistossa”.

Analysoidessaan Heinosen tutkimuksen teorianhistoriallisia juuria Hänninen (mt., 112-113) löytää siitä vaikutteita paitsi ekonomiakriittisestä, myös ranskalaisesta sivilisaatiokriittisesti orientoituneesta tutkimusperinteestä ja edellisiä implisiittisemmin professiokriittisestä ajattelusta – kaikki lähtökohтия, jotka varsin vahvasti olivat mukana tuolloin käydyissä yhteiskuntatieteellisissä aikalaiskeskusteluissa ja -analyseissa. Eikä pelkästään niissä, sillä samat jäljet löytyvät myös muiden tieteiden alueilla käydyistä kriittisistä sosiaalityökeskusteluista.

Kriittinen käyttäytymistieteellinen keskustelu

Varsinkin Pekka Saarnio on tuonut tutkimuksillaan suomalaisen sosiaalityö-keskusteluun mukaan kriittisen käyttäytymistieteellisen näkökulman. Hän on tarkastellut marxilaisen psykologian näkökulmasta yksilökohtaisen sosiaalityön psykologisia perusteita (1984; 1986a) ja soveltanut samaa lähtökohtaa myös sosiaalityön koulutuksen tarkasteluun (1985, 1986b). Johtopäätökset ovat hyvin samansuuntaisia kuin yhteiskuntatieteellisissäkin tutkimuksissa. Sosiaalityön psykologisia perusteita tarkastellessaan (1984, 83-84; 1986a) hän osoittaa, miten case work -traditiossa vaarallisella tavalla heikko teoreettinen perusta yhdistyy metodiseen eklektismiin. Hänen mukaansa tämä ilmiö – ilman teoreettista perustaa esiintyvä metodinen eklektismi – taas on hyvin yleinen kentällä työtä tekevien sosiaalityöntekijöiden keskuudessa.

Samoin havainnon hän tekee sosiaalityön opetuksesta: myös se kantaa mukanaan niin teoreettisen kuin metodisen eklektismin taakkaa. Yhdeksi mahdollisuudeksi päästä eteenpäin sosiaalityön teoriattomuuden umpikujasta Saarnio (1984, 81) ehdottaa siihen liittyvien laadullisten ajattelun metodien ja toimintaa ohjaavien orientaatioperustojen kehittämistä marxilaisen psykologian periaatteista käsin.

Myöhemmissä koulutusta koskevissa kirjoituksissaan (1985, 1986b) hän entisestään terävöitti käytännön teoriattomuuteen ja sosiaalityön koulutukseen kohdistamaansa arvostelua esittämällä, ettei sosiaalityöntekijöiden reaalinen sosialisatio toimi tieteellisen orientaation pohjalla. Tästä syystä sosiaalityön opiskelijoita ei kyetä perusopetuksessa vahvistamaan riittävästi käytännön sosiaalityön pragmatismia vastaan. Siksi todellisuudessa jokainen aloitteleva sosiaalityöntekijä ajautuu ammatillisen uransa alkuvaiheessa ”tehdään niin kuin ennenkin”-työtyyliin.

Saarnion ehdotus sosiaalityön koulutuksen uudistamiseksi perustuu hyvin vahvaan teoreettiseen psykologian ja sosiologian opetukseen ennen kuin opiskelijat päästetään kosketuksiin käytännön sosiaalityön kanssa. Hänen mukaansa varsinainen sosiaalityöhön orientoiva opetus olisi aloitettava vasta perustutkinnon suorittamisen jälkeen. Siinä yhteydessä sosiaalityöntekijänoviisien opetusta olisi jatkettava kehittävän työntutkimuksen ideoille perustuvana täydennyskoulutuksena, että he eivät tulisi heitetyiksi oman onnensa nojaan sosiaalityön käytäntöön kuten yleensä tapahtuu. Tällä menettelyllä – tekemällä alalle hakeutuvista teoreettisesti hyvin vahvoja ja tietäviä ja pitämällä heidät riittävän pitkään poissa käytännön turmelevan vaikutuksen piiristä – voitaisiin kouluttaa työnsä teoreettisesti hallitsevia ja sitä kehittämään kykeneviä sosiaalityöntekijöitä. Hänen mukaansa näin menetellen opetuksen laadulliset tulokset olisivat varmasti huomattavasti aiempaa parempia.

Sosiaalityön akateeminen kesyttäminen

Suomalaisen sosiaalityökeskustelun erilaisia aaltoja analysoinut Hänninen (1990, 99-113) nimeää sosiaalivaltiokriittisen sosiaalityökeskustelun teoreettisesti hyvin johdonmukaiseksi, rajuksi ja ajalliselta kestoltaan melko lyhyeksi toiseksi aalloksi. Sen ytimen muodosti akateemisen professionaalisen sosiaalityön ja sen ideologian kritiikki. Hän liittää tämän keskustelun taustan sosiaalityön opetuksen akatemisoitumiseen ja sen myötä tapahtuneeseen alan tutkimuksen vilkastumiseen. Samalla hän toteaa, että tämän toisen keskusteluaallon kuluessa sosiaalityö pantiin koko länsimaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen arvovallalla ”sofistikoidusti ja saksalaismallisella perusteellis-uudella paikalleen, jolloin sitä saatettiin teoreettisesti haltuun otettuna ja akateemisesti kesytettyinä lähestyä muutenkin kuin pistooli kädessä”. Samalla sosiaalivaltiokriittisen keskustelun seurauksena sosiaalityötutkimuksessa jämhähdettiin 1980-luvun taitteessa vuosikausiksi paitsi sosiaalityön teorianomisuuden ihmettelyyn, myös kategoriseen auttamis–kontrolli–vastakkainasetteluun, joka oli omiaan kärjistämään sosiaalityön tutkijoiden ja käytännön työntekijöiden välisiä näkemyseroja. Vaikka toinen aalto Hännisen (mt. 112) mukaan jo 1980-luvun puolivälissä murtui vähitellen teoreettisilta lähtökohdiltaan monipuolisemmaksi sosiaalityökeskustelun kolmanneksi aalloksi, silti toisen aallon esiin nostamat teemat suuntasivat tutkimusaiheiden ja taustateorioiden valintaa ja tutkimusaineistosta tehtyjä tulkintoja pitkälle 1990-luvun alkuun saakka.

Jos seuraa edelleen *Sosiaalityön Vuosikirjasta* Aulikki Kananojan pääkirjoituksia voi huomata, että vuonna 1985 tavallisesti hyvin optimistisiin, tieteen ja käytännön yhteistyömahdollisuuksia korostaviin painotuksiin on ilmaantunut kiivaan sosiaalivaltiokriittisen keskustelun myötä hieman hämmentynyt sävy. Yhtäältä hän toteaa, miten hienoa on, että pienen ja kieleltään eristyneen maan sosiaalityökeskustelua käydään varsin laajalla rintamalla. Se sisältää melkein kaikki samat ainekset kuin kansainvälinen keskustelu. Toisaalta hän kuitenkin pelkää, että näin dynaaminen ja ekspansiivinen keskustelu saattaa johtaa vaikeuksiin, jos käsiteltävät ulottuvuudet ja näkökulmat eivät millään tavalla kosketa toisiaan. Tällaisessa tilanteessa dialogi ei mahdollistu, vaan pahimmillaan syntyy mahdollisuus linnoittautua pelkästään omiin aseelmiin yrittämättäkään ymmärtää toisenlaisia lähtökohtia. Samalla niin tässä kuin kaikissa aiemmissa ja myöhemmissä pääkirjoituksissaan Kananoja liputtaa systemaattisesti ja selkeästi sosiaalityöntekijöiden näkökulman esiin tuomisen ja heidän tuottamansa sosiaalityötä koskevan omakohtaisen tiedon puolesta.

Erot ja hierarkiat

Sosiaalipolitiikan päivillä vuonna 1985 pitämässään esitelmässä J.P. Roos (1985) pohtii sosiaalipolitiikan kentälle pääsyä ja siihen liittyvien sääntöjen ongelmaa. Bourdieulaista kulttuurisen erottelujärjestelmän ideaa soveltaen hän osoittaa erilaisten akateemisten kenttien hierarkkiset suhteet. Sosiaalipolitiikka on hänen mukaansa ns. alistettu kenttä. Sillä hankittu pääoma ei ole muualla käypää valuuttaa kuin vähäisessä määrin. Siitä syystä esimerkiksi sosiologin on helppo siirtyä oman tieteenalansa piiristä sosiaalipolitiikan kentälle. Näin menetellessään sosiologi tekee ”uhrauksen”, jonka motiivina tosin useimmiten on välittömän hyödyn tavoittelu. Sen sijaan sosiaalipolitiikan kentälle haluavan sosiaalityöntekijän on kerättävä siellä tarvitsemansa pääoma tyhjästä, sillä hänellä on vain niukasti käytettävissään niitä kulttuurisia, akateemisia tai hallinnollisia voimavaroja, joita kentän toimijoilta edellytetään. Pääsylimun hinta siis vaihtelee toimijaryhmästä toiseen ja siitä riippuen, miltä kentältä kukakin on sisään pyrkimässä.

Professiotutkija Witz (1990) näkee asian aivan samalla tavalla: pääsylimun hinta määräytyy suunnasta, josta kentälle pyrkii. Hän kuitenkin käyttää analyysissään toisenlaista käsitteistöä kuin mihin nämä sosiaalityötutkimukset ovat pohjautuneet. Sen kautta tarkasteltuna Hännisen (1990) napakasti määrittelemä sosiaalivaltiokriittinen sosiaalityökeskustelu ja osin vielä sitä seurannut sosiaalityökeskustelun kolmas aalto tai kriittinen käyttäytymistieteellinen sosiaalityötutkimus saa uusia, mielenkiintoisia ulottuvuuksia. Samalla ne voidaan tulkita hieman toisella tavalla kuin perinteisesti on totuttu.

Witzin (1990) käsitteistön läpi tarkasteltuna on mahdollista ymmärtää monet tuona aikana sosiaalityöstä tehdyt tutkimukset ja sen ympärillä käydyt keskustelut samanaikaisesti sekä kunnianhimoisina tieteellisinä analyyseina että enemmän tai vähemmän tiedostettuina akateemisina demarkaatiostrategioina. Paitsi tieteen tekemisestä, niissä on ollut kysymys myös Witzin (mt.) kuvaamasta akateemisen kentän palkkioista ja mahdollisuuksista käytävästä taistelusta, ammattikuntien välisten rajalinjojen luomisesta ja säilyttämisestä ja tieteen kentällä jo toimivien ryhmien pyrkimyksistä alistaa samalle kentälle pyrkivä sukulaisammatti omaan valvontaan ja kontrolliin.

Näiden tutkimustyön kautta toteutettujen demarkaatiostrategioiden yksi tehtävä oli osoittaa sosiaalityölle paikka sosiaalipolitiikan kentällä ja pyrkiä samalla vahvistamaan yhteisellä kentällä toimivien ammattiryhmien välisiä hierarkkisia eroja. Yksinkertaisesti niiden avulla muiden sosiaalipolitiikan kentän toimijoiden oli mahdollista määritellä ja säilyttää Rantalaihon (1994) ku-

vaama ero ja etäisyys suhteessa akateemisesta yhteisöstä paikkansa anastaneeseen uuteen naisvaltaiseen ammattiin.

Hämmennyksen aika

Aivan samalla tavalla kuin sosiaalityön kelpoisuusehtojen määrittely, siihen liittyneet sulkemiset ja sosiaalityöntekijäkunnan keskinäiset kahinoinnit, myös tämä sosiaalityön kapitalistista yhteiskuntaa tukeviin toimintatapoihin tai teoriattomaksi määriteltyyn ja erilaisia menetelmiä mielivaltaisesti käyttävään käytäntöön kohdistunut yhteiskunta- ja osin myös käyttäytymistieteellinen kritiikki herätti ammattikunnan keskuudessa monenlaisia ajatuksia. Osa koki sitä kautta tiedostavansa entistä paremmin sosiaalityön yhteiskunnallisia tehtäviä ja tarkoituksia ja löytävänsä samalla vahvoja teoreettisia välineitä sosiaalityön edelleen kehittämiseksi.

Mukana oli myös suuri käytännön sosiaalityöntekijöiden joukko, joka koki koko keskustelun kovasti hämmentävänä. He eivät kyenneet löytämään näistä puheista sen enempää itseään kuin omia ammatillisia kokemuksiaan (vrt. Acker 1987; Smith 1989, 6-7), vaan tunsivat, että keskustelua käytiin hyvin pitkälle heidän päidensä yläpuolella ja jossakin arkisen sosiaalityön tavoittamattomissa. Sosiaalityöntekijä-lehdessä (1988/12) nimimerkki ”Lumi lisääntyä tuvassa” otti kantaa vuoden 1988 lopulla tähän akateemiseen keskusteluun. Kirjoituksensa alussa hän totesi, että tietenkin Suomessa 80-luvulla on ollut myös ihan hyvää ja terveellistä sosiaalityötä käsittelevää tutkimusta ja kirjoittelua. Toisaalta vuosikymmen on tarjonnut sosiaalityöntekijöille myös runsaasti kritiikkiä: ”Kaikkihan me olemme luita ja ytimiä myöten oppineet olevamme valtiollistetun sosiaaliapparaatin käsikassaroita eriarvoisuuden uusintamisessa, köyhien kontrolloinnissa, keskiluokan sopeuttamisessa jne. Sosiaalityöntekijät vain eivät ole tähän keskusteluun juurikaan osallistuneet. Alan tutkijat ovat enemmänkin käyneet keskustelua keskenään ja muodostaneet sosiaalityönkäsityksensä toistensa kirjoitusten perusteella. Vaikenemisestaan sosiaalityöntekijät voivat syyttää vain itseään”.

Samaisessa kirjoituksessaan hän ihmettelee sosiaalityön opetus- ja tutkimusvirkojen haltijoiden vähintäänkin kahtaalle suuntautuneita intressejä. Toisaalta nämä henkilöt ”istuvat valtion koneiston pystyttämässä komiteoissa, työryhmissä ja valiokunnissa suunnittelemassa ja laatimassa uusia paragrafeja sosiaalityölle, minkä jälkeen he valtiollisten yliopistojen tiedemiehen (miehiähän he ovat!) roolista käsin suoltavat kritiikkiä valtiollistettua sosiaalityötä

kohtaan.” Eivätkä nämä henkilöt kirjoittajan kokemuksen mukaan ole olleet kovin innokkaita edes veljeilemään sosiaalityöntekijöiden kanssa tutkimusyhteistyön merkeissä. Lopuksi hän toivoo todellista tasa-arvoista dialogia tutkimuksen ja tieteen edustajien kanssa. Sellaista, johon sosiaalityöntekijät voisivat osallistua ”ei vain tutkittavina kohteina, vaan myös ajattelemaan kykenevinä subjekteina”.

On selvää, että tämä opetuksen, tutkimuksen ja käytännön sosiaalityön välillä vallinnut hämmennys ja suoranaiset ristiriidat heijastuivat varsin suoraan myös sosiaalityön yliopistolliseen koulutukseen. Päivi Sipilä-Alatalon (1991, 1) sosiaalityön opinnot sijoittuivat juuri 1980-luvulle, tälle ”suuren murroksen vuosikymmenelle”. Opinnäytetyössään hän analysoi tuntojaan sosiaalityön opiskelijana näiden erilaisten näkemysten ristipaineessa. Tutkimuksensa johdannossa hän toteaa: ”Opiskelijana tunsin itseni usein puun ja kuoren väliin puserretuksi. Opiskeluni ajoittuu 1980-luvun alkupuolelle, jolloin yliopistossa suhtautuminen käytäntöön oli usein musertavan kriittistä. Sosiaalityön opinnoilta tuntui menevän merkitys ja pohja, kun työ miellettiin pelkäämään kapitalismin välineeksi ja ihmisten kontrolloinniksi. Yliopistossa painotettiin kriittistä näkökulmaa ja sosiaalityön käytännön käsittely jäi erittäin vähälle. Käytäntö taas odotti meidän opiskelijoiden oppivan jotakin konkreettista sosiaalityöstä, eikä ymmärtänyt opiskelijoihin iskostettua epäilyä sosiaalityön perusteisiin ja ammattikäytäntöihin sekä kaiken kyseenalaistamista.”

Vaikka sosiaalityön akatemisoituminen oli ammattikunnan pitkään tavoittelema ja toivoma asia, suhtautuminen sen toteutumiseen oli kuitenkin ristiriitaista. Satka (1994) kuvaa näitä sekavia tunteja toteamalla, miten sosiaalityö kohtasi yliopistossa monia ennalta-arvaamattomia asioita. Vaikka joidenkin mielestä laajat yhteiskuntatieteelliset perusopinnot antoivat sosiaalityölle välttämättömän tietopohjan, löytyi paljon sekä sosiaalityön koulutuksen että sen tutkimuksen kriitikoita. He edellyttivät tieteellisesti suuntautuneelta sosiaalityöntekijäkoulutukselta ja tutkimukselta enemmän ammatillisia painotuksia. Niitä taas ei yliopistollisessa opetuksessa pidetty tärkeinä. Kriitikoiden mukaan yliopistoista valmistuneiden sosiaalityöntekijöiden ammattitaito oli puutteellinen, eikä akatemisoitumisen myötä syntynyt sosiaalityön tutkimus palvelut riittävästi käytäntöjä.

Toinen asia, jota ei ennakolta riittävästi oivallettu ja johon ei osattu varautua, oli miehisen akateemisen tiedeyhteisön vahvasti ammatillisuutta ja naisten toimintakenttiä vierastava kulttuuri, Satka (1994) muistelee. Perinteisiltä akateemisilta toimintakentiltä paikkansa anastaneen naisvaltaisen ammattikunnan vastaanotto tiedeprofession taholta oli varsin nihkeä. Kolmantena suurena yllätyksenä hän mainitsee suurin toivein yliopistollisen koulutuksen

piiriin siirtyneelle ammattikunnalle yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden kyvyttömyyden käsittää ja käsitteellistää sosiaalihuollon työtä. Kun sosiaalityön yliopistollisen koulutuksen käynnistäminen vielä sattui keskelle rajua sosiaalivaltio kriittistä keskustelua, sosiaalityön omin olemus on tullut tunnustettua vasta vähitellen. Yhä edelleen sosiaalityöntekijät, kodinhoitajat ja vapaaehtoisuustyöntekijät toimivat arjessaan monilta osin sellaisin taidoin ja tavoin, joiden tutkimus on vasta käynnistymässä.

Myös Saarnio (1993a) on edellyttänyt myöhemmässä tuotannossaan niin itseltään kuin laajemminkin suomalaiselta sosiaalityökeskustelulta ja sen teoria–käytäntö–suhteen tulkinnoilta kriittistä itsetutkiskelua. Hänen mukaansa suomalainen akateeminen sosiaalityökeskustelu on ollut puutteellista, yksioikoista ja teoriainoilussa saanut ajoittain jopa koomisia piirteitä. Siinä sosiaalityöntekijän ideaalina on pidetty pikemminkin korostuneen rationaalisesti toimivaa, työnsä teoreettista pohjaa korostavaa noviisia kuin työhönsä lukemattomien omakohtaisten ja konkreettisten kokemusten kautta harjaantunutta asiantuntijaa.

Saarnio (mt.) toteaa olleensa itsekin aiemmin ajamassa teoriaa varsin mekanistisella tavalla sosiaalityön käytäntöön, mutta toteaa, että kysymys onkin huomattavasti monimutkaisemmasta asiasta. Tietenkään pelkkä sosiaalityön käytäntö yksinään ei ole riittävä ehto sosiaalityön asiantuntijuuden kehittymiselle, mutta sitä ei ole myöskään pelkkä sosiaalityön teoreettinen opiskelu. Hän olettaa, että ”ylenpalttisen teoriainoilun on täytynyt sekä ärsyttää että huvittaa todellisia sosiaalityön ekspertejä.” Näin on varmasti ollut, mutta väitän että ärsyttämisen ja huvittamisen lisäksi tällä intoilulla on ollut muitakin, tosin vähälle huomiolle jääneitä, mutta hyvin konkreettisia ja syvälle juurtuneita vaikutuksia sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuuden ja heidän ammatillisen itseymmärryksensä kehittymiselle.

MODERNIN TIETEELLISEN PROFESSION HINTA

Sosiaalityöntekijöiden keskuudessa on kovin tavallista ajatella, että ”vaikene-
misesta saa syyttää vain itseään”¹⁶. Tämä ajatus tuli esiin myös tekemissäni
haastatteluissa. En kuitenkaan usko sitä, että joissakin ammateissa toimivien
ihmisten osaksi tulisi aivan kuin itsestään kaikenlainen ammatillinen määrit-
telemättömyys, rohkeuden puute tai taipumus vaikenemiseen – kyvyttömyys
itse kertoa omaa tarinaansa. Oma väitteeni on, että nämä sosiaalityöhön
monasti liitettävät ominaisuudet – esimerkiksi juuri hiljaisuuden kulttuuri –
tuotetaan yhteiskunnallisissa prosesseissa, joita myös joidenkin haastattele-
mieni sosiaalityöntekijöiden puheet heijastelevat ja joista esimerkiksi Dorot-
hy Smith (1987, 1991) on tuotannossaan paljon keskustellut.

Näitä prosesseja aion analysoida seuraavaksi hieman tarkemmin. Lähden
liikkeelle siitä oletuksesta, että vain pinnalta katsoen nämä kaksi projektia –
yhtäältä sosiaalityön profession tieteellistymispyrkimys kaikkine siihen
liittyneine konkreettisine vaiheineen ja toisaalta sitä vastassa ollut tiukka
sosiaalityökriittinen keskustelu – ovat olleet toisilleen vastakkaisia. Mielestäni
asioiden lähempi tarkastelu osoittaa, miten ne loppujen lopuksi jakoivat sel-
västi yhteisen unelman. Tämä unelma liitti ne tiukalla ja kiehtovalla tavalla
yhteen ja osaksi samaa suurta, nyt hajoamassa olevaa projektia. Tätä yhteistä
projektia ja sen seurauksia tarkastelen lähemmin seuraavassa.

Yhteinen unelma

Tässä vaiheessa näistä sosiaalityön lähihistorian konkreettisista professionaalistumisvaiheista olisi tietenkin kovin houkuttelevaa tehdä lyhyt yhteenveto ja muotoilla johtopäätökset. Todeta, miten sosiaalityöntekijöiden omat tieteellisen profession kehittämisen intressit, niihin liittyneet ammatilliset sulkemisstrategiat ja paikan ”anastaminen” akateemisesta yhteisöstä, samoin kuin niitä tukeva ja määrittävä, kieltämättä välillä melko sekavia muotoja saanut lainsäädäntötyö törmäsi yliopistoissa kriittiseen akateemiseen sosiaalityökeskusteluun ja sen varjossa kulkeneisiin demarkaatiostrategioihin. Ja miten tämä prosessi kaikkine vaiheineen ja muotoineen puolestaan synnytti monenlaisia ristiriitoja paitsi sosiaalityöntekijäkunnan sisälle, myös akateemisen sosiaalityötutkimuksen ja käytännön sosiaalityön välille.

Niinhan siinä kävikin. Pelkästään nämä tapahtumat eivät silti mielestäni riittä selittämään esimerkiksi hiljaisuuden kulttuurin syntyä ja eritoten sitä sitkeyttä, jolla se jatkuvasti näyttää pitävän pintansa. Edelleenkin hyvin konkreettisella tavalla vaikuttava, mielenkiintoinen ja hämmentävä katkos seurauksineen on syntynyt aivan toisella tavalla. Siinä oleellisiksi nousevat Risto Eräsaaren (1988) mainitsemat *tietoon, tiedostamiseen, käsittämiseen, havaitsemiseen ja osallisuuteen* liittyvät asiat ja niiden olemusta legitimoineet tulkinnot tässä prosessissa.

Leena Eräsaari (1991, 209) on todennut, ettei voi olla samaa mieltä Wittgensteinin kanssa ajatuksesta, jonka mukaan siitä, mistä ei voi puhua, on vaiettava. Päinvastoin hän esittää, että puhuttu ja ääneen lausuttu, olipa se totta tai ei, on helpompi vahvistaa tai kumota kuin se, mistä ei ole mitään sanottu. Kun hieman perusteellisemmin paneutuu näihin sosiaalityön kelpoisuusehtojen määrittelyyn ja akatemisoitumiseen liittyviin konkreettisiin tapahtumiin, havaitsee että todennäköisesti suurin ongelma ei ollutkaan se, mistä avoimesti kahinoitiin, oltiin eri mieltä, otettiin yhteen, loukkaannuttiin, murjotettiin ja kinattiin. Toisin sanoen suurimmaksi ongelmaksi ei muodostunutkaan se, mikä selkeästi tunnistettiin ja lausuttiin ääneen.

Aikaa myöten suuremmaksi ongelmaksi sosiaalityön tiedonmuodostukselle ja itseymmärryksen ja sitä kautta myös asiantuntijuuden kehittymiselle tässä prosessissa on muodostunut se, mikä näiden tapahtumien kuluessa otettiin lähes itsestään selvänä ja annettuna ja mistä loppujen lopuksi melko vähän keskusteltiin. Tämä itsestäänselvyys oli tietorakenteiden hierarkkisuus sekä tieteellisen tiedon ylivertaisuus ja ensisijaisuus kokemukselliseen tietoon nähden. Tässä suhteessa sosiaalityöntekijöiden professionaaliset intressit, kelpoisuuslainsäädännön kehittämiseen liittyvät monenkirjavat vaiheet ja tiukka sosiaalivaltiokritiikki vaikutuksineen asettuivat samalle linjalle. Ne olivat suo-

rastaan hämmästyttävän yksimielisiä asioiden perimmäisestä järjestyksestä. Kaikki nämä tahot yhteiskunnan eri toimintakentillä jakoivat yhteisen unelman hallittavuuden, suunnitelmallisuuden, käsitteellistettävyyden, teoreettisen yleispätevyyden ja toistettavuuden ideoiden varaan rakentuvasta modernista yhteiskunnasta.

Jokainen osapuoli näki tieteeseen sitoutumisen tärkeäksi sosiaalityön arvo-
lähtökohdaksi, vain näkökulmat asiaan olivat hieman erilaiset. Valtio pyrki sosiaalityön professionalistista strategiaa tukemalla saamaan itselleen liittolaisen kuntien sisälle ja sen myötä turvaamaan suurten sosiaalihuollon reformien nopean ja tehokkaan toteuttamisen. Siksi se piti tärkeänä oikeanlaisen sosiaalityön koulutuksen hankkimista ja liitti sen lainsäädännöllisillä määrittelyllään osaksi yliopisto-opetusta (Kröger 1997, 53). Sosiaalityöntekijöiden omassa piirissä tieteellisen ammattikäytännön omaksumista pidettiin hyvin tärkeänä monien edunvalvontaan ja profession aseman selkiyttämiseen liittyvien seikkojen vuoksi, mutta tietenkin tieteelliseltä tiedolta odotettiin tukea myös moniin vaikeisiin ammatissa eteen tuleviin kysymyksiin. Alan vahvat vaikuttajat Aulikki Kananoja ja Anni Pentinmäki (1977, 23-24) korostivat vuonna 1977 julkaistussa *Yksilöllinen sosiaalityö* -teoksessaan sosiaalityön ammatillisen otteen tuntomerkeinä mm. riittävää ja asiakastyössä lähinnä psykoanalyttiseen traditioon pohjautuvaa tiedeperustaa, objektiivista, puolueetonta ja epäitsekästä työtettä samoin kuin kaiken työhön liittyvän toiminnan, myös kollegoiden kanssa tehtävän yhteistyön tulkitsemista ammatillisin termein.

Vahvaa ja paljon keskustelua herättänyttä sosiaalityökritiikkiä esittänyt Heinonen (1984, 232) ja monet hänen laillaan sosiaalivaltiokriittisesti orientoituneet tutkijat puolestaan näkivät olemassa olevat sosiaalityön ammattikäytännöt täysin teoriattomina tai eivät ainakaan antaneet suurtakaan arvoa sieltä mahdollisesti löytyville käyttäytymistieteellisten teorioiden sovellutusyrityksille. Myös he edellyttivät sosiaalityöntekijöiltä objektiivista, tieteelliseen tietoon pohjautuvaa orientaatiota. Nyt vain oli kyse oikeanlaisesta yhteiskunta-teoreettisesta ja -filosofisesta reflektiosta, joiden avulla asiakassuhteisiin liittyvät herruus- ja alistusmuodot häviäisivät ja sosiaalityö muuttuisi neutraaliksi informaation välittämiseksi, siis objektiiviseksi, tasa-arvoiseksi ja vastavuoroiseksi yhteistyöksi.

Säröt unelmassa

On selvää, että useimmat käytännön sosiaalityöntekijät toivovat tieteelliseltä tutkimukselta tukea omaan jokapäiväiseen työhönsä. Toisaalta sosiaalityön

tutkijat taas haluavat, että ammatin tutkiminen olisi korkeatasoista ja täyttäisi vaativimmatkin tieteelliset kriteerit. Mary Swigonski (1994) toteaa, että tieteenkin hyvin monet meistä toivovat näiden molempien asioiden yhtäaikaista toteutumista. Kuitenkin perinteiset ”hyvän tieteen” määritelmät näyttävät hänen mukaansa nimenomaan ehkäisevän näiden toiveiden samanaikaisen toteutumisen.

Pyrkinessään saavuttamaan ammatillista statusta ja uskottavuutta sosiaalityö on hyväksynyt jo tämän vuosisadan alkupuolella psykoanalyysin ja luonnontieteiden käyttämät tieteelliset menetelmät oman tiedonmuodostuksensa ja tutkimustoimintansa pohjaksi. Swigonskin (mt.) mukaan looginen positivismi on siitä lähtien yllättävän sitkeästi säilyttänyt asemansa ajattelussamme, vaikka jotkut positivistisen filosofian taustaoletukset ovat hyvin ongelmallisia nimenomaan sosiaalityön tutkimukselle. Sellaisia ovat ainakin väite tieteen arvovapaudesta, vaatimus subjektin ja objektin selkeästä erottamisesta ja tieteellisen objektiivisuuden määritelmät. Nämä väitteet eivät vastaa lainkaan sosiaalityön ammatin keskeisiä sitoumuksia.

Tällaisen objektiivisen lähestymistavan seurauksia analysoidessaan Harding (1991, 143-152) pitää sitä epäonnistuneena, koska sen soveltamat menetelmät ovat kykenemättömiä tunnistamaan tai nostamaan esiin niitä sosiokulttuurisia arvoja tai mielenkiinnon kohteita, joita tieteen tekijöiden yhteisö jakaa. Positivismiin oletetuille perustuvat tieteelliset menetelmät mahdollistavat yksittäisten tutkijoiden yksittäisissä tutkimuksissaan tekemien virheellisyyksien havainnoinnin. Sen sijaan ne eivät auta saamaan selville niitä yleisiä oletuksia tai vääristymiä, jotka koko tieteen tekijöiden yhteisö jakaa. Nämä viinoutumat kätkeytyvät niihin sosiokulttuurisiin arvoihin, jotka on sisällytetty ongelmanasetteluun tai tutkittaviin oletuksiin sisältyvien käsitteiden valintaan. Kieli, arvot ja havainnot ovat kaikki kulttuurin muovaamia. Tieteen tekijät eivät yksinkertaisesti voi lakkauttaa kulttuurinsa vaikutuksia itseensä tai tutkimustoimintaansa. Niin kaikkein parhaimmilla kuin kehoimmillakin uskomuksilla on syynsä. Harding haastaakin tieteen tekijöitä ”vahvaksi objektivismiksi” kutsumaansa toimintaan, joka nimenomaan tutkii näitä kulttuurisia vaikutuksia.

Viime aikoina Leena Eräsaari (1994, 1995b) on pohtinut useissa kirjoituksissaan omien kokemustensa kautta sitä, mikä tieteellisissä teksteissä tekee kokevasta ja tuntevasta ”minusta”, subjektista vieraan ja vierastettavan, jonkinlaisen tieteen muukalaisen. Hardingin tapaan hän toteaa, miten ristiriitaiselta tämä muukalaisuus näyttää, sillä sanoipa tutkija kohtaamastaan toisesta mitä hyväänsä, kyseessä on kuitenkin aina tutkijan oman havainnon, ajatusmaailman ja kirjoitustavan läpi kulkeva konstruktio, pohjimmiltaan subjektiivinen selvitys.

Sholomith Rimmon-Kennanin *Kertomuksen poetiikka* -teoksessa esittämiin ajatuksiin vedoten Leena Eräsaari (1995b) toteaa, että on hankala määrittellä kriteeriä luotettavalle kertojalle. Helpompi on luonnehtia epäluotettavaa kertojaa, jolle tyypillistä on tietämyksen rajallisuus, asianosaisuus ja ongelmallinen arvomaailma. Tieteellistä tekstiä ajatellen asianosaisuus tai kertojan osallistuminen tapahtumiin on erityisen kiinnostavaa, koska ”minää” käyttävä ja samalla omista kokemuksista ja tunteista ammentava teksti luo mielikuvan tutkijan osallisuudesta, subjektiivisuudesta ja samalla tekee esityksestä epäluotettavan. Hänen mukaansa objektiivisuuden mielikuvan ylläpitäminen on vaatinut ja edelleenkin vaatii tutkija-kirjoittajan oman suun tukkimista. Mitä lähemmäs tieteenalan ydintä mennään, sen tähdellisempää on passiiviyden valinta. Ja siitä syystä ”kertoja-kirjoittajan itsemurha on ainoa varma valinta, jos haluaa kirjoittaa tieteellistä tekstiä”.

Myös Smith (1991) on analysoinut niitä tapoja, joilla yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden klassikot ovat luoneet kehittämiensä keskeisten teorioiden kautta perinteitä, jotka rakenteistavat tieteenalalleen tyypillisiä tutkimuksen tekemisen ja kirjoittamisen tapoja. Durkheimin (1964) *The Rules of Sociological Methods* -teosta analysoiden hän osoittaa, miten Durkheimin luomat säännöt rakentavat autonomisen sosiologisen alueen, joka on riippumaton biologisista, psykologisista tai taloudellisista diskursseista ja tunnistettavissa nimenomaan sosiologiaksi. Smith toteaa, ettei tässä lopultakaan ole kysymys pelkästään positivismin kritiikistä tai epistemologisesta projektista. Hänen mukaansa sosiologian klassikot ovat rakentaneet sosiologisen diskurssin perussäännöt, jotka ovat hyvin pysyviä huolimatta siitä, että positivistinen epistemologia on korvattu jo ajat sitten muulla. Oleellista on, että tulkinnallinen sosiologia käyttää edelleen samanlaisia metodeja (ks. myös Eräsaari, L. 1995b).

Oppimisen paradoksit

Aivan oikeutetusti moni sosiaalityön tutkijoista voisi omaan tuotantoonsa viitaten todeta, että koko ajan on ollut olemassa toisenlaistakin keskustelua ja toisenlaistakin tutkimusta. Sellaista, joka on korostanut sosiaalityöntekijöiden roolia omaa työtään koskevassa tiedonmuodostuksessa ja samalla oikeutta puhua omalla äänellään omista kokemuksistaan. Tästä huolimatta on oleellista huomata, etteivät sen vaikutukset ole olleet sosiaalityöntekijöiden jokapäiväisessä arjessa niin selviä ja konkreettisia, eivätkä ne ole organisoineet heidän kokemuksiaan omasta työstään ja ammattitaidostaan samalla tavalla kuin ne tekstit ja tapahtumat, joihin olen viitannut (vrt. Smith 1991).

Oppimista tutkiessaan Peter Jarvis (1993) on osoittanut, miten ihmiset oppivat nimenomaan omista kokemuksistaan ja elämänsä varrella kohtaamistaan asioista. Oikeastaan ne ovat kaiken oppimisen perusta. Kokemuksistaan ihmiset etsivät jatkuvasti uudenlaisia tapoja ymmärtää ja toisenlaisia tapoja toimia. Samalla hän kuitenkin viittaa oppimisen paradoksaalisuuteen ja siihen, etteivät kaikki kokemukset ole mielekkään oppimisen kannalta samanarvoisia. Joistakin kokemuksista ei opita lainkaan ja toisista taas opitaan aivan epätarkoituksenmukaisia asioita. Mielestäni juuri näin kävi monille sosiaalityöntekijöille 1980-luvulla: he oppivat kokemuksistaan osittain epätarkoituksenmukaisia asioita. Sillä mikä sen konkreettisemmin ihmistä opettaa ja vie viestin perille kuin laisäädännön legitimoima oman kelpoisuuden kyseenalaistuminen kenties kymmenienkin työvuosien jälkeen. Kokemuksena helpompi ei liene esimerkiksi korkeakoulututkintoon liittyvän pitkän työkokemuksen mitätöinti varsinkaan tilanteessa, jossa näitä kokemuksia koko ajan säesti tieteen puolella käyty vilkas keskustelu sosiaalityön käytäntöjen teoriattomuudesta. Juuri tällaisista kokemuksista ihminen yleensä oppii ja usein vielä niin tehokkaasti, että jatkossa pyrkii niitä kaikin keinoin välttämään.

Keskeinen asia, jonka hyvin moni sosiaalityöntekijä tai sellaiseksi aikova tällä anastamisen, sulkemisen, demarkaatiostrategioiden ja -vastastrategioiden (Witz 1990) vuosikymmenellä väistämättä oppi, oli käsitys tieteellisen tiedon kiistattomasta hierarkkisesta ylemmydestä mielekkäitä ja toimivia ammattikäytäntöjä rakennettaessa. Niin monella tavalla, pitkäkestoisesti ja monia kanavia samanaikaisesti hyödyntäen tämä asioiden todellinen, perimmäinen järjestys tehtiin selväksi ammattikunnalle. Samalla varmistettiin ammatillinen todellisuuden hahmottaminen dualistisina ja hierarkkisina eroina, joissa ammatillinen arki ja siellä syntyneet kokemukset oli viisasta työntää sivuun ja pyyhkiä pois, jos halusi antaa itsestään kelvollisen, ”oikean” vaikutelman kuten on inhimillistä haluta.

Samalla tämä prosessi tietenkin on suunnannut voimakkaasti sosiaalityötä koskevaa tiedontuotantoa ja vahvistanut Smithin (1987, 78-83) kuvaamaa kaksoistietoisuutta, tietoisuuden jakautumista kahteen erilaiseen maailmaan: ”oikeaan” ammatilliseen ja tieteelliseen ja ”väärään” kokemukseen perustuvaan ja vaiettuun. Tieteen kaanonit rakenteellisina käytäntöinä ovat vaatineet henkilökohtaisen aikaan, paikkaan ja ruumiilliseen toimijaan sitoutuneen tiedon tukahduttamista huolimatta siitä, että sosiaalityössä ne muodostavat hyvin oleellisen tekijän. Käytännössä sosiaalityö operoi jatkuvasti näillä elementeillä (Collins 1986; Smith 1987, 8-12).

Tätä käsitteellisten käytäntöjen ja kokemuksen välistä kuilua pohti eräs pitkään lastensuojelutyötä tehnyt haastateltavani, kun hän puhui omasta am-

matillisesta kehityksestään ja problemaattisesta suhteestaan sosiaalityössä käytettäviin käsitteisiin. Keskustelumme kuluessa hän totesi:

”... puhutaan kielestä ja muusta pikemminkin kuin että sä puhut ’lapsen terve kasvu ja kehitys’ ja kuinka se ei sitten kohtaa sitä asiakasta, se ei ymmärrä mitä sillä haetaan. Ja kuinka se ei kohtaa enää edes ammatti-piirejä...” (9)

Tietenkin haastateltavani osoittivat myös monia hyvin konkreettisia ja käytännöllisiä syitä sosiaalityöntekijöiden vaiuun keskinäiseen keskustelukulttuuriin. Hierarkkisten organisaatioiden, ankarien työpaineiden, tiukkojen aikabudjettien ja sopivien tilaisuuksien puutteen aiheuttamat ongelmat tietää jokainen. Väitän kuitenkin, etteivät ne yksinään selitä kaikkea. Kuvaamieni tapahtumien kautta abstraktin, käsitteellisen keskustelun ja tietämisen vaatimus on kudottu niin tiukasti ammattikulttuuriin sisään, että se tekee vaikeaksi luontevan omista kokemuksista ja havainnoista puhumisen, jos niille ilmaisuja onnistuisikin löytämään (vrt. Metteri 1995). Mikäli niistä lähtee keskustelemaan laajemmin, siirtyy useimmiten uudenlaisen epävarmuuden alueille ja samalla alueille, jotka eivät tunnu lainkaan niin ’tieteellisiltä’ tai ’ammattillisilta’ tai ’asiakasta kunnioittavilta’ kuin sosiaalityöntekijät ovat oppineet edellyttämään itseltään.

Leena Eräsaari (1995a, 75 -78) kuvaa väitöskirjassaan omiin sosiaalityöntekijäkokemuksiinsa pohjautuvan *Nilkin naamion* saamaa vastaanottoa tieteen kentällä. Täytyy olla varma asiastaan ja hyvin vahva, että kestää kaikki ne ruotuun palauttamisen yritykset, joita tällainen toisenlaisia kertomisen tapoja etsivä teksti kirvoittaa. *Nilkin naamiosta* tieteelliseltä kentältä saamansa kommentit hän tiivistää kolmeen osaan. Ensinnäkin yksi piirre oli raportin vaikeneminen kuoliaaksi tai sen edustaman genren täydellinen tunnistamattomuus. Toinen piirre olivat asiantuntijalausunnat, joiden kirjoittajat olivat halunneet muuttua persoonattoman passiiviväänen käyttäjiksi ja sillä tavalla heittää ”J.R. Tolkienin hobittien tavoin haltijoilta saadun näkymättömyyden viitan päälleen”. Kolmansille kommenteille oli tyypillistä ehdotus tekstin retai dekonstruoinnista, so. sen muuttamisesta tieteeksi. Niissä ehdotuksissa, joita tehtiin raportin muokkaamisesta luennoiksi, näkyi hänen mukaansa epäsuorasti ajatus, ettei tekstistä olisi ”kunnolliseksi professionaaliseksi pääomaksi”. Teksti oli liian itkuista, liian kokemuksellista ja siis feminiinistä ja epäluotettavaa ohittaakseen tieteen portinvartijat saavuttaakseen ”kunnollisen professionaalisen pääoman” statuksen.

Analysoidessaan sosiaalipolitiikan kentällä toimivien ammattiryhmien välisiä suhteita Roos (1985) painottaa useaan otteeseen, miten jokaisella kentällä – esimerkiksi oppiaineessa tai intellektuellien käymässä julkisessa keskustelussa – on omat pelisääntönsä. Sisään näille kentille pääsee ainoastaan omaksumalla niillä kulloinkin vallitsevat säännöt ja osoittamalla, että ne myös käytännössä hallitsee. Pohtiessaan feminiinisen äänen tukahtumista sosiaalityössä myös Liane Davies (1985) suuntaa katseensa sosiaalityön akateemiseen tutkimukseen. Sosiaalityön ja tieteellisen tutkimuksen integroitumisen yhteydessä sosiaalityön tutkijat ovat oppineet, miten tietoa tuotetaan yliopistossa. Davies arvelee, että he ovat jopa saattaneet ylimukautua tähän perinteeseen kumotakseen mielikuvia sosiaalityöstä naisten ammattina.

TIEDON PERINTEEN KATKEAMINEN

Lääketieteen alueella toteutuneet professionaalistumiskamppailut ja niiden kautta legitimoidut asiantuntijuuden määrittelyt ovat kiinnostaneet monia tutkijoita (esim. Ehrenreich & English 1979; Witz 1986; Davies 1980). Näissä tutkimuksissaan he ovat analysoineet menettelyitä, joiden kautta erityisesti 1800-luvulla voimakkaasti kehittynyt lääkäreiden ammattikunta vähitellen sulki pois toiminta-alueeltaan tai alisti kontrolliinsa naisten vuosisataiset tehtävät parantajina ja hoitotyön tekijöinä. Muodollisen koulutuksen, pätevyystutkintojen ja erilaisten rekisteröitymiskäytäntöjen avulla lääkärikunta vähitellen raivasi alueeltaan muita ammatillisia ryhmittymiä. Nämä yliopistopintojen, ammattiyhdistysten ja opetussairaaloiden kautta toteutetut prosessit ovat samalla mainioita esimerkkejä Witzin (1990) kuvailemien professionaalistumisstrategioiden toiminnasta käytännössä.

Analysoidessaan Englannissa 1800-luvulla huipentunutta lääkäreiden ja kättilöiden välisen hierarkkisen suhteen rakentumista Witz (1986;1990) osoittaa, ettei siinä ollut kyse pelkästään lääkärikunnan aktiivisista demarkaatiostrategioista oman toiminta-alueensa määrittelemiseksi, saavutettujen etujensa puolustamiseksi ja sukulaisammatin alistamiseksi omaan valvontaansa. Suostumalla rajoittamaan oman toimintansa vain normaalien synnytysten hoitoon myös kättilöt toteuttivat omaa aktiivista vastastrategiaansa. Se mahdollisti heille viime kädessä paikan säilyttämisen yhteisillä toimintakentillä. Tuolloin tehtyjen sopimusten pohjalta näiden kahden ammatin välinen demarkaatiolinja piirrettiin synnytyspihtien käyttöön.

Sosiaalityöntekijöillä ei ole ollut mitään konkreettista luovutettavaa akateemisille kentille pääsystä käydyissä pitkissä ja monivaiheisissa neuvotteluissa. Lääkäreiden ja kättilöiden välisen professionaalistumiskamppailun analo-

giaa seuraten voisi kuitenkin todeta, että aikojen kuluessa sosiaalityöntekijöiden synnytysspihdeiksi muodostui yhä selkeämmin jokapäiväisessä työssä kertyvä kokemustieto. Siitä he olivat enemmän tai vähemmän halukkaita tietoisesti luopumaan pitkän professionaalitumisprojektinsa kuluessa (esim. Kananaja & Pentinmäki 1977, 23-24; Satka 1995, 152-168; Swigonski 1994) päästäkseen niiden resurssien ja mahdollisuuksien äärelle, joita paikka tiedeyhteisön jäsenyydessä ammatille ja sen kehittämislle merkitsee. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna kokemuksellisesta tiedosta luopuminen on mahdollista tulkita myös aktiivisena vastastrategiana, joka on palvellut sosiaalityöntekijöitä heidän tärkeinä pitamiensä ammatillisten ja koulutuksellisten tavoitteiden saavuttamisessa.

Eräs haastateltavani kiteytti osuvasti modernin sosiaalityön professioprojektin moniulotteisuuden ja sen monet konkreettiset vaiheet ja katkokset pohtiessaan omaa osaamistaan, pitkää uraansa ja ammattitaitonsa kehittämismahdollisuuksia:

”Mä näkisin tän historian niin, että meillä on kolmenlaista väkeä. On ne pitkän linjan ammatin kautta työhönsä oppineet ihmiset, joilla on tämmöistä hyvin maanläheistä näkemystä, mutta välttämättä ei tällaista teoriaopintoa tai muuta takanaan. Siihen väliinhän asetui ja sitä on vuosikymmenien periodi, tuli nää sosiaalihuoltajakoulutuksen omaavat ihmiset, jotka silloin kun tähän kaupunkiin tulivat töihin olivat arvossa arvaamattomassa. Että oli hyvin selkeesti sanottu, että mitähän se yliopistollinen opetus itseasiassa onkaan. Eihän siellä ole – siinä vaiheessa ei ollut harjoittelua eikä niinku tämmöistä konkretiaa, mitä niinku sosiaalihuoltajakoulutuksessa oli.”

”Nyt sitten meillä alkaa olla se tilanne, että pitkän linjan ihmisiä ei kohta enää ole. Ne on kaikki eläkkeellä. Että meillä on näitä huoltajakoulutuksella olevia ihmisiä, jotka alkavat sitten kanssa useimmat olla yli 50-vuotiaita, pitkän ammattikokemuksen omaavia ihmisiä. Ne ihmiset, jotka nykyisin tulee kentälle, ne on yliopisto-oppineita ihmisiä. Kyllä tässäkin on selvästi ollut kahden... tässä on ollut kolmen kerroksen väkeä. Että kyllä tässäkin kaupungissa ja tässäkin kunnassa aina, kun on tiukalle pistetty, niin on kyllä opetettu kenenkä koirankoppi on kadun aurinkoisella puolella.” (5)

Olisi kuitenkin liian kapea-alaista tulkita sosiaalityön professioprojektia, sen erilaisia vaiheita ja käännteitä pelkästään erilaisten ammattiryhmien ja sukupuolten välisiin statusasemiin tai hierarkkisiin suhteisiin liittyvänä kamppailuna

ja sen kautta tuotettuina asiantuntijatiedon määrittelyinä. Siitäkin tässä prosessissa tietysti on ollut kysymys. Mielestäni sen lisäksi on silti tärkeää muistaa ja oivaltaa, että koko professioprojekti – nykyisten professioiden vähittäinen synty ja muotoutuminen – on alun perin liittynyt kiinteästi modernin yhteiskunnan syntyyn ja sen tunnuspiirteiden asteittaiseen vahvistumiseen (Konttinen 1991). Siinä on ollut oleellisella tavalla kysymys myös niistä toiveista ja uskomuksista, jotka me kaikki yhdessä olemme oppineet jakamaan; niistä asiantiloista, joita me parempaa maailmaa rakentaessamme olemme pitäneet tärkeinä ja tavoittelemisen arvoisina. Viime kädessä koko moderni professioprojekti on legitimoitu niiden hyödyllisten päämäärien kautta, joita sen avulla on ollut tarkoitus saada aikaan ja toteuttaa.

Viime vuosien poliittiset, taloudelliset, tekniset ja ekologiset murrokset ovat kuitenkin tehneet tämän modernin ajattelutavan rajat ja mahdollisuudet entistä selkeämmin näkyviksi. Monet aiemmin itsestäänselvyyksinä pidetyt totuudet ovat kyseenalaistuneet sen oivalluksen myötä, että lähes jokaisen hyvän ja hyödyllisen aikomuksen kääntöpuolelta löytyy joukko sille vastakkaisia ja ennakoimattomia, aiottua ja tarkoitettua kehitystä murentavia vastatendenssejä (Beck 1992; 1994).

Seuraavassa analysoin lähemmin sitä, miten kokemuksellisen tiedon perinteen torjunta on ollut suorastaan luonnolliselta ja välttämättömältä vaikuttava osa modernia professioprojektia ja laajemmin koko yhteiskunnallista modernisaatioprojektia. Samalla kiinnitän huomioni siihen, miten nykyiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen liittyvä hämmennys ja neuvottomuus – horjua usko jatkuvaan edistykseen ja kehitykseen – näyttää väistämättä kutsuvan esiin monipuolisempia tietämisen tapoja ja rakentavan samalla uudenlaisia asiantuntijuuden määrittelyitä. Väitteeni on, ettei viattoman edistysuskonsa menettäneessä, sameutta ja monimutkaisuutta täynnä olevassa maailmassa ole enää mahdollisuutta aiempaan yksiselitteiseen tapaan arvottaa ja hylätä erilaisia tapoja tietää ja ymmärtää.

Edistysuskon hiipuva voima

Jürgen Habermas (1987) on osoittanut, miten ihminen vähitellen 1700-luvulta alkaen on siirtänyt ikivanhan unelmansa paremmasta ja turvallisemmasta elämästä tuonpuoleisesta paratiisista historiallisen edistyksen maailmalliselle akselille. Tämän siirtymän myötä klassisten utopioiden edustama paremman elämän tavoittelu, joka aikaisemmin oli esitetty ”unelmana hyvästä – ilman välineitä sen toteuttamiseksi, ilman metodia” – korvautui vähitellen historial-

liseen ajatteluun suuntautuneilla sosiaaliutopioilla. Niiden taustalta löytyvät modernin tieteen, tekniikan ja suunnittelun tarjoamat odotukset, lupaukset ja välineet luonnon ja yhteiskunnan suunnitelmalliseksi ja järkeväksi hallitsemiseksi. Samat lupaukset, joihin myös modernisoituva sosiaalityö tieteellistymispyrkimyksineen on liittynyt, unelma objektiivisesta ja arvovapaasta tieteellisestä totuudesta, joka professionaalisten ongelmien vähäisimpiinkin huokosiin tunkeutuen veisi maailmaa eteenpäin.

Tänä päivänä nämä lupaukset ovat kuitenkin tulleet vakavalla tavalla kyseenalaisiksi, kun näemme niiden seuraukset hallitsemattomina ja globalisoituvina riskeinä ja uhkina ympärillämme. Habermas (1987) toteaa, että niiden myötä jokapäiväisen arkisen elämän rinnalle lienee pysyvästi asettunut maailmanlaajuisen tuhon ja uhan visio. Modernin yhteiskunnan ja kulttuurin vahva edistysusko, rationaalisuus ja tavoitetietoisuus ovat kyseenalaistuneet, koska niiden seuraukset, mahdollisuudet ja rajat ovat tulleet niin selvästi näkyviksi. Hänen mukaansa sellaiset teoriat ovat saaneet nykyään yhä enemmän vaikutusvaltaa, jotka haluavat osoittaa, miten modernin itsetietoisuutta, hallinnan tunteita ja utooppisia odotuksia ruokkineet voimat ovat sallineet itse asiassa autonomian muuttuvan riippuvuudeksi, emansipaation alistamiseksi ja rationaaliteetin järjettömyydeksi. Samalla nämä teoriat ja ennen kaikkea niiden taustalla olevat tapahtumat ovat kyseenalaistaneet sellaiset tietämisen tavat, joihin me modernia maailmaa rakentaessamme olemme turvautuneet. Meidän on ollut kohdattava uudella tavalla inhimillisen olemassaolon satunnaisuus, moniulotteisuus, ristiriitaisuudet ja sen hallitsemattomuus.

Tällaisissakin olosuhteissa meidän täytyy uskoa johonkin selviytyäksemme yksilöinä ja elinkelpoisen yhteisön jäseninä. Ehkä meidän kuitenkin on luovuttava tavoittelemasta elämästä aatteellista yliotetta ja sen myötä hyväksyttävä tasavertaisina hyvinkin erilaiset ja kenties vierainakin näyttäytyvät tietämisen tavat. Sen myötä meidän on hyväksyttävä myös sellaisten asioiden kyseenalaistaminen, jotka aiemmin ovat näyttäneet yksiselitteisinä, loukkamattomina ja universaaleina. Baumanin (1996b) mukaan ”meidän on eletävä kontingenssin *kanssa* hamaan tulevaisuuteen asti, oltava tietoisia kontingenssista, silmäiltävä sitä silmästä silmään”. Michel Maffesoli (1995, 35-36) on korostanut, ettei minkään saisi olla vierasta järjelle, etenäkään sellaisen, mikä ei ole järjellistä. Meidän on opittava ymmärtämään, että ei-rationaalinen ei ole epärationaalista aivan samoin kuin ei-looginen ei ole epäloogista, sillä niiden sosiaalista merkittävyyttä on enää mahdoton kieltää.

Postmodernin käsitettä kuvatessaan Umberto Eco (1985, 358-359) toteaa, ettei se ole mikään täsmällinen tai kronologisesti rajattavissa oleva alue, jonkinlainen modernin kulttuurin jälkeen esiin astuva vaihe tai ajanjakso. Pi-

kemminkin se on henkinen kategoria tai toimintatapa, joka elää samanaikaisesti ja sisäkkäin modernin maailman kanssa. Se on toisenlainen tapa olla suhteessa todellisuuteen ja ymmärtää sitä. Postmoderni tulee esiin hetkinä, jolloin moderni omine oletuksineen ei enää voi päästä pidemmälle. Silloin modernin maailman kriisin hetkinä, yksi postmodernin vastaus modernille on menneisyyden tunnustaminen. Eco painottaa, ettei menneisyyttä voi lopullisesti tuhota, koska sen tuhoaminen vie hiljaisuuteen. Mielestäni juuri tästä on löydettävissä yksi murroksen keskellä elävän modernin sosiaalityön keskeinen kriisi ja dilemma: ”tuhotun” menneisyyden mukanaan tuoma hiljaisuus. Sen tiedostaminen ja hiljaisuuden kulttuurin purkaminen on yksi tärkeä ovi huomiseen.

Tämän päivän näkökulmasta katsottuna yksi sosiaalityöntekijöiden ammatillisen itseymmärryksen kehittymisen kannalta kohtalokkaimmista menetyksistä sosiaalityön modernisaatioprojektissa on ollut ammatin kokemukselliseen perinteeseen sisältyvän tiedon menettäminen. Erilaisia tietämisen tapoja arvotettaessa ja paikasta auringossa taisteltaessa ammatin sisään luotiin monin erilaisin tavoin selvä hierarkia, jolla jyvät erotettiin akanoista ja oikea, professionaalinen tieto väärästä¹⁷.

Haluan painottaa, etten perinteistä puhuessani tarkoita sosiaalityön virallista hallinnollis-juridista tai sen ammatillis-tieteellistä traditiota. En myöskään vanno vanhojen hyvien aikojen nimeen ja odota niiden paluuta tai ylistä käytännöllisen järjen ylivertaisuutta teoreettiseen nähden. En myöskään kaipaa aikaan ennen sosiaalityön akatemisoitumista, sillä sosiaalityö tarvitsee oman tieteellisen opetuksensa ja tutkimuksensa aivan samalla tavalla kuin ekonomit, metsänhoitajat, papit, lääkärit, sairaanhoitajat, juristit, tutkijat ja opettajat omansa. Puhun yksinkertaisesti sen kokemuksellisen perinteen kiistattomasta merkityksestä, joka syntyy kun elävät, lihaa ja verta olevat ihmiset työskentelevät erilaisten ideologisten kehikkojen sisällä tuhansien toistojen tuoman kokemuksen, työssä kehittyvien peukalosääntöjen ja asioihin syntyvän näppituntuman avulla. Umberto Econ ajatusta mukailien nimenomaan tämän tietämyksen menettäminen ja sen merkityksen kieltäminen on ollut hinta, joka professionaalistuneesta sosiaalityöstä on ollut maksettava. Ja se on myös yksi tärkeä avain sosiaalityöntekijöiden hiljaisuuteen, heidän modernin kriisiinsä.

Kokemuksellisen tiedon paluu

Toisaalta on hyvin ymmärrettävää, ettei myönteisesti varautuneilla ladattu utooppisilla energioilla moderni ole ollut kiinnostunut kokemuksellisesta tiedosta tai siihen sisältyvistä yksilöllisistä traditioista, koska huomina on ollut täynnä tieteen ja tekniikan tarjoamia lupauksia ”täydellisestä tai täydelliseksi tehtävästä yhteiskunnasta” (Habermas 1987). Tästä perspektiivistä katsottuna jokapäiväisessä elämässä käytännön kokemusten kautta syntynyt tieto ei ole näyttänyt kovin mielenkiintoiselta tai erityisiä lupauksia sisällään pitävältä. Jos moderni kuitenkin on projisoinut mielikuvan omasta ”kaksoisolennostaan” tulevaisuuteen, tämän projektion romahdettua yhteiskunnallisen ”kaksoisolennon” välttämättömyys saa uutta merkitystä ja löytyy lähempää kuin arvaamukseen.

Maffesolin (1995, 35-39) mukaan kokonaisilla yhteiskunnilla ja aikakausilla on oma tyylinsä. Esimodernissa yhteiskunnassa se on ollut staattisuus, modernissa alati huomiseen kurkottava dynaamisuus. Postmodernin yhteiskunnan tyylin ominaispiirre on variaatio, monenlaisten elementtien yhtäaikainen läsnäolo ja sisäkkäisyys. Sitä luonnehtii erilaisten tyylien päällekkäisyys varsinkin siirtymäkausien aikana sekä menneen historian tapahtumien ja ”tyyppien” syklinen paluu, joka perustuu lajityyppien sekoittamiseen ja ”vanhan hyvän ajan” elementtien monimuotoiseen uudelleen käyttöön.

Toisin sanoen kysymys ei ole massiivisten, rutiineillaan ja säännönmukaisuuksillaan jokaista sitovien ja velvoittavien, ajan ja sattuman ulkopuolelle sijoittuvien ”ikuisten” traditioiden paluusta. Pikemminkin kyse on jatkuvasti uudelleenmuokkautuvien, ironisten, itsestään tietoisiksi tulleiden ja liikkuvien ”pienien traditioiden” esiin astumisesta; uusia tulkintoja tarjoavista ”toisenlaisista tarinoista”, joihin palaan tekstissäni myöhemmin.

Erinomaisia esimerkkejä tästä syklisestä paluusta ympärillämme ovat Maffesolin (mt. 35-36) mukaan vaikkapa kansanperinne, intohimo sukututkimukseen, paikallisten ominaispiirteiden ja tuotteiden ylistäminen tai vaikka musiikkivideoiden ja mainosten tapa käyttää mytologisia aineksia. Oleellista monisäikeisen yhteiskunnan ilmiöiden yhteydessä on huomata, että ne nojaavat sellaisiin arvoihin, joille ei ole ollut aiemmin tilaa sosiaalisessa elämässä. Parhaimmillaankin nämä arvot ovat olleet eristettyinä yksityisyyden alueelle. Niille ei ole annettu minkäänlaista akateemista merkitystä, on ollut kyse sitten yhteisöllisyydestä, arkipäiväisyydestä, paikallisuudesta, nykyhetkestä, intohimosta tai imaginaarisesta niiden eri muodoissa. Hänen mukaansa juuri erilaisia arkipäiväisyyksiä on hyödyllistä analysoida hetkellä, jolloin suuret ideologiset vaikuttimet ovat kokeneet haaksirikon ja on tärkeää palata laatua

vailla olevan elämän peruskysymyksiin. Tämä tekee uudella tavalla tärkeäksi kokemuksellisen tiedon, traditiot tai jokapäiväisessä elämässämme käyttämämme maalaisjärjen – toisin sanoen ne tarinat, joita me olemme.

Maalaisjärjen analyysi

Uskonto perustaa olemassaolonsa ilmestykseen, tiede metodiin ja ideologia moraaliseen intohimoon. Sen sijaan maalaisjärkeä ajatellessamme oletamme, ettei se ole mitään mainitsemisen arvoista etsiessään auktoriteettinsa eletystä elämästä. Kuitenkin Clifford Geertzin (1983, 75) mukaan on olemassa lukemattomia syitä, joiden vuoksi arkinen maalaisjärki tulisi nähdä yhtenä tietois- sen ajattelun muotona pikemminkin kuin sinä itsestäänselvyytenä, jona siihen tänä päivänä suhtaudumme. Maalaisjärjen analyysi edellyttää etäisyyden ottamista tähän itsestäänselvyyteen.

Maalaisjärkeä analysoidessaan Geertz (mt. 76) osoittaa, miten siitä puhues- samme emme tarkoita, että joku ihminen pelkästään käyttää silmiään ja kor- viaan. Yleensä tarkoitamme, että hän pitää silmänsä auki ja käyttää niitä arvi- oiden ja älykkäästi, tekee havaintoja ja pohtii niitä selvittääkseen jokapäiväisen elämänsä ongelmista mahdollisimman mielekkäällä, tehokkaalla ja taloudelli- sella tavalla. Tai jos olemme sitä mieltä, ettei jollakulla tällaista käytännöllistä järkeä ole, tarkoitamme että hän tunaroi oman elämänsä arkipäiväisyyksien kanssa ja tekee sillä tavoin elämänsä hankalaksi. Maalaisjärjellä on vain vähän tekemistä kapeasti määritellyn älykkyyden käsitteen kanssa. Asian voi myös ilmaista Geertziä mukaillen vieläkin konkreettisemmin: kaikkihan me tiedäm- me, että maailma on täynnä hyvin erilaisissa ammateissa toimivia korkean älykkyydosamäärän omaavia hölmöläisiä.

Mikäli maalaisjärki on jokapäiväisen elämän kokemusten tulkintaa ja reflek- tointia esimerkiksi myyttien, maalausten tai epistemologian lailla, silloin se on samalla tavalla historiallisesti konstruoitunutta ja määrittynyttä. Siksi sitä Geertzin (mt.76) mukaan voidaan kyseenalaistaa, väittää vääräksi, muotoilla, kehittää, muodollistaa, tutkia ja tarkastella, jopa opettaa. Se voi myös vaihdel- la dramaattisesti ihmisestä toiseen. Lyhyesti sanottuna maalaisjärki on kult- tuurinen systeemi, vaikkei tavallisesti kovin tiukasti organisoitunut. Se raken- tuu samalle perustalle kuin mikä tahansa sellainen systeemi ja sen arvoa ja luotettavuutta arvioivat ne, jotka sitä käyttävät.

Meille tiede, taide, ideologia, laki, uskonto, teknologia, matematiikka, jopa nykyään etiikka ja epistemologia näyttävät riittävän todellisilta kulttuurisen ilmaisun muodoilta, jotta voimme tutkia niitä intensiivisesti ja sitten lisätä

oman näkemyksemme tutkittavaan asiaan. Geertz (mt. 92) kuitenkin toteaa, ettei näin ole maalaisjärjen kanssa. Se näyttäytyy meille jonakin, joka jää yli kun järjenkäytön huolellisesti artikuloidut ja sofistikoitummat järjestelmät ovat tehneet työnsä. Maalaisjärki on jotakin niin itsestään selvää, jotakin joka on niin lähellä meitä, että sitä on lähes mahdoton havaita.

Silti Geertz (mt. 92) väittää, että maalaisjärki muodostaa kulttuurisen järjestelmän. Siihen on sisäänrakennettu aineksia, joita ei empiirisesti kyetä kattamaan tai käsitteellisesti muotoilemaan, eikä sitä saa haltuun pelkästään luettelomalla sen sisältöjä, jotka ovat hyvin heterogeenisiä sekä eri yhteiskuntien välillä että niiden sisällä. Sitä ei voi ymmärtää ryhmittelemällä tai laskeamalla yhteen niitä sisällöllisiä johtopäätöksiä, joita se tekee, koska sellaisiakaan ei ole. Sen sijaan sen äänen ja laadun tavoittamiseksi on edettävä moninaisia kiertoteitä ja aiemmin kulkemattomia sivupolkuja, jotka johtavat läpi metaforisesti konstruoitujen väitteiden. On muistutettava ihmisiä siitä, mikä he jo tietävät. On muistutettava heitä heidän arkisesta olemassaolostaan ja siitä, että me kaikki olemme tarinoita.

Hyvin argumentoidun, analyttisen ja rationaalisen tiedon merkitystä ja sen tuottamisen tärkeyttä ei ole mieltä kieltää. On tärkeää oivaltaa, että myös jokapäiväisille elämällemme ja siellä tekemillemme havainnoille pohjautuvilla, mutta vähälle huomiolle jääneillä ja väheksytyillä tarinoilla on tärkeä rooli uuden tiedon tuottamisessa (Boland & Tenkasi 1995). Ne voivat avata kokonaan uusia näkökulmia vanhoihin tuttuihin asioihin ja niihin tulkintoihin, joita elämästä ympärillämme olemme tottuneet tekemään.

IV

JOHTOPÄÄTÖKSET

SOSIAALITYÖN MODERNISOITUMISEN NELJÄS KÄÄNNE

Tässä viimeisessä luvussa arvioin tutkimukseni toteuttamista, kokoa ja tiivistän eräitä tutkimustuloksiani ja arvioin niiden yleistettävyyttä ohi havaintojeni pohjana toimineen empiirisen aineiston. Tulosten pohjalta esitän myös joitakin päätelmiä siitä, mihin suuntaan sosiaalityön asiantuntijuus tulevaisuudessa näyttäisi olevan kehittymässä.

Tutkimusprosessin arviointia

Tutkimukseni on kohdistunut sosiaalityön asiantuntijuuden murrokseen ja niihin uusiin haasteisiin, joita sillä nykypäivänä on edessään. Löytääkseni vastauksia tutkimusongelmiini olen haastatellut arvostettuja, kokeneita ja osavia sosiaalityön asiantuntijoita ja analysoinut niitä havaintoja, joita he ovat työnsä muutoksista tehneet. Valitsemani tutkimusmenetelmä on ollut mielenkiintoinen ja antoisa, mutta samalla melko työläs ja juuri työläytensä vuoksi vaativa toteuttaa. Yhdestä haastattelusta on saattanut kertyä helposti 20-30 litteroitua tekstisivua. Haastattelujen litterointi osoitti konkreettisesti, miten niin oma kuin haastateltavieni vireystila vaikutti selvästi haastattelujen kulkuun. Kiire ja väsymys heijastuivat keskusteluissa helposti kesken jääneinä temaattisina kehittelyinä ja hajanaisena poukkoiluna asiasta toiseen.

Vaikka haastattelujen kokonaismäärä antoi hyvän käsityksen siitä, millä tavalla kokeneet sosiaalityöntekijät keskustelevat omasta asiantuntijuudestaan, vasta aineistojen huolellinen läpikäynti ja hämmennystä, neuvottomuutta ja ahdistusta aiheuttavien asioiden järjestelmällinen paikantaminen paljasti sosiaalityön asiantuntijuuden murroksen sisällölliset ydinkategoriat. En ollut osannut selkeästi ennakoida niitä etukäteen, enkä siitä syystä myöskään läheskään aina osannut pysähtyä myöhemmin aivan oleelliseksi osoittautuneen teeman äärelle täsmentääkseni, syventääkseni ja rikastaakseni aihepiiriin liittyvää keskustelua. Toisaalta jos tutkimuksessa jäljittää jotakin vasta muotoutumassa olevaa uutta ja pyrkii rakentamaan uusia käsitteitä ja teoreettisia selitysmalleja, asiasta ei voikaan olla etukäteen kovin täsmällistä ja tarkkaa käsitystä. Silloin lähestymistavan avoimuus, siihen sisältyvä joustavuus ja epävarmuuden sietäminen ovat erityisen väistämätön osa tutkimusprosessia.

Kaupunkisosiaalityön tuloa ennakoidessaan Antti Karisto (1997) toteaa, että uudet sosiaaliset ongelmat ja niiden tulkinnat löytävät tiensä yleensä ensimmäisinä suuriin asutuskeskuksiin. Kaupunkielämä on elämää valinta- viidakossa, eikä siellä ongelmien kohdatessakaan kaikki asiat ole välttämättä yhden kortin varassa. Maaseudulla perinteet sitovat ja ohjaavat elämää paljon tiukemmin ja pidempään. Tätä taustaa vasten maamme suurten kaupunkien sosiaalityöntekijöiden puuttuminen aineistostani saattaa olla jonkinlainen potentiaalinen virhelähde. Toisaalta haastatteluiden tarjoama kuva tilanteesta ei ollut tässä suhteessa selkeän kaksijakoinen. Mukana oli pienten maaseutupaikkakuntien sosiaalityöntekijöitä, joiden työorientaatio painottui selvästi tavoin, jotka Karisto liittyy kaupunkisosiaalityön tuloon. He pyrkivät tietoisesti vahvistamaan erilaisia ”uusia aloituksia” ja toisia mahdollisuuksia asiakkaidensa elämässä. Toisaalta kaupunkien sosiaalityöntekijät saattoivat kuvata ja tulkita kohtaamiaan sosiaalisia ongelmia tavoin, joita saattoi pitää hyvin traditionaalisina. Aineistosta löytyi hyvin suuria paikallisia ja yksilöllisiä eroja tämän asian suhteen.

Kouluttautumista väitöskirjassaan tutkineen Leena Niemi-Väkeväisen (1998, 18) tapaan voin todeta, että tutkimuksessani havaintojen kertyminen on ollut selvästi kahdensuuntainen prosessi. Siinä oma työhistoriani ja tutkimuksessa tekemäni havainnot ovat kietoutuneet tiiviisti toisiinsa ja auttaneet minua pääsemään sisään sosiaalityöntekijöiden maailmaan. Oletan, että esimerkiksi sosiaalityön hiljaisuuden kulttuuriin liittyneet viittaukset haastateltavieni puheessa eivät olisi välttämättä millään tavalla kiinnittäneet huomiotani, ellen itse 1980-luvun alussa olisi ollut mukana sosiaalityössä ja sen myötä kaikissa kelpoisuuskeskusteluihin liittyvissä konkreettisissa vaiheissa ja käännteissä. Kun sitten vuosikymmenen poissaolon jälkeen palasin uudelleen

perusammattini kysymysten äärelle, havahduin vähitellen pohtimaan tiettyjen keskusteluaiheiden säilymistä ammattikunnan keskuudessa läpi vuosien. Tämä pohdinta johti minut hiljaisuuden kulttuurin kautta analysoimaan tarkemmin sosiaalityön asiantuntijuuden kolmannen suuren käänteen (Satka 1997) suhdetta nykymurrokseen.

Jo tutkimukseni lähtökohdat viittaavat siihen, että kyseessä on ensisijaisesti tiettyyn aikaan, paikkaan ja kulttuuriseen kontekstiin, omaan yhteiskuntaamme ja sen kehitysvaiheisiin sidottu sosiaalityön asiantuntijuuden murroksen ja sen uusien haasteiden analyysi. Esimerkiksi sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurin kautta jäljittämäni tapa, jolla suomalainen sosiaalityön koulutus 1980-luvun alussa akatemisoitui ja jolla tietyt *tietoon, tiedostamiseen, käsittelemiseen, havaitsemiseen ja osallisuuteen* liittyvät sisäiset periaatteet siinä yhteydessä legitimoitiin, heijastelee nimenomaan omaa aikaansa ja sen historiallis-yhteiskunnallista tilannetta. Silloin suomalaisen sosiaalityön ympärillä kohtasivat monien eri intressiryhmien pohjimmiltaan hyvin samansuuntaiset pyrkimykset.

Toisaalta tutkimuksessa tekemäni havainnot heijastelevat myös laajempia kansainvälisiä kehityskulkuja. Sosiaalityön tieteellistymispyrkimysten ympärillä käyty monensuuntaista keskustelua, siihen liittyneitä ristiriitaisia pyrkimyksiä ja professionaalisten hierarkioiden, erojen ja etäisyyksien rakentamista voi helposti jäljittää aina vuosisadan alkuun saakka (Austen 1983; Kunzel 1993, 137-177; Karvinen 1992; 1996, 45-52; Swigonski 1994). Vaikka Suomessa sosiaalityön koulutusta tieteellistettäessä tehtiin omaleimainen kansallinen ratkaisu liittämällä sosiaalityön opetus sosiaalipolitiikkatieteen yhteyteen¹⁸, pohjimmiltaan opetuksen akatemisoituminen toteutti sosiaalityöntekijöiden pitkäaikaista ja kansainvälisesti tunnustettua intressiä. On selvää, että ajankohdan kansalliset ja sosiaalipolitiikkatieteen historiaan ja teoreettiseen kehitysvaiheeseen liittyneet syyt antoivat ratkaisulle maassamme oman sävynsä ja rakensivat omalta osaltaan asiantuntijatiedon hierarkioita ja sosiaalityön hiljaisuuden kulttuuria tavoin, jotka kenties missään muualla eivät ole toteutuneet täysin samankaltaisina.

Myös muut haastatteluaineistojen analyysin kautta esiin nousseet sisältökategoriat heijastelevat samanaikaisesti sekä hyvin paikallisia että hyvin laajoja kansainvälisiä kehityskulkuja. Viimeisen vuosikymmenen aikana jokainen moderni teollinen yhteiskunta on saanut osansa näistä pohjimmiltaan globaaleista poliittisista, taloudellisista, sosiaalisista ja ekologisista ongelmista. Ne ovat murentaneet nopeassa tahdissa totunnaisia yhteiskunnallisia turvia ja varmuuksia ja tarjonneet tilalle myöhäismodernin yhteiskunnan pirstaleisen, ristiriitaisen ja kompleksisen todellisuuden (Beck 1994). Siitä huolimatta nämä

prosessit ovat toteutuneet eri maissa eriaikaisesti ja monin erilaisin muunnelmoin, kunkin maan historiallisista ja kansallisista ominaispiirteistä sävynsä ja painotuksensa ammentaen.

Sosiaalityön asiantuntijuuden muuttuvat määreet

Kokeneiden sosiaalityöntekijöiden haastattelut osoittavat selvästi, miten vaihtelevissa problematiikoissa ihmiset nyky-yhteiskunnassa elävät ja miten monimuotoisten ja pitkälle yksilöllistyneiden kysymysten kanssa he jokapäiväisessä elämässään painiskelevat. En halua kuitenkaan tutkimukseni lopuksi väittää, että ihmisten ilon ja onnen hetket tai heidän tuskansa, kärsimyksensä ja avun tarpeensa olisivat olleet aikaisemmin jotenkin vähäisempiä kuin tänä päivänä. Niin ei tietenkään voi sanoa, eikä siitä mielestäni ole lainkaan kysymys. Enemmänkin kysymys on siitä, mihin ihmiset eri aikoina ovat halunneet ja kyenneet kiinnittämään toivonsa ja luottamuksensa; millaisia tulkintoja he ovat omaan elämäänsä liittyville kysymyksille antaneet ja sen myötä millaisia ratkaisuja he ovat yrittäneet niihin etsiä.

Perinteisessä yhteiskunnassa ihmisille tarjosi perimmäisen turvan uskonnollis-metafyysinen maailmankuva ja sen viitoittamat elämänpolut ja -kohtalat, olivat ne sitten historiallisesti millaisia tahansa. Uskonnollis-metafyysisen maailmankuvan vähitellen väistyessä moderni maailma rakensi itsensä unelmalle järjellä hallittavasta, rationaalisesti suunnitellusta ja keskitetysti ohjatusta yhteiskunnasta. Tälle perustalle rakennettujen instituutioidensa ja järjestelmiensä kautta sen oli määrä luoda turvaa, varmuutta ja luottamusta ihmisten elämään. Ellei aivan tänään, niin kuitenkin huomenna, tai joka tapauksessa joskus lähitulevaisuudessa.

Näitä käsityksiä myötäillen jokainen aika on määritellyt sosiaalityön asiantuntijuuden omista lähtökohdistaan ja omasta itseymmärryksestään käsin. Kovin kaukana historiassa ei ole aika, jolloin filantropia ja kristillinen lähimmäisenrakkaus olivat tärkeimpiä sosiaalityön edelläkävijöiden toimintaa ohjaavia lähtökohtia. Satka (1995) on analysoinut väitöskirjassaan modernin suomalaisen sosiaalityön syntyä ja kehitystä 1950-luvulle saakka. Tutkimuksessaan hän on paikantanut ne historialliset vaiheet ja nimennyt henkilöt, joiden kautta keskitetty sosiaalhallinto ja sosiaalityötä ohjaava lainsäädäntö alkoivat vähitellen rakentua maahamme. Niiden myötä alkoi unelma tieteellisesti ohjatusta, hallitusta ja suunnitellusta yhteiskunnasta ja siinä toteutettavasta sosiaalityöstä vähitellen hahmottua ja ohjata pyrkimyksiämme.

Viime vuosien murtumat ja siirtymät ovat kuitenkin tehneet näkyviksi tämänkin lähestymistavan rajoitukset ja sen elämää orientoivien potentiaalien hiipuvan voiman. Tapa, jolla yksilöllistynyt, tilannekohtaisiin sopimuksiin pohjautuva ja oikeudellistuva elämäntapa on leviämässä keskuudessamme kertoo omaa kieltään tästä kehityksestä. Tänä päivänä tilanne näyttää siltä, että menneisyyden elämäntavat eivät kuitenkaan jää kokonaan taakse, vaikka uusia syntyy niiden rinnalle. Ehkä niitä pikemminkin vain tulkitaan uudelleen ja uudella tavalla. Samalla nämä uudelleentulkinnat ja niiden rinnalle syntyvät kokonaan uudenlaiset elämäntavalliset innovaatiot tarjoavat ihmisille niitä ”heimolaisuuden lohdullisia nurkkauksia”, joista Bauman (1997) mielellään puhuu.

On helppo todeta, miten yhä edelleen on olemassa vanhoja ja koko ajan syntyy uusia uskonnollis-metafyysiseen maailmankuvaan olemisensa rakentavia elämysyhteisöjä. Mielenkiintoinen muistutus tästä on esimerkiksi nykyinen halu uskonnollisesti painottuneiden päiväkotien ja koulujen perustamiseen (Valtonen 1997). Yhä edelleen ihmiset haluavat myös järkeistää ja suunnitella erilaisia toimintoja ja tehdä tieteellistä tutkimusta ongelmiansa ratkaisemiseksi, toimintavaihtoehtojensa lisäämiseksi tai päätöksenteon varmistamiseksi. Toisaalta yhtä välttämättömältä näyttää myös avautuminen jollekin kokonaan uudelle, joka kenties noudattaa aivan toisenlaista rationaliteettia kuin mille olemme tottuneet elämämme ja ajattelumme rakentamaan.

Risto Eräsaari ja Riikka Jokinen (1997, 19) kuvaavat nykyistä tilannetta todeten, miten saman yhteiskunnan sisällä ihmiset elävät hyvin erilaisissa elämänpoliittisissa problematiikoissa. Esimoderneiksi he nimeävät askriptiiviset eli ei-itsehankitut asiat, joista osa ihmisistä tavalla tai toisella on riippuvaisia. Nämä problematiikat voivat liittyä esimerkiksi sukupuoleen, kieleen, rotuun tai alueellistuneeseen köyhyyteen ja sen mukanaan tuomiin sosiaaliisiin konflikteihin. Teollisen yhteiskunnan problematiikoissa elävät ihmiset kaipaavat heidän mukaansa ympärilleen vakaiden instituutioiden ja järjestelmien edustamaa asiantuntijuutta ja niiden tarjoamaa turvaa ja suojaa erilaisia elämän uhkia vastaan. Sen sijaan postmoderneissa problematiikoissa elävät ihmiset eivät etsi varmuutta tai fundamentaalisia perusteita omalle olemiselleen. He viihtyvät ambivalenssissa, eikä heidän maailmaansa kuulu neutraloitu yleisiantuntijuus, vaan se on muuttunut kohdittaiseksi. Hyvin todennäköiseltä vaikuttaa myös ajatus, jonka mukaan sama ihminen voi elämäntilanteidensa vaihdellessa liikkua kaikkien näiden kysymysten avaamalla kentillä.

Tämän monenlaisiin alakulttuureihin ja vaihteleviin elämäntapoihin ja -tyyleihin jakautuvan todellisuuden keskellä sosiaalityöntekijöiden on kyettävä

vä jatkossa kehittämään asiantuntijuuttaan. Tähän kehitykseen sisältyy monenlaisia haasteita, ristipaineita ja uudenlaisten demarkaatiolinjojen rakentamista, eikä ole lainkaan itsestään selvää, miten sosiaalityön asiantuntijuus lopulta näiden muutospainoiden keskellä muovautuu. Konttinen (1991, 272) muistuttaa, että pitkän kehityshistoriansa kuluessa professiot ovat kehittäneet tehokkaan vaikuttamiskoneiston, harjaantuneet sen käytössä ja hallitsevat hyvin jäsenkuntansa. Ei ole aivan yksinkertaista ennakoita, miten ne reagoivat murroksen mukanaan tuomiin legitimitteettiongelmiin, kentän rakenteen muutoksiin ja ammattikuntien rajanveto- ja statusasemia koskeviin uusjakopaineisiin.

Nykyisen kehityksen valossa näyttää kuitenkin siltä, että pitkällä aikavälillä muutokset eivät kunnioita enää niitä hierarkioita, erotteluita, jakoja ja luokituksia, joilla olemme tottuneet aikaisemmin ammatillista toimintaa jäsentämään. Näiden vanhojen jäsenysten tilalle ovat astumassa heikosti määritellyt, hybridit ongelmat ja ongelmanratkaisut, joita on kuvattu esimerkiksi monikonktextisuuden ja rajanylitysten käsittein (Engeström & co. 1995). Hybridien ongelmanratkaisujen tuottamiseksi asiantuntijoiden on kyettävä jatkossa sovittelemaan ja yhdistelemään monenlaisia elementtejä hyvin erilaisista konteksteista voidakseen vastata edessään oleviin haasteisiin. Latourin mukaan (Eräsaari ja Jokinen 1997, 10-11) hybridien lisääntymisen myötä meidän on syytä unohtaa kaikki mahdollisuudet siihen, että voisimme säilyttää eriytyneet alueet ja asiantuntijamekanismit, erityisesti luonnon ja kulttuurin, mutta myös talouden, esteettisen ja sosiaalisen omissa erillisissä mentaalisisä lokeroissaan. Syntymässä oleva todellisuus perustuu pikemminkin uusien järjestysten rakentamiseen politiikan, tieteen, teknologian ja luonnon monimuotoisen sekoittumisen kautta.

Aiemmin hyvinvointivaltio on pyrkinyt lainsäädäntönsä ja keskitettyjen ohjaus- ja suunnittelujärjestelmiensä kautta puskuroimaan sosiaalityölle autonomisen sosiaalisen asiantuntijuus-, toiminta- ja päätöksentekoa alueen¹⁹. Nykymurroksen oloissa tämän eriytyneen toiminta-alueen rajaaminen on kuitenkin entistä vaikeampaa. Tätä muutosta analysoidessaan Nikolas Rose (1998) viittaa hyvinvoinnin kasvaviin kansallisiin ja valtionaloudellisiin kustannuksiin ja sen myötä erilaisiin sosiaalisten järjestelmien purkautumisiin, talousdiskurssin muutoksiin, markkinoistamisen ja konsumerisoinnisen ideoiden esiinmarssiin ja identiteettipolitiikan nousuun. Identiteettipolitiikasta ja siihen sisältyvästä pluralismista puhuessaan hän ottaa esiin mm. kansallisuuden, uskonnon, seksuaalisuuden tai vammaisuuden ympärillä käytävät keskustelut ja kiistat. Näiden keskiössä ovat eri yhteisöjen ja yksilöiden kilpailevat ja yhteismitattomat ”arvot” ja ”oikeudet”.

Rose (mt.) nostaa analyysissään esiin lähes täsmälleen samat asiat, jotka näyttävät herättävän hämmennystä, neuvottomuutta tai ahdistusta myös kokeineissa sosiaalityön asiantuntijoissa. Näiden teollista yhtenäiskulttuuria murentavien kehityskulkujen myötä näyttää todennäköiseltä, että sosiaalityön asiantuntijuutta ja sen itseymmärrystä ohjanneet sisäiset periaatteet on ennemmin tai myöhemmin ajateltava, tulkittava ja ymmärrettävä perusteellisesti uudelleen ja uudella tavalla.

Tutkiva vai kirjoittava sosiaalityöntekijä?

Edessämme olevan sopeutumisen haasteen vaativuutta Gianni Vattimo (1989, 21-22) kuvaa toteamalla, ettei kukaan meistä vielä tiedä kovin hyvin, millaista voisi olla vailla fundamentaalisia perusteita oleva, ajan ja sattuman virrassa huojuviin koordinaatistoihin kiinnittyvä ajattelu tai sille perustuva toiminta. Historian kuluessa olemme oppineet siihen, että kaipuu suljettuihin, samanaikaisesti sekä uhkaaviin että rauhoittaviin horisontteihin juurrutetaan meihin aina uudestaan sekä yksilöinä että yhteiskuntina. Olemme tottuneet ajattelemaan olemistamme jonakin vankkana, pysyvänä ja tasapainoisena pikemmin kuin prosessina, joka on tekemisissä jatkuvien tapahtumisten, sopimusten, vuoropuhelun ja tulkinnan kanssa.

Toisaalta haastattelumatkoillani kiertäessäni saatoin omin silmin todeta, miten huomisen haasteisiin vastaava työskentelytapa on jo hyvää vauhtia syntymässä erilaisissa toimipisteissä ja hyvin monimuotoisten ratkaisujen kautta. Niiden avulla sosiaalityössä luodaan paljon toimivaa, kohdittaista järjestystä. Yhteiskunnallisen murroksen ja sen monien ennakoimattomien ja vaikeasti määriteltävien seurausten kanssa painiskelevat sosiaalityöntekijät kehittävät koko ajan arkista työtään tehdessään uusia menetelmiä ja tapoja vastata kohtaamiinsa ammatillisiin haasteisiin. Paikallisiin tarpeisiin kehitetyt innovaatiot, työmenetelmät tai yhteistyömuodot eivät kenties sellaisinaan sovellu jonkin toisaalle, mutta tieto niistä voi antaa ideoita kehittämistyöhön muualla.

Tutkivan sosiaalityön idea on ollut yksi moderni tapa vastata sosiaalityön asiantuntijuuden kehittämisen haasteisiin. Arvioidessaan tutkivan työotteen menestystä sosiaalityön kentillä Rajavaara (1990; 1993a) osoittaa, miten siitä käytyjen keskustelujen painopisteet ovat vaihdelleet vuosien kuluessa. Sosiaalityön akatemisoitumisen yhteydessä maassamme yleistyi keskustelu ammattikäytäntöjen tieteellistämisestä ja laadun kohentamisesta tutkivan sosiaalityön kautta. 1980-luvun puolivälissä nousi alkuvaiheen korostuneen profession kehittämisenintressin rinnalle ajatus sosiaalityöntekijöiden tuottaman tiedon

valjastamisesta kunnallisen päätöksenteon, sosiaalihalinnon ja suunnittelun apuvälineeksi. Tutkivaa sosiaalityötä pidettiin kunnallisen sosiaalipolitiikan kehittämisen kannalta mielekkäänä investointina. Hieman myöhemmin, vuosikymmenen loppupuolella tutkivasta sosiaalityöstä käydyissä keskusteluissa voimistuivat kehittävän työntutkimuksen ideat (esim. Arnkil 1988, 1990; Karvinen 1987). Rajavaara (mt.) kuvaa, miten tämän toimintamallin avulla toivottiin syntyvän tietoa, joka olisi paremmin hyödynnettävissä kuin ulkopuolisten tutkijoiden tuottama tieto.

Vuosien varrella on tarjottu monenlaisia tutkimusstrategioita sosiaalityön käyttöön. Niissä on painotettu vaihtelevasti erilaisia tieteellisiä lähtökohtia samoin kuin työntekijöiden osallisuutta, yhteistoimintaa ja itsearviointia. Jokapäiväinen arki on kuitenkin osoittanut, ettei mikään esillä olleista vaihtoehdoista ole viitoittanut helppoja reittejä sosiaalityöntekijöiden professionaaliseen unelmalle, sosiaalityökäytäntöjen tieteellistämiseksi, Rajavaara (1993a) toteaa. Hän kyseleekin hyvinvointivaltion myllerrysten ja sen muuttuvien taloudellispoliittisten ehtojen keskellä kenttätyöntekijöiden omaa asiantuntijakulttuuria tuottavan ja sosiaalihalinnolliselle ja akateemiselle asiantuntijapuheelle vastakeskustelua synnyttävän tutkivan työotteen perään.

Samana työotteen perään kaipailen minäkin, mutta hieman toisenlaisesta näkökulmasta. Meneillään olevaan yhteiskunnalliseen murrokseen ja sen moniin syvällekkäviin seurauksiin viitaten haluan tarjota jatkossa tutkivan sosiaalityöntekijän käsitteen rinnalle kielikuvaa *kirjoittavasta sosiaalityöntekijästä*. Mielestäni se vastaisi varsin hyvin niitä haasteita, joiden edessä ammattikunta näinä aikoina näyttää olevan. Ellei mitään vakaita koordinaatioita, perimmäisiä merkityksiä tai kaiken selittävää ja yhteen kokoavaa metasanastoa ole enää mahdollista löytää (vrt. Rorty 1984), silloin lisätäksemme ymmärrystämme sosiaalityöstä tarvitsemme uudenlaista tietoa ammatillisesta arjesta ja siellä elävien ihmisten toiminnasta. Niistä valinnoista, ratkaisuista, päätöksistä ja perusteluista, joita he jokapäiväisessä työssään tekevät ja tuottavat. Käytännössä se voi tarkoittaa esimerkiksi alalla työskentelevien ihmisten ja heidän asiakkaidensa elämäkertoja, muistelmia, päiväkirjoja, kirjeenvaihtoa, erilaisia prosessi- ja projektikuvauksia, tapausselostuksia, paikallishistorioita, ammattihuumorin tuntemusta – joka tapauksessa yksilöllistä toimintaa, kokemuksia, valintoja ja ratkaisuja suurten instituutio- ja rakennetarinoiden sijaan tai ainakin niiden rinnalle.

Uskon, että jatkossa erilaisilla pienillä, mobiileilla, yksilökohtaisilla tarinoilla, niihin kiinnittyvällä osaamisella ja niiden heijastelemilla traditioilla on meille entistä tärkeämpi merkitys. Kun meiltä on mennyt varmuus, emme tarvitse pelkästään asiakkaidemme tarinoita. Me tarvitsemme myös toinen toistem-

me tarinoita entistä enemmän nähdäksemme, millaisia ratkaisuja kukin on ammatillisiin kysymyksiinsä kehitellyt. Juuri tällaiset pienet tarinat ja niihin sisältyvät traditiot antavat rohkeutta tehdä väistämättömiä valintoja ja ratkaisuja, mutta ne eivät velvoita mihinkään, eivät syytä eivätkä sido kuten tekevät perinteisessä mielessä ymmärretyt traditiot tai suuret kertomukset, joihin moderni maailma meidät on ahtanut. Sen sijaan pienet tarinat mahdollistavat joustavan näkökulmien vaihdon, ratkaisujen etsimisen, tulkintojen tekemisen ja laajentamisen keskellä tätä lisääntyvää yhteiskunnallista monimutkaisuutta, sameutta ja käsittämättömyyttä. Niiden ainoa tehtävä on olla saatavilla ja valittavina, mitä ne mielestäni kovin heikosti vielä tänä päivänä ovat.

Haastattelut osoittivat todeksi Richard Rortyn (1989, 94) havainnon, jonka mukaan kärsivillä ihmisillä ei ole kunnollista, heidän kokemuksiiaan kuvaavaa kieltä käytettävissään. Monet heistä yksinkertaisesti kärsivät liian paljon rakentaakseen uusia sanastoja, joilla voisivat kuvata ongelmiaan. Tai niin kuin tänä päivänä vaikuttaa, että se kieli jota kärsimyksen kuvaamiseen joskus on käytetty, ei enää täytä tehtäväänsä. Se ei ole osuvaa tai avaa riittävästi niitä kysymyksiä, joista sen olisi tarkoitus puhua. Siksi hänen mukaansa ei voida puhua sellaisesta asiasta kuin ”uhrien ääni” tai ”alistettujen kieli”. Sen vuoksi työ, jolla heidän tilanteensa tehdään kielen kautta näkyväksi, on jonkun muun tehtävä.

Nykyisten muutosten keskellä on mielestäni turha kovin perusteellisesti murehtia sitä, onko sosiaalityöntekijöiden teksteistä löydyttävä hyväksyttävää yhteistä perustaa, täsmällistä metodia tai soveliaita sisäisiä ideaaleja (vrt. Rorty 1984) tai kantaa huolta siitä, millä tavalla tai keneltä ne voisivat hankkia legitimaationsa. Väitän, että useimpien niiden legitimaatioksi riittää – eikä se ole vähän – Rortyn (1989, 94) esittämä kiinnostuneen lukijakunnan tavoittaminen, uuden maailmaa avaavan sanaston kehittäminen ja parhaimmillaan sen kautta toteutuva toimintakykyisyyden lisääntyminen.

Toisilta oppiminen

Pluralisoituva todellisuus on kyseenalaistanut suljetun asiantuntijatiedon mahdollisuudet löytää vastauksia tämän päivän kysymyksiin. Oikeastaan se on tehnyt vaikeaksi edes tunnistaa niitä kysymyksiä, joihin vastauksia tarvittaisiin. Nopeasti muuttuvassa ja vaikeasti ennakoitavassa yhteiskunnassa näyttäisi ammatillisen toimintakykyisyyden säilyttäminen ja vahvistaminen edellyttävän kasvavaa avoimuutta ja työssä kertyneiden kokemusten ja erilaisiin tilanteisiin kehitelyjen ratkaisujen rohkeaa ja luontevaa jakamista. Risto Erä-

saari (1993b) toteaa, että tilanteessa jossa usko suuriin kertomuksiin on menetetty, tilalle astuu uudenlainen dialogisuus. Merkityksiä ei enää voi näyttää toteen monologisesti, vaan ne muodostetaan eettisten arvojen alueelta auktoriteettinsa hakevassa keskustelussa, johon osallistuvat samalla kentällä hyvinkin erilaisissa tehtävissä toimivat ihmiset.

Tarkoitukseni ei ole väittää, että tieteellisen tiedon tuotanto sosiaalityössä voitaisiin kokonaan korvata kokemuksella ja maalaisjärjellä. Uskon, että niitä kaikkia myös jatkossa tarvitaan, niiden suhde vain muuttuu. Tieteen asiantuntijoiden rinnalle tulevat eri alojen toimijat, joiden pitkän koulutuksen kehystämä kokemustieto mahdollistaa uusien näkökulmien avaamisen, tieteen kritiikin ja sen tietoaukkojen täydentämisen. Yhä monimutkaistuvassa maailmassa tarvitaan uudella tavalla vastavuoroista, arvioivaa ja keskustelevaa suhdetta erilaisten tietämisen tapojen ja tiedon tyyppien välille (Gibbons et al. 1994, 37).

Jarmo Toiskallio (1993, 27-32, 100) tulkitsee tällä tavoin toteutuvan dialogisuuden syvenemisenä, joka merkitsee erityisesti toisilta oppimista ja avautumista toisudelle ja erilaisuudelle – sellaiselle, jonka olemme tottuneet sulkemaan pois ja jota olemme oppineet pitämään ei-rationaalisenä. Toiskallion mukaan vastuullisuus toisudelle edellyttää kieltä, jolla on maailmaa avaava tehtävä. Hän kuvaa kielen kautta syntyvää toimintakykyisyyttä avoimuutena, jota voi luonnehtia pikemminkin verkoksi tai kudokseksi kuin kentäksi. Kenttä on litteä ja rajallinen. Sen sijaan verkko voi saada loputtomiin uusia muotoja ja ulottuvuuksia, kutoa jatkuvasti itseään. Tätä tarinoiden verkkoa kutovat ihmiset kertovat kukin tarinaansa tietoisina sen historiallisesta, aikaan ja sattumaan sidotusta luonteesta. He tietävät saavansa parhaimmillakin analyseillaan aikaan vain tilapäistä, pian taas hajoavaa järjestystä. Samoin he ymmärtävät liikkuvansa tulkinnasta toiseen; kertovansa aina avoimeksi jäävää, päättymätöntä tarinaa.

VIITTEET

- 1 Refleksiivisyys on yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun vakiintunut käsite. Siellä se tarkoittaa modernin teollisuusyhteiskunnan joutumista vastakkain omien seuraustensa kanssa; sen uhkia ja mahdollisuuksia refleksiivaa käyttäytymistä (Beck 1994) tai toimijaa, joka vanhoista sosiaalisista siteistään vapautuneena refleksoi olemassaolonsa sosiaalisia ehtoja ja itserefleksiossa toimii oman elämänsä tulkkina ja merkitysten antajana (Giddens 1994). Reflektiivisyys puolestaan on käyttäytymistieteelliseen ja oppimisteoreettiseen keskusteluun vakiintunut käsite, jonka lähtökohdat painottuvat yksilökeskeisemmin oman toiminnan ja sen lähtökohtien kyseenalaistamiseen, arviointiin ja omasta kokemuksesta oppimiseen. Tarkastelu suuntautuu enemmän yksilön sisäisistä prosesseista ympäristöön päin (esim. Kolb 1984; Mezirow 1990). Monissa sosiaalityön asiantuntijuustutkimuksissa on päädytty reflektiivisyys-käsitteeseen (esim. Karvinen 1996; Matthies 1993; Yelloly & Henkel 1995). Viitatessani toisten kirjoittajien teksteihin käytän heidän valitsemiaan käsitteitä. Itse puhun refleksiivisyydestä, joka reflektiivisyys-käsitettä vahvemmin painottaa ihmistä toimijana yhteiskunnallisissa yhteyksissään.
- 2 Flexnerin kanssa samankaltaisiin johtopäätöksiin sosiaalityön professionaalista statuksesta ovat tulleet myöhemmin monet muut professionaaliset tutkijat, esimerkiksi Carr & Saunders 1936, Wilensky 1964, Goode 1969 ja Etzioni 1969 (Austin 1983; Veeder 1990; Veeder & Hawkins 1991).
- 3 Kun jatkossa puhun sosiaalityön uudeltaisesta oikeudellistumiskehityksestä, tarkastelussa painottuvat ensisijaisesti haastattelemieni sosiaalityöntekijöiden tekemät havainnot ihmisten arkielämän ja sen ongelmien muutoksista, eivät oikeustieteilijöiden oikeudellistumisteemasta käymät teoreettiset keskustelut.

- 4 Vuonna 1968 perustetun sosiaalihuollon pääjohtaja Alli Lahtinen linjasi samana vuonna sosiaalihuollon kehittämisen tärkeimmäksi tavoitteeksi maassamme ”tasoittaa nykyistä kohtuuttoman erilaista palvelutasoa maan kunnissa ja maan eri osissa”. Uudistuksen toteuttamiskeinoiksi hän nimesi paitsi kuntasuunnittelun ja kuntauudistuksen, myös koko maata käsittävän sosiaalisuunnittelun (Pulma 1996, 41).
- 5 Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta (VALTAVA), siihen liittyneet 31 erityislain muutokset ja uusi sosiaalihuoltolaki hyväksyttiin eduskunnassa 16.6.1982 (Pulma 1996, 52).
- 6 Takuu-säätiön toiminta-ajatuksena on erityisten tarpeiden, kuten laitostaustaisuuden ja siihen liittyvien tekijöiden, esimerkiksi sairauden tai vaikeiden sosiaalisten tilanteiden huomioon ottaminen auttamistoiminnan kriteereinä (Iivari & Rastas 1995, 21).
- 7 Julkisessa keskustelussa samoin kuin tutkimuksen teossa ylivelkaisuuden määrittelyssä ja ylivelkaisten kotitalouksien määrän arvioinnissa on saatettu käyttää toimeentulotuen tarvetta, käytettävissä olevia tuloja tai omaa kokemusta ylivelkaantumisesta. Iivari & Heinonen (1997, 17-18) toteavat, että tällä hetkellä ylivelkaisuuden määrittelyksi on vakiintumassa ns. subjektiivinen mittari. Se tarkoittaa kotitalouden määrittymistä ylivelkaiseksi tilanteessa, jossa se ei enää kykene suoriutumaan velkojensa hoidosta käytävissä olevilla tuloillaan.
- 8 Irkka Peltonen on valittu Vuoden sosiaalityöntekijäksi vuonna 1996. Valinnan suorittaa vuosittain Sosiaalityöntekijäin Liiton hallitus jäsenyhdistyksen tekemien ehdotusten pohjalta. Valitun henkilön tulee olla arvostettu oman alansa asiantuntija, kehittäjä ja keskustelija.
- 9 Subjektiiivisella oikeudella tarkoitetaan kansalaisten oikeutta saada tarvitsemiaan etuuksia tai palveluja yhteiskunnalta riippumatta siihen varatusta määrärahasta. Tällöin kunta ei voi vedota määrärahojen loppumiseen yksittäistä etupäätöstä tehdessään (Mutalahti, T. 1996).
- 10 Nämä poikkeukset, ns. vahvat perusoikeudet ovat oikeus maksuttomaan perusopetukseen jokaiselle ja oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon sille, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa. Käytännössä näiden oikeuksien järjestämiseen tarvitaan alemmanasteista lainsäädäntöä (Tuori 1995, 174).
- 11 Erkki Torppa on valittu Vuoden sosiaalityöntekijäksi vuonna 1996 ja Anna Metteri vuonna 1994.
- 12 Sosiaalityöntekijät kuuluvat ns. harmaantuviin ammattikuntiin. Vuonna 1993 heidän keski-ikänsä oli 45 vuotta (Melkas 1996).

- 13 1980-luku on pitänyt sisällään sosiaalityön professionaalistumisprojektin kannalta monia merkittäviä kehityskulkuja, mutta mitään selväpiirteistä kokonaisnäkemystä tuon ajan tapahtumista ei vielä ole ennättänyt syntyä. Analysini jatko ei pyri olemaan mikään kattava yleisesitys 1980-luvun sosiaalityön kehityksestä, vaan valottaa asioita ainoastaan haastatteluissa esiin nousseiden teemojen ja havaintojen näkökulmasta.
- 14 Sosiaalityön koulutuksen kehittämisen vaiheet Marjatta Eskola (1982) tiivistää seuraavasti: ”Sosiaalialan koulutuksen kehittäminen on jo kahden vuosikymmenen ajan ollut työn alla. Kaksi komiteaa ja yksi työryhmä – Sosiaalihuollon koulutuskomitea, Sosiaalityön koulutuskomitea ja Seinäjoen korkeakoulutoimikunta – ovat julkaisseet mietintönsä (1960, 1972, 1975). Asian vireilläolo on pitänyt yllä keskustelua, jossa ammattikunnan ääni ei ole aina kantanut yli ammatin totunnaisiin, vanhakantaisiin odotuksiin perustuvien käsitysten. ... Riippumatta siitä, mitä yleensä ajatellaan tutkinnonuudistuksen uudistavasta merkityksestä, on todettava sen huomattavasti edistäneen sosiaalityön koulutusta. Tutkinnonuudistuksen eräänä keskeisenä periaatteena on ammatin tieteellistäminen kytkemällä koulutus ammattikuvaan (FYTT 1972).”
- 15 Olen lainannut ilmauksen Pauli Niemelän (1984) artikkelista ”Sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan paikka tieteiden joukossa”. Niemelän lähtökohta ei ole sosiaalivaltiokriittinen, vaan artikkelissaan hän etsii kokeilunomaisesti sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan paikkaa tieteiden järjestelmässä systeemi-teoreettista tarkastelutapaa käyttäen metodisena apuvälineenään.
- 16 Ks. nimimerkki ”Lumi lisääntyy tuvassa”, Sosiaalityöntekijä 1988/12.
- 17 Mielenkiintoinen vihje sosiaalityön ammatillistumiseen liittyvän taistelun ankaruudesta löytyy Kananojan ja Pentinmäen (1977, 24) oppikirjasta ”Yksilöllinen sosiaalityö”. Siinä he pohtiessaan ammatillistumisen ja yksittäisen sosiaalityöntekijän toiminnan välistä suhdetta siteeraavat Wilensky-Lebeaux’n kokoamia professionaalistuneiden ammattikuntien sisäisiä suhteita sääteleviä normeja. Niistä ensimmäinen alkaa: ”Työntekijän tulee kaikin tavoin pitää yllä ammatin auktoriteettia ja työn ammatillisia standardeja; tähän liittyy yleensä pyrkimys olla julkisesti kritikoimatta pätevyyden omaavia ammattitovereita, kriittinen asenne ei-päteviä työntekijöitä kohtaan...” Kananojasta tuli kirjan julkaisua seuranneena vuonna Sosiaalityöntekijäin Liiton puheenjohtaja. Niin kuin jo aiemmin olen osoittanut, tässä asemassa toimiessaan hän systemaattisesti puolusti kokemuksellisen tiedon merkitystä ammatillisen tietoperustan rakentamisessa ja varoitteli ammatillisen tiedon perinteen katkeamisen vaaroista.

- 18 Aila-Leena Matthies (1990, 31) kuvaa koulutusratkaisun omaleimaisuutta toteamalla, miten ainoalaatuinen on suomalaisen sosiaalityön poikkeuksellisen voimakas sosiaalipolitiikkatieteellinen identiteetti. Kansainvälisissä yhteyksissä se saattaa tuottaa alan tutkijoille ja opettajille jopa samastumisvaikeuksia, sillä ”muissa maissa sosiaalityön opettajat eivät juuri tutki, sosiaalipolitiikan tutkijat eivät tutki sosiaalityötä, ja ne harvat, jotka ylipäänsä tutkivat sosiaalityötä, tekevät sitä pääosin muilla kuin sosiaalipoliittisilla käsitteillä ja teorioilla”.
- 19 Rose (1998) määrittelee tämän hyvinvointihallinnon sosiaalisen alueen yhtenäisenä moraalisenä, kulttuurisena ja lingvistisenä kenttänä, joka kulkee rinnan kansallisvaltion kanssa ja jota sen omat yhtenevyyden ja johdonmukaisuuden lait ohjaavat. Kansalliset piirteet, maantieteellinen solidaarisuus, uskonto, kansainväliset konfliktit ja kielen ja kulttuurin historialliset siteet ovat yhdistäneet tämän sosiaalisen alueen kansalaisia kansallisen yhtenäiskulttuurin jäseniksi ja samalla yhteisesti hyväksytyjen sosiaalisten oikeuksien ja velvoitteiden kantajiksi.

LÄHTEET

- Ahponen, Pirkkoliisa (1997) (toim.) *Riskikirja. Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa*. Jyväskylä: SoPhi.
- Ahponen, Pirkkoliisa. & Cantell, Timo (toim.) (1996) *Zygmunt Bauman – postmodernin lumo*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Ahponen, Pirkkoliisa. & Marttinen, Heli (1997) Parisuhde riskiyhteiskunnassa. Julkaisussa Pirkkoliisa Ahponen (toim.) *Riskikirja. Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa*. Jyväskylä: SoPhi, 175 - 205.
- Alasuutari, Pertti (1994) *Laadullinen tutkimus*. Kolmas painos. Jyväskylä: Vastapaino.
- Acker, Joan (1987) *Hierarchies and Jobs: Notes for a Theory of Gendered Relations*. Paper prepared for the American Sociological Association Annual Meetings, Chicago 11., August.
- Andersson, Jan-Otto & Hautamäki, Antti & Jallinoja, Riitta & Niiniluoto, Ilkka & Uusitalo, Hannu (1993) *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa*. Juva: WSOY.
- Anttonen, Anneli (1994) Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henrikkson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Jyväskylä: Vastapaino, 203 - 226.
- Anttonen, Anneli & Henrikkson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.) (1994) *Naisten hyvinvointivaltio*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Arnkil, Erik (1990) Kehittyvä työntutkimus. Ajatuksia kehittävästä työntutkimuksesta. Teoksessa Mikko Mäntysaari (toim.) *Suomalainen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 65 - 88.
- Arnkil, Erik (1988) Kehittävä työntutkimus sosiaalityössä. Julkaisussa Aulikki Kananoja & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Ulla-Maija Rantala-aho & Raili Ruuskanen & Heikki Sillanpää (toim.) *Sosiaalityön vuosikirja 87-88*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry, 79-92.

- Austin, David M. (1983) The Flexner Myth and the History of Social Work. *Social Service Review* 57 (3), 357 - 377.
- Bauman, Zygmunt (1996a) Moraali kontingenssin aikakaudella. Teoksessa Pirkkoliisa Ahponen & Timo Cantell (toim.) *Zygmunt Bauman – postmodernin lumo*. Jyväskylä: Vastapaino, 267 - 282.
- Bauman, Zygmunt (1996b) Postmoderni moderni – Zygmunt Baumanin haastattelu. Timo Cantellin ja Poul Poder Pedersenin tekemä haastattelu teoksessa Pirkkoliisa Ahponen & Timo Cantell (toim.) *Zygmunt Bauman – postmodernin lumo*. Jyväskylä: Vastapaino, 283 - 300.
- Bauman, Zygmunt (1997) *What Prospects of Morality in Times of Uncertainty*. Esitelmä tilaisuudessa: Moraali epävarmuuden aikana. Tampere-talo 25.5.1997.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage Publications. London: Sage.
- Beck, Ulrich (1994) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash *Nykyajan jäljillä*. Jyväskylä: Vastapaino, 11 - 82.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Nykyajan jäljillä*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Benner, Patricia (1989) *Aloittelijasta asiantuntijaksi*. Juva: WSOY.
- Bereiter, Carl & Scardamalia, Marlene (1993) *Surpassing Ourselves. An Inquiry into the Nature and Implications of Expertise*. Chicago, IL: Open Court.
- Bertaux, Daniel (ed.) (1981) *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London: Sage.
- Bertaux, Daniel & Bertaux-Wiame, Isabelle (1981) Life Stories in the Baker's Trade. Teoksessa Daniel Bertaux (ed.) *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London: Sage, 169 - 189.
- Boland, Richard J. & Tenkasi, Ramkrishnan V. (1995) Perspective Making and Perspective Taking in Communities of Knowing. *Organization Science* 6 (4), July-August, 350 - 372.
- Brante, Thomas (1988) Sociological Approaches to the Professions. *Acta Sociologica* 31 (2), 119 - 142.
- Braye, Suzy & Preston-Shoot, Michael (1990) On Teaching and Applying the Law in Social Work: It is not that Simple. *British Journal of Social Work* 20 (4), 333 - 353.
- Brettschneider, Gunvor (1980) Sosiaalityön koulutuksen uudistaminen. *Sosiaaliturva* 68 (3), 70 - 73.

- Case, Cosette D. (1992) Multiprofessional Networks: Who Are the Knowledge Builders? Response to Veeder and Hawkins. *Sociological Practice Review* 3 (1), 42 - 44.
- Clark, Chris (1995) Competence and Discipline in Professional Formation. *British Social Work* 25 (5), 563 - 580.
- Collins, Barbara (1986) Defining Feminist Social Work. *Social Work*, 31 (3) 214 - 219.
- Davies, Celia (1980) *Rewriting nursing history*. London: Croom Helm.
- Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (1994) (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Dobson, Paul (1989) Self and Peer Assessment. Teoksessa Peter Herriot (ed.) *Assessment and Selection in Organizations. Methods and Practice for Recruitment and Appraisal*. Chichester: John Wiley and Sons, 421 - 438.
- Dominelli, Lisa (1996) Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism. *British Journal of Social Work* 26 (2), 153 - 175.
- Dreyfus, Hubert L. & Dreyfus, Stuart E. (1986) *Mind over machine*. Oxford: Basil Blackwell.
- Duus, Peter (1983) Udvikling af forskning i socialt arbejde i Danmark. *Nordisk socialt arbeid* 3 (2), 72-81.
- Eco, Umberto (1986) *Matka arkipäivän epätodellisuuteen*. Juva: WSOY.
- Ehrenreich, Barbara & English, Deire (1979) *For her own good: 150 years of the experts' advice to women*. London: Pluto.
- Ekola, Jorma (toim.) (1992) *Johdatusta ammattikorkeakoulupedagogiikkaan*. Juva: WSOY.
- Engeström, Yrjö & Engeström, Ritva & Kärkkäinen, Merja (1995) Polykontextuality and Boundary Crossing in Expert Cognition: Learning and Problem Solving in Complex Work Activities. *Learning and Instruction* 5 (3), 319-336.
- Eronen, Anne & Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Rönnerberg, Leif Särkelä, Riitta & Urponen, Kyösti (1996) *Sosiaalibarometri 1996. Sosiaalipalveluiden tuottajien ajankohmainen tilanne ja näkemys kansalaisten hyvinvoinnista*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Eronen, Anne & Eskelinen, Marjut & Kinnunen, Petri & Rönnerberg, Leif & Tiermas, Paula & Urponen, Kyösti (1998) *Sosiaalibarometri 1998. Sosiaalipalveluiden tuottajien ajankohmainen tilanne ja näkemys kansalaisten hyvinvoinnista*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto ry.
- Eräsaari, Leena (1991) *Yksilöllistävää sosiaalityötä. Historian tarkastelua*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 7.

- Eräsaari, Leena (1994) Millainen tekotuote etnografia on? *Janus* 2 (4), 362 - 372.
- Eräsaari, Leena (1995a) *Kobtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gaudeamus.
- Eräsaari, Leena (1995b) Elämästäni minuna. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Tommi Hoikkala & Eeva Peltonen & Anni Vilkkö (toim.) *Kerro vain totuus. Elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 115 - 125.
- Eräsaari, Leena & Julkunen, Raija & Silius, Harriet (toim.) (1995) *Naiset julkisen ja yksityisen rajalla*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Eräsaari, Risto (1984) *Sosiaalivaltio ja sosiaalipolitiikan itseymmärrys*. Helsinki: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 43.
- Eräsaari, Risto (1988) *Sosiaalityön projekti – oman perustansa, sitä koskevan oppinsa ja menettelytapansa asettaja?* Teoksessa: Pitkäsillan pohjoispuolelta – periaatteista eri aatteisiin. Helsinki: Sosiaalihanallitus, 85 - 93.
- Eräsaari, Risto (1993a) *The Mechanisms of Expertise under Contingency and Complexity. Towards a reformulation of the concept*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita nro 81.
- Eräsaari, Risto (1993b) *Social policy: the end of one long argument and the achievement of ambivalence*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita nro 75.
- Eräsaari, Risto (1993c) Näkymätön, näkyvä ja sattumanvarainen käsi. *Yhteiskuntasuunnittelu* 31 (1), 3-13.
- Eräsaari, Risto (1995a) *Multidimensionality of Professionalization*. Draft.
- Eräsaari, Risto (1995b) Hyvinvointivaltion muodonmuutos. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 167 - 188.
- Eräsaari, Risto (1996) *Keskustelua asiantuntijaposition muodostumisesta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 94.
- Eräsaari, Risto & Jokinen, Riikka (1997) *Refleksioeläit ja elämänpolitiikka*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 99.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) (1995) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus.
- Eskola, Marjatta (1982) Sosiaalityön koulutus tarvitsee tieteellisen pohjan. *Sosiaalityön vuosikirja* 82. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 111 - 132.
- Eteläpelto, Anneli (1992) Tulevaisuuden asiantuntijuuden kehittämiseen. Teoksessa Jorma Ekola (toim.) *Jobdatusta ammattikorkeakoulupedagogiikkaan*. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY, 19-42.

- Eteläpelto, Anneli (1994) Work experience and the development of expertise. In Wim J. Nijhof & J.N. Streumer (eds.) *Flexibility in Training and Vocational Education*. Utrecht: Lemma, 319 - 341.
- Etzioni, Amitai (ed.) (1969) *The Semi-Professions and their Organization. Teachers, Nurses, Social Workers*. New York: The Free Press.
- Fontana, Andrea & Frey, James H. (1994) Interviewing. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 361 - 376.
- Fook, Jan & Ryan, Martin & Hawkins, Linette (1997) Towards a Theory of Social Work Expertise. *British Journal of Social Work* 27 (3), 399 - 417.
- Forsman, Carita (1997) Ylivelkaantunut pitkäaikaistyötön on työvoimatoimiston uusi ongelma. *Helsingin Sanomat* 10.8.1997, A 14.
- Freire, Paulo (1972) *Pedagogy of the Oppressed*. Great Britain: C.Nicholls & Company Ltd.
- Geertz, Clifford (1983) *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books Ink.
- Giddens, Anthony (1994) Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash *Nykyajan jäljillä*. Jyväskylä: Vastapaino, 83 - 152.
- Gibbons, Michael & Limoges, Camille & Nowotny, Helga & Schwartzman, Simon & Scott, Peter & Trow, Martin (1994) *The new production of knowledge*. Gillford, Surrey: Sage.
- Goldstein, Howard (1986) Toward the Integration of Theory and Practice: A Humanistic Approach. *Social Work* 31 (5), 352 - 357.
- Gottberg, Eva (1995) Tarvitaanko perhetuomioistuinta? *Oikeus* 24 (1), 61 - 66.
- Granfeldt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Matthies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli (1993) *Monisärmäinen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Haavio-Mannila, Elina & Hoikkala, Tommi & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (1995) *Kerro vain totuus. Elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1987) Uusi yleiskatsauksettomuus. Teoksessa Jussi Kotkavirta (toim.) *Järki ja kommunikaatio. Jürgen Habermas, Tekstejä 1981 - 1985*. Helsinki: Gaudeamus, 190 - 209.
- Halonen, Ilpo & Airaksinen, Timo & Niiniluoto, Ilkka (toim.) (1992) *Taito*. Suomen Filosofisen Yhdistyksen Helsingissä 11. - 12.1.1990 järjestämän kollokvion esitelmät. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys.

- Harding, Sandra (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Milton Keynes: Open University Press.
- Hautamäki, Antti (1993) Spontaaniin yhteiskuntaan – hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa Jan Otto Andersson & Antti Hautamäki & Riitta Jallinoja & Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa*. Juva: WSOY, 133 - 246.
- Heinonen, Jari (1984) *Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa*. Tampere: Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 70.
- Heinonen, Jari (1993) *Kattotarinnasta monikärkeiseen pöhdintään. Ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta*. Tampere: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (1996) *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Tampere: Gaudeamus.
- Henriksson, Lea (1998) *Naisten terveystyö ja ammatillistumisen politiikka*. Jyväskylä: Stakes, Tutkimuksia 88.
- Herriot, Peter (ed.) (1989) *Assessment and Selection in Organizations. Methods and Practice for Recruitment and Appraisal*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Hjorth, Ritva (1986) Miten turvata sosiaalityöntekijöiden pysyvyys, saatavuus ja viihtyvyys? *Sosiaalityöntekijä* 1, 4 - 5.
- Hodkinson, Phil & Issit, Mary (eds.) (1995) *The Challenge of Competence. Professionalism through Vocational Education and Training*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books.
- Hodkinson, Phil & Issit, Mary (1995) Competence, Professionalism and Vocational Education and Training. Teoksessa Phil Hodkinson & Mary Issit (eds.) *The Challenge of Competence. Professionalism through Vocational Education and Training*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books, 146 - 156.
- Honkonen, Risto & Karila, Kirsti (1995) Grounded theory ja analyttinen induktio opiskelijatutkimuksessa. Teoksessa Juha Nieminen (toim.) *Menetelmävalintojen viidakossa. Pöhdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista*. Tampere: Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja B: N:o 13, 135 - 166.
- Horner, Elinor A. (1995) The Meeting of Two Narratives. *Clinical Social Work Journal* 23 (1), Spring, 9 - 19.
- Howe, David (1994) Modernity, Postmodernity and Social Work. *British Journal of Social Work* 24 (5), 513 - 532.
- Hyland, Terry (1995) Behaviourism and the Meaning of Competence. Teoksessa Phil Hodkinson & Mary Issit (eds.) *The Challenge of Competence. Professionalism through Vocational Education and Training*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books, 44 - 57.

- Hyvärinen, Matti (1994) *Vuimeiset taistot*. Tampere: Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Julkaisu nro 6.
- Hämäläinen, Maija-Liisa (1976) Sosiaaliturvan ammattikirjallisuus ei vastaa alan tarvetta. *Huoltaja* 64 (5), 194 - 195.
- Hämäläinen, Maija-Liisa (1977) Selvitys sosiaalitoimen virkoihin valituista. *Sosiaaliturva* 65 (1-2), 14 - 16.
- Hänninen, Jorma (1990) *Suomalainen sosiaalityökeskustelu tulkintojen tuotoksena ja kohteena*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 6. Jyväskylä.
- Ikonen, Inkeri & Smedberg, Jari & Tulensalo, Hanna & Yli-Tuina, Minna & Ylänen, Tiina (1997) ”Se kuuleminen on aika semmoinen hämärä homma”. Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä lapsen kuulemisesta. *Sosiaaliturva* 85 (15), 18 - 20.
- Imre, Roberta Wells (1985) Tacit knowledge in social work research and practice. *Smith College Studies in Social Work* 55 (2), 137 - 149.
- Iivari, Juhani (1995) Sääntelymenettely ja mielivalta – katsaus valtion ja kuntien muuttuvaan suhteeseen laman oloissa. *Oikeus* 24 (2), 147 - 157.
- Iivari, Juhani (1998) Voiko ylivelkaantuneet armahtaa? *Helsingin Sanomat* 27.5.1998, 1A.
- Iivari, Juhani & Heinonen, Markku (1997) *Velkajärjestely vai sovittelu? Ylivelkaantuneiden selviytyminen eri järjestelmissä – eräitä keskeisiä erotteluvia piirteitä*. Tutkimuksia 81. Saarijärvi: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Iivari, Juhani & Rastas, Merja (1995) *Takuun varassa: Takuu-säätiö ylivelkaantuneiden auttajana*. Stakes, Raportteja 188. Saarijärvi.
- Issit, Mary (1995) Competence, Professionalism and Equal Opportunities. Teoksessa Phil Hodgkinson & Mary Issit (eds.) *The Challenge of Competence. Professionalism through Vocational Education and Training*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books, 70 - 85.
- Jaakkola, Helena (1996) Supersossu lentelee lapsen asialla. *Sosiaalityöntekijä* 9, 4 - 6.
- Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (1994) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Jarvis, Peter (1993) The learning process and late modernity. *Scandinavian Journal of Educational Research* 37 (3), 179-190.
- Johansson, Pia (1994) *Lama ja lastensuojelu*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

- Jones, Jocelyn (1995) ”Professional Artistry” and Child Protection: Towards a Reflective Holistic Practice. Teoksessa Phil Hodgkinson & Mary Issit (eds.) *The Challenge of Competence. Professionalism through Vocational Education and Training*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books, 86 - 96.
- Jones, Sandra & Joss, Richard (1995) Models of Professionalism. In Margaret Yelloly & Mary Henkel (eds.) *Learning and Teaching in Social Work*. London: Jessica Kingsley Publishers, 15 - 33.
- Julkunen, Raija (1992) *Hyvinvointivaltio käännekohtassa*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (1994) Hyvinvointivaltiollisen professioprojektin katkos. *Tiede & Edistys* 19 (3), 200 - 213.
- Julkunen, Raija (1998) *Globalisaatio, kansakunta ja kansalainen*. Esitelmä Kunnallisanalan kehittämässätiön globalisaatioseminaarissa ”Meidän kuntamme maailmassa” 26.2.1998.
- Kaisto, Janne & Oulasmaa, Petri (1996) Yhteiselämän lopettaminen ja lapsen etu. *Lakimies* 94 (2), 252-273.
- Kananoja, Aulikki (1980) Työntekijän identiteettiongelmat – kriisi vai haaste kasvuun. Teoksessa Aulikki Kananoja (toim.) *Sosiaalityön toimipaikkakoulutusaineisto*. Mänttä: Huoltajasäätiö, 253 - 263.
- Kananoja, Aulikki (1980) (toim.) *Sosiaalityön toimipaikkakoulutusaineisto*. Mänttä: Huoltajasäätiö.
- Kananoja, Aulikki (1981) Ensimmäinen numero. *Sosiaalityön vuosikirja* 81. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 2 - 3.
- Kananoja, Aulikki (1983) Pätevyysvaatimukset parantavat ammatin asemaa pitkällä tähtäyksellä. *Sosiaaliturva* 71 (10), 511 - 512.
- Kananoja, Aulikki (1984) Sosiaalityön kolmiyhteisyys – tutkimus, käytäntö, opetus. *Sosiaalityön vuosikirja* 84. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry, 4 - 6.
- Kananoja, Aulikki (1985) Sosiaalityö. *Sosiaalityön vuosikirja* 85. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 5 - 7.
- Kananoja, Aulikki (1997) *Murros on mahdollisuus. Sosiaalityön selvityshenkilön raportti*. Jyväskylä: STAKES. Raportteja 211.
- Kananoja, Aulikki & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Rantalaiho, Ulla-Maija. & Ruuskanen, Raili & Sillanpää, Heikki (toim.) (1988) *Sosiaalityön vuosikirja 87-88*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y.
- Kananoja, Aulikki & Pentinmäki, Anni (1977) *Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö*. Porvoo: WSOY.
- Kananoja, Aulikki & Turunen, Merja-Maaria (1996) *Tämän suuntaan lastensuojelu!* Helsinki: STAKES; Aiheita 4.
- Kane, Jeffrey S. & Lawler, Edward E. (1978) Methods of peer assesment. *Psychological Bulletin* 85 (3), 555 - 586.

- Kantola, Hannu (1997) Sosiaalityö ja mielenterveysongelmat – mahdollisuuksia ja kehittämideoita. Raportissa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) ”*Tehdä itsensä tarpeettomaksi?*” *Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 213, 199 - 208.
- Karapuu, Heikki (1995) Sosiaaliturva, oikeusturva, oikeusasiamies. *Lakimies* 93 (1), 29 - 38.
- Karisto, Antti (1997) Kaupunkisomiaalityö tulee. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) ”*Tehdä itsensä tarpeettomaksi?*” *Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes. Raportteja 213, 129 - 144.
- Karisto, Antti & Purola, Tapani (toim.) (1986) *Sosiaalityön kehittäminen*. Oppimateriaaleja 1. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Karvinen, Synnöve (1988) *Sosiaalityön ajolähti*. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 21/1987. Helsinki: Sosiaalihuollitus.
- Karvinen, Synnöve (1992) Mary Richmond, G.H. Mead ja sosiaalityön teoria. *Janus* 1 (1), 60 - 72.
- Karvinen, Synnöve (1993a) Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfeldt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola *Monisärmäinen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan keskusliitto, 17 - 44.
- Karvinen, Synnöve (1993b) Metodisuus sosiaalityön ammatillisuuden perustana. Teoksessa Riitta Granfeldt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola *Monisärmäinen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan keskusliitto, 133 - 176.
- Karvinen, Synnöve (1995a) Hajoaako sosiaalityö? – Havainnot sosiaalityön ammatillisesta asiantuntijuudesta. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 32 - 50.
- Karvinen, Synnöve (1995b) Läpikotaisin reflektoitu ammatillisuus. *Janus* 3 (4), 465 - 467.
- Karvinen, Synnöve (1996) *Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen*. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 34.
- Kasvio, Antti & Nakari, Risto & Kuula, Arja & Pesonen, Ilkka & Rajakallio, Helena & Syvänen, Sirpa (1994) *Uudistumisen voimavarat. Tutkimus kunnallisen palvelutuotannon tuloksellisuuden ja työelämän laadun kehittämistä*. Tampere: Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työelämän tutkimuskeskuksen julkaisuja, Sarja T 14/1994.

- Keränen, Marja (1995) Yksityisen ja julkisen muuttuvat rajat. Teoksessa Leena Eräsaari & Raija Julkunen & Harriet Silius (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Jyväskylä: Vastapaino, 29 - 48.
- Ketola, Outi (1996) Sosiaalihuollosta sosiaalisiin oikeuksiin ja sosiaalipalveluasiakkuuteen. Teoksessa Jorna Sipilä & Outi Ketola & Teppo Kröger & Pirkko-Liisa Rauhala *Sosiaalipalveluiden Suomi*. Juva: WSOY, 157 - 188.
- Ketonen, Oiva (1990) *Korkea ammattitaito*. Kanava 7, 43-47.
- Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto, Anneli (toim.) (1997) *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Kivinen, Tarja & Marjamäki, Pirjo (1995) Ajankohtaiset muutossuunnat lastensuojelussa. *Dialogi* 1, 8 - 11.
- Kivivuori, Janne (1996) Takaus sosiaalisena suhteena. *Sosiologia* 33 (3), 191-204.
- Klemola, Timo (1992) Liikkumisen taito, tie kohti olevaa. Teoksessa Ilpo Halonen & Timo Airaksinen & Ilkka Niiniluoto (toim.) *Taito*. Suomen Filosofisen Yhdistyksen Helsingissä 11. - 12.1.1990 järjestämän kollokvion esitelmät. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 35-44.
- Kokkonen, Tuomo (1995) *Sosiaalialan modernisaation jäljillä*. Liseniaattityö. Jyväskylän yliopisto.
- Kolb, David A. (1984) *Experiential Learning, Experience as the source of learning and development*. Engelwood Cliffs N. J.: Prentice Hall.
- Knights, David & Willmott, Hugh (eds.) (1986) *Gender and the Labour Process*. Gower: Aldershot.
- Konttinen, Esa (1989) *Harmonian takuumiehiä vai etuoikeuksien monopolisteja?* Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 45.
- Konttinen, Esa (1991) *Perinteisesti moderniin: professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Konttinen, Esa (1997) Professionaalinen asiantuntijatyö ja sen haasteet myöhäismodernissa. Teoksessa Juhani Kirjonen & Pirkko Remes & Anneli Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, 48 - 61.
- Korhonen, Martti K. (1982) Sosiaalialan koulutus korkeakouluissa. *Sosiaaliturva* 70 (20), 946 - 948.
- Kostiainen, Tuula (toim.) (1985) *Kokonaisvaltainen sosiaalityö ja sosiaalityön kriittikki* (osa B). Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Opetusmoniste 6.
- Kotkavirta, Jussi (toim.) (1987) *Järki ja kommunikaatio. Jürgen Habermas, Tekstejä 1981 - 1985*. Helsinki: Gaudeamus.

- Kröger, Teppo (1997) *Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion palveluiden rakentajana*. Vammala: Acta Universitatis Tamperensis 561.
- Kurki-Suonio, Kirsti (1992) Isien oikeudet ja lapsen etu. Teoksessa Riitta Turunen (toim.) *Naisnäkökulmia oikeuteen*. Tampere: Gaudeamus, 146 - 173.
- Kurki-Suonio, Kirsti (1995) Gemensam vårdnad — vad döljer man med barnets bästa? Teoksessa Gudrun Nordborg (red.) *13 kvinnoperspektiv på rätten*. Göteborg: Iustus Förlag AB, 169 - 198.
- Lehto, Juhani (1991) *Juoppojen professionaalinen auttaminen. Tutkimus lääkärien, sosiaalityöntekijöiden ja poliisien juoppouteen kohdistamasta työstä ja siihen kohdistuvien professionaalisuusodotusten vaikutuksista*. Tutkimuksia 1. Helsinki: Sosiaalili- ja terveysthallitus.
- Lehto, Juhani (1997) Sosiaalityö ja perusoikeudet. Raportissa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *"Tehdä itsensä tarpeettomaksi?" Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 213, 103 - 115.
- Lehtonen, Kimmo (1983) Väliinpuotoajan puheenvuoro. *Sosiaaliturva* 71 (4), 178 - 181.
- Leinhardt, Gaea & Greeno, James G. (1986) The cognitive skill of teaching. *Journal of Educational Psychology* 78 (2), 75 - 95.
- Lorenz, Walter (1994) *Social work in a changing Europe*. London: Routledge.
- Louhelainen, Pekka (1985) *Sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Love, Kevin G. (1981) Comparison of Peer Assessment Methods: Reliability, Validity, Friendship Bias, and User Reaction. *Journal of Applied Psychology* 66 (4), 451 - 457.
- Lundgren, Karl-Erik (1983) *Ur tystnaden: om den moraliska karriären i det sociala arbetet*. Sociala Metoden – delrapport 14. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Maffesoli, Michel (1995) *Maaailman mieli: yhteisöllisen tyylin muodoista*. Tampere: Gaudeamus.
- Matthies, Aila-Leena (1990) Arjen ja tieteen välissä. Sosiaalityön akatemisoitumisen tarkastelua. Teoksessa Mikko Mäntysaari (toim.) *Suomalainen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 25 - 40.
- Matthies, Aila-Leena (1993) Epävirallinen ja virallinen sosiaalityö modernisaatiossa. Teoksessa Riitta Granfeldt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvonen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola *Monisärmäinen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan keskusliitto, 93 - 132.
- Mattila, Minna (1993) *Velkaneuvontatyö ja velkaneuvojien ongelmat*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 5.
- Melkas, Jussi (1996) Harmaantuvat ammattiryhmät. *Tietoaika* 9, 10 - 12.
- Metteri, Anna (1994) *Socialt arbete – marknadsföring och kunskapsförmedling*. Nordisk seminar i Island, 21 - 23.8. Reykjavik.

- Metteri, Anna (1995) Sosiaalityö murroksessa – mahdollisuuksien näkeminen ja uskaltamisen taito. *Sosiaalityöntekijä* 2, 17 - 19.
- Metteri, Anna (toim.) (1996) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y.
- Mezirow, Jack (1990) How critical reflection triggers transformative learning. Teoksessa Mezirow and associates: *Fostering critical reflection in adulthood. A guide to transformative and emancipatory learning*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers, 1-20.
- Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko (1994) *Lastensuojelu*. Jyväskylä: Karelactio.
- Mutka, Ulla (1986) *Sosiaalityöntekijöiden työtyytyväisyys*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia n:o 42.
- Muttilainen, Vesa (1991) *Kohti luottoyhteiskuntaa. Henkilöluottojen yleistyksen yhteiskunnallinen, taloudellinen ja moraalinen tausta sekä kuluttajan velkaantumisen ja velkaongelmien nykytilanne Suomessa*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 6.
- Muttilainen, Vesa (1996) *Velkajärjestelyt neuvotteluratkaisuna*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 136.
- Mutalahti, Timo (1996) *Päihdehuollon asiakkaan oikeudellinen asema*. Saarijärvi: Stakes, Raportteja 193.
- Mäki, Helmi (1998) Silmuista lehteen. Sosiaalityön, 1958-1968, perustamisesta. *Janus* 6 (1), 86 -100.
- Mäntysaari, Mikko (1997) Sosiaalityön tulevaisuuden näkymiä. Raportissa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *"Tebdä itsensä tarpeettomaksi?" Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 213, 247 - 254.
- Mäntysaari, Mikko (1990) (toim.) *Suomalainen sosiaalityö*. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Määttä, Tapio (1992) Kontrolli sosiaalioikeudessa. Hyvinvointivaltion väärinymmärretyt harha-askeleet. *Oikeus* 21 (3), 253-265.
- Mäkisarka, Antti (1978) Luku- ja kirjoitustaito ainoat pätevyysvaatimukset? *Sosiaaliturva* 66 (10), 389.
- Niemelä, Pauli (1984) *Sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan paikka tieteiden joukossa. Sosiaalityön Vuosikirja 84*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 56 - 82.
- Niemi, Veikko (1980) Sosiaalityöntekijän ammatillistumisesta. Eripainos Huoltajassa 4/1974 olleesta artikkelista teoksessa Aulikki Kananoja (toim.) *Sosiaalityön toimipaikkakoulutusaineisto*. Mänttä: Huoltajasäätiö, 264 - 269.
- Nieminen, Juha (toim.) (1995) *Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista*. Tampere: Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja B: N:o 13.

- Niemi-Väkeväinen, Leena (1998) *Koulutusjaksot ja elämänpolitiikka. Koulutautuminen yksilöllistymisen ja yhteisöllisyyden risteysasemana*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 140.
- Nikander, Timo (1997) Katsaus viime vuosien perheellistymiseen Suomessa. *Hyvinvointikatsaus* 2, 15 - 20.
- Nordborg, Gurdun (red.) (1995) *13 kvinnoperspektiv på rätten*. Göteborg: Iustus Förlag AB.
- Noro, Arto (1993) Kansalaisyhteiskunta, modernisoituminen ja yksilöllistyminen. Teoksessa Arto Noro *Postfranzenia. Tekstejä itsepäisestä lapsesta postmodernin muukalaiseen*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 75, 81 - 104.
- Noro, Arto (1993) *Postfranzenia. Tekstejä itsepäisestä lapsesta postmodernin muukalaiseen*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 75.
- Nousiainen, Kevät & Wilhelmsson, Thomas (toim.) (1994) *Mistä jääkaappi täytyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42.
- Numminen, Maaria (1994) *Kadotettu kunnia – tutkimus ylivelkaantuneista*. Turku: Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Sarja A:5.
- Nykanen, Maija & Kontula, Osmo & Palonen, Kirsti & Liukkonen, Miikkael (1995) *Taloudellisen laman myrskysilmässä. Tutkimus Vantaan velkaneuvonnan asiakkaiden taloudellisesta ja terveydellisestä tilanteesta*. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 171.
- Pellinen, Sanna (1996) Moniammatillisen työryhmän kehitysvaiheet – erikieliset yhteistyössä. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 129 - 142.
- Pesonen, Ilkka (1994) Henkilöstöhallinnosta henkilöstön strategiseen kehittämiseen. Julkaisussa Antti Kasvio & Risto Nakari & Arja Kuula & Ilkka Pesonen & Helena Rajakaltio & Sirpa Syvänen *Uuudistumisen voimavarat. Tutkimus kunnallisen palvelutuotannon tuloksellisuuden ja työelämän laadun kehittämisestä*. Tampere: Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työelämän tutkimuskeskuksen julkaisuja, Sarja T 14/1994, 335 - 393.
- Pettersson, Ulla (1983) Helhetsynets konsekvenser för forskning i socialt arbete. *Nordisk socialt arbeid* 3 (2), 52-60.
- Pirttilä, Ilkka (1992) Asiantuntijatieto ja asiantuntijakäytäntö. *Tiedepolitiikka* 17 (3), 9-15.
- Pirttilä, Ilkka (1993) *Me ja maailman mallit. Tiedonsosiologian ydintä etsimässä*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 18.

- Pulma, Panu (1996) *Valtion lainoista Valtavaan: kunnan ja valtion subde sosiaalitoimen valtionapujärjestelmän kehityksessä*. Saarijärvi: STAKES. Tutkimuksia 60.
- Pylkkänen, Anu (1992) Perheen sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Riitta Turunen (toim.) *Naisnäkökulmia oikeuteen*. Tampere: Gaudeamus, 120 - 145.
- Pylkkänen, Anu (1994) Puolison elatus sukupuolittuneena oikeudellisena ilmiönä. Teoksessa Kevät Nousiainen & Thomas Wilhelmsson (toim.) *Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42, 133 - 157.
- Pyy, Ilkka (1993) Kunnallisen päätöksenteon konsensus? *Alue ja ympäristö* 22 (2), 42 - 47.
- Pösö, Tarja (1996) Lastensuojelun kaksi maailmaa: englantilaisen ja suomalaisen järjestelmän vertailua. *Janus*, 4 (2), 169 - 178.
- Rahkonen, Keijo (1995) Hyvinvointivaltion tragedia: Rajallinen järjestelmä kohtaa rajattomat tarpeet. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 7 - 18.
- Rajavaara, Marketta (1983) *Sosiaalityön ammatillistumisesteet*. Sosiaalipoliitikan pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Rajavaara, Marketta (1986) Professionaalistaminen sosiaalityön muutosstrategiana. Teoksessa Antti Karisto & Tapani Purola (toim.) *Sosiaalityön kehittäminen*. Oppimateriaaleja 1. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 43 - 68.
- Rajavaara, Marketta (1990) Tutkiva ote sosiaalityöhön? Teoksessa Marketta Rajavaara & Georg Walls *Sosiaalisten ongelmien ja sosiaalityön tutkimus – kysymyksiä ja mahdollisuuksia*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalipoliitikan laitos. Tutkimuksia n:o 1, 58 - 150.
- Rajavaara, Marketta (1992) *Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena*. Lahti: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Rajavaara, Marketta (1993) Tuliko tutkivasta sosiaalityöstä mitään? *Janus* 2 (1), 26-32.
- Rajavaara, Marketta & Walls, Georg (1990) *Sosiaalisten ongelmien ja sosiaalityön tutkimuskysymyksiä ja mahdollisuuksia*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalipoliitikan laitos. Tutkimuksia n:o 1.
- Rantalaiho, Liisa (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Jyväskylä: Vastapaino, 9 - 30.

- Rauhala, Pirkko-Liisa (1991) *Sosiaalialan työn keittäminen. Tutkimus sosiaalialan työn yhteiskunnallisista ybdoista ja työn sisällöstä*. Tampere: Työelämän tutkimuskeskus, sarja T 10.
- Rayan, Martin & Fook, Jan & Hawkins, Linette (1995) From Beginner to Graduate Social Worker: Preliminary Findings of an Australian Longitudinal Study. *British Journal of Social Work* 25 (4), 17 - 35.
- Reinharz, Shulamit (1992) *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
- Remes, Pirkko (toim.) (1995) *Asiantuntijaksi oppiminen. Tutkimusohjelman lähtökohdat*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteen tutkimuslaitos. Työpapereita n:o 1.
- Rinne, Risto & Jauhiainen, Arto (1988) *Koulutus, professionaalistuminen ja valtio. Julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattikuntien muotoutuminen Suomessa*. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A:128.
- Ritamo, Maija (1986) Ken on kelpoinen. *Sosiaaliturva* 74 (15), 786 -789.
- Roos, Jeja-Pekka (1985) Sosiaalipolitiikka ja keskiluokka. *Sosiaalipolitiikan vuosikirja*. Vammala, 67 - 79.
- Ropo, Eero (1991) Opettajaeksperttiyden kehittyminen – tutkimustuloksia ja näkökulmia. *Aikuiskasvatus* 11 (3), 153 - 163.
- Rorty, Richard (1984) Habermas and Lyotard on Postmodernity. *Praxis International* 4 (1), 32 - 44.
- Rorty, Richard (1989) *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas (1995) Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim) (1995) *Hyvinvointivaltion tragedia*. Tampere: Gaudeamus, 19 - 56.
- Rose, Nikolas (1998) Vallan ja vapauden välissä: Hyveen hallinta vapaassa yhteiskunnassa. *Janus* 6 (1), 1 - 30.
- Ruuskanen, Raili (1986) Todellakin tragedia & komedia & farssi. *Sosiaaliturva* 74 (19), 1034.
- Ryhänen, Aimo (1994) Vallan ja vastuun uusjaolla kuntien talouskriisin kimppuun. *Hallinnon tutkimus* 13 (2), 135-139.
- Saarnio, Pekka (1984) *Sosiaalityö, psykologia, terapia: yksilökohtaisen sosiaalityön psykologisten perusteiden tarkastelua*. Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 68.
- Saarnio, Pekka (1985) Hajahuomioita sosiaalityön kehityksen esteistä. *Sosiaaliviesti* 6, 17 - 24.

- Saarnio, Pekka (1986a) Analyyseja ja anamneeseja: sosiaalityöntekijät ”psykoanalyttikkoina”. *Sosiaalityöntekijä* 7-8, 4 - 9.
- Saarnio, Pekka (1986b) Vielä kerran sosiaalityön teorian ja käytännön suhteista. *Sosiaalityön Vuosikirja 86*, Helsinki, 26 - 44.
- Saarnio, Pekka (1992) Sosiaalityöntekijöiden ja kirjastonhoitajien sosiaalisesta ekspertisistä ja persoonallisuuden piirteistä. *Psykologia* 27, (3) 223 - 230.
- Saarnio, Pekka (1993a) Noviisista ekspertiksi. Sosiaalityön taitojen yksilöllinen kehittyminen. *Janus* 2 (1), 89 - 98.
- Saarnio, Pekka (1993b) Kokeellinen tutkimus sosiaalityön taitojen kehittämisestä. *Janus* 1 (4), 49 - 60.
- Sairisalo, Heljä (1996) Yksinhuoltajat uskovat uuden lain tuovan paran-kuksia. *Sosiaaliturva* 84 (18), 10.
- Saleebey, Dennis (1989) The Estrangement of Knowing and Doing: Professions in Crisis. *Social Casework: The Journal of Contemporary Social Work* 70 (9), 556 - 563.
- Salo, Reino (1981) *Sosiaalibuolto*. Juva: WSOY.
- Salmi, Airi (1986) Kelpoisuus ja koulutus. *Sosiaalityöntekijä* 6, 5 - 6.
- Sarvimäki, Anneli (1988) *Knowledge in interactive practice disciplines. An analysis of knowledge in education and health care*. Helsinki: Research bulletin 68. Department of Education. University of Helsinki.
- Satka, Mirja (1985) Onko sosiaalityöllä vaihtoehtoja. Teoksessa Tuula Kostainen (toim.) *Kokonaisvaltainen sosiaalityö ja sosiaalityön kritiikki* (osa B). Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Opetusmoniste 6, 250 - 268.
- Satka, Mirja (1988) Effects of Ideology and Values on the Development of Social Work. *Sosiaalityön Vuosikirja 87 - 88*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 11 - 22.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Jyväskylä: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261 - 339.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja (1997) Sosiaalityö ajassa – ydinkysymysten äärellä. Raportissa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 213, 27 - 38.
- Schön, Donald A. (1983) *The reflective practioner*. London: Jossey-Bass Publishers.

- Schön, Donald A. (1992) The crisis of professional knowledge and the pursuit of an epistemology of practice. *Classical Papers in Journal of Interprofessional Care* 6 (1), Spring, 49-63.
- Scott, Dorothy (1990) Practice Wisdom: The Neglected Source of Practice Research. *Social Work* 35 (6), 564 - 568.
- Sheppard, Michael (1995) Social Work, Social Science and Practice Wisdom. *The British Journal of Social Work* 25 (3), 265 - 282.
- Sipilä, Jorma & Ketola, Outi & Kröger, Teppo & Rauhala, Pirkko-Liisa (1996) *Sosiaalipalveluiden Suomi*. Juva: WSOY.
- Sipilä-Alatalo, Päivi (1991) *Sosiaalityön opetuksen ja tutkimuksen dilemma – jännite ammattikäytännön ja yhteiskuntatieteen välillä*. Yhteiskuntatieteen pro gradu. Jyväskylän yliopisto.
- Sloane, Homer W. (1967) Relationship of Law and Social Work. *Social Work* 12 (1), 86 - 93.
- Smith, Dorothy E. (1987) *The Everyday World As Problematic. A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Smith, Dorothy E. (1989) Sociological Theory: Methods of Writing Patriarchy. Teoksessa Ruth A. Wallace (ed.) *Feminism and Sociological Theory*. Newbury Park; London; New Delhi: Sage, 34 - 64.
- Smith, Dorothy E. (1991) Writing Women's Experience into Social Science. *Feminism & Psychology* 1 (1), 155 - 169.
- Sosiaaliturva (1977) Pätevyitymiskoulutusta – kenelle, miksi ja missä. Työryhmän ehdotus valmistunut. *Sosiaaliturva* 65 (12), 525 - 528.
- Sosiaaliturva (1986) nimim. Sosiaalitarikkaaja: Tragedia & komedia & farssi. *Sosiaaliturva* 74 (15), 790 - 791.
- Sosiaaliturva (1997) Takuu-säätiön takauksissa rikkoutui 100 miljoonan raja. *Sosiaaliturva* 85 (19), 21.
- Sosiaaliturva (1997) Liite eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisusta ja tarkistuksista vuodelta 1996. *Sosiaaliturva* 85 (19), 15 - 18.
- Sosiaalityöntekijä (1980) Lausunto ”pätevyystyöryhmän” muistiosta. *Sosiaalityöntekijä* 7, 3.
- Sosiaalityöntekijä (1980) ”Sosiaalityöntekijöiden pätevyysvaatimukset määriteltävä joustavasti.” Kunnallisen sopimusvaltuuskunnan lausunto. *Sosiaalityöntekijä* 7, 4.
- Sosiaalityöntekijä (1981) Kelpoisuusehtojen vesitysyrietykset torjuttava. Sosiaalityöntekijäin Liiton valtuuskunnan kannanotto 29.3.1981, Tampere. *Sosiaalityöntekijä* 6, 1.
- Sosiaalityöntekijä (1981) Pätevyitymiskoulutusmahdollisuuksia selvitetään. *Sosiaalityöntekijä* 8, 3.

- Sosiaalityöntekijä (1981) SOTKO järjestäytyi. *Sosiaalityöntekijä* 11, 1.
- Sosiaalityöntekijä (1983) Valtuuskunta vaatii jäsenäänestyksiä. *Sosiaalityöntekijä* 6,1.
- Sosiaalityöntekijä (1988) Nimim. ”Lumi lisääntyy tuvassa”: Miksi sosiaalityö on sellaista kuin se on. *Sosiaalityöntekijä* 12, 17.
- Sosiaalityöntekijäin Liitto 1949 - 1989. *Sosiaalityön vuosikirja 1989*. Helsinki.
- Spakes, Patricia (1987) Social Workers and the Courts: Education, Practice and Research Needs. *Journal of Social Work Education* 23 (2), Spring/ Summer, 30 - 39.
- Suoninen, Lea (1996) Lasten huolto- ja tapaamisriitojen sovittelijoiden koulutus laiminlyöty. *Sosiaaliturva* 84 (18), 4 - 7.
- Suoninen, Lea (1997) Miten päästä veloista, kun on rikoshistoria ja päihde-tausta? *Sosiaaliturva* 85 (19), 19-20.
- Swigonski, Mary (1994) The Logic of Feminist Standpoint Theory for Social Work Research. *Social Work* 39 (4), 387 - 403.
- Syvänen, Sirpa (1994) Tuloksellisuus ja sen kehittyminen. Teoksessa Antti Kasvio & Risto Nakari & Satu Kalliola & Arja Kuula & Ilkka Pesonen & Helena Rajakaltio & Sirpa Syvänen *Uudistumisen voimavarat. Tutkimus kunnallisen palvelutuotannon tuloksellisuuden ja työelämän laadun kehittämistä*. Tampere: Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työelämän tutkimuskeskuksen julkaisuja, Sarja T 14/1994, 63 - 158.
- Taipale, Vappu (1996) Teemana mielenterveyspalvelut. ”Leikkaukset menneet liian pitkälle”. *Dialogi* 6 (3), 14-16.
- Tala, Jyrki (1988) Keskustelua oikeudellistumisesta. Teoksessa Kaarlo Tuori (toim.) *Teorioita oikeuden kehityksestä. Esittehyjä ja erittelyjä*. Helsinki: Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:1. 165 - 194.
- Tala, Jyrki & Mutttilainen, Vesa & Vasara, Pekka (1994) *Velkajärjestelyt tuomioistuimissa 1994*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-tiedonantoja 13.
- Taylor, David (1991) A Big Idea for the nineties? The rise of the citizens’ charters. *Critical Social Policy* 11 (3), 87 - 94.
- Teuber, Günther (1983) Substantive and Reflexive Elements in Modern Law. *Law & Society Review* 17 (2), 239 - 285.
- Toiskallio, Jarmo (1993) *Tieto, sivistys ja viisaus postmetafyysisessä kulttuurissa. Opettajan sisältötiedosta keskusteleminen postmetafyysisessä kulttuurissa*. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 99.
- Toren, Nina (1969) Semi-Professionalism and Social Work: A Theoretical Perspective. In Amitai Etzioni (ed.) *The Semi-Professions and Their Organization. Teachers, Nurses, Social Workers*. New York: The Free Press, 141 - 195.

- Torppa, Erkki (1996) Alustus Sosiaalityöntekijäin Liiton Jyväskylän paikallis-osaston 25-vuotisjuhlaseminaarissa 5.6.1996.
- Turner, Bryan S. (1992) Pohdintoja käden tieto-opista. *Tiede & Edistys* 17 (3), 167 - 182.
- Turunen, Sinikka (1991) ”Miten enää selvitää?” *Raportti velkaantuneiden talousneuvonnasta*. Helsinki: Suomen Kuluttajaliiton tutkimuksia 3.
- Tuomivaara, Timo (1992) Insinööritaito ja tiede. Teoksessa: Ilpo Halonen & Timo Airaksinen & Ilkka Niiniluoto (toim.) *Taito*. Suomen Filosofisen Yhdistyksen Helsingissä 11. - 12.1.1990 järjestämän kollokvion esitelmät. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 59 - 90.
- Tuori, Kaarlo (toim.) (1988) *Teorioita oikeuden kehityksestä*. Esittelyjä ja erittelyjä. Helsinki: Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:1. .
- Tuori, Kaarlo (1993) Modernin oikeuden ytimessä I. *Oikeus* 22 (1), 2 - 15.
- Tuori, Kaarlo (1995) *Sosiaalioikeus*. Juva: WSOY.
- Turunen, Riitta (toim.) (1992) *Naisnäkökulmia oikeuteen*. Tampere: Gaudeamus.
- Tynjälä, Päivi & Nuutinen, Anita & Eteläpelto, Anneli & Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko (1997) The Acquisition of Professional Expertise – a challenge for educational research. *Scandinavian Journal of Educational Research* 41 (3 - 4), 475-494.
- Uusitalo, Maria (1992) Muksu mutsille, lasku fajialle. *Oikeus* 21 (2), 122-125.
- Wallace, Ruth A. (ed.) (1989) *Feminism and Sociological Theory*. Newbury Park; London; New Delhi: Sage.
- Walls, Georg (1981) Sosiaalityö ja tieteenteoria. *Sosiaalityön Vuosikirja* 81. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 48 - 56.
- Walls, Georg (1985) Sosiaalityö tutkimuksen kohteena. *Sosiaalityön Vuosikirja* 85. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto r.y., 42 - 62.
- Walls, Georg (1991) Sovittelu ja refleksiivinen oikeus. Virallisen vastaväittäjän lausunto. *Oikeus* 20 (4), 365 - 375.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle (1995) *Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 6.
- Valtonen, Susanna (1997) Uskonnolliset koulut rakentavat erityisryhmien identiteettiä ja arvopohjaa. *Opettaja* 42, 8-11.
- van Vormer, Katherine (1992) No Wonder Social Workers Feel Uncomfortable in Court. *Child and Adolescent Social Work Journal* 9 (2), 117 - 129.
- Vattimo, Gianni (1989) *Läpinäkyvä yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Veeder, Nancy (1990) Autonomy, Accountability, and Professionalism: The Case Against Close Supervision in Social Work. *The Clinical Supervisor* 8 (2), 33 - 47.

- Veeder, Nancy W. & Hawkins, Jollen W. (1991) Women in "Women's Professions" Quiet Knowledge Builders. *Sociological Practice Review* 2 (4), 264 -274.
- Vialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (1997) (toim.) *"Tehdä itsensä tarpeettomaksi?" Sosiaalityö 1990-luvulla*. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 213.
- Viitapohja, Kari (1984) Pätevät puoliammatillaiset ja ammatillaiset epäpätevät. *Sosiaaliturva* 72 (1-2), 8.
- Wilding, Paul (1995) Romahtiko brittiläinen hyvinvointivaltio 1980-luvulla. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 57 - 72.
- Wilhelmsson, Thomas (1989) *Konsumentskyddet i Finland: allmän del*. Helsingfors: Helsingfors Juristförbundets förslag.
- Wilhelmsson, Thomas (1996) Sopimus, markkinat ja sukupuoli. *Oikeus* 25 (2), 133 -145.
- Virtanen, Petri (1995) *Lastensuojelulapset. Sosiologinen tutkimus lastensuojelun palveluiden kohteesta ja asiakkundesta*. Turku: Turun yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos. Opetussosiaalikeskuksen julkaisuja 5.
- Virtanen, Petri (1996) Lapsen etu korostuu huolto- ja tapaamisoikeuden täytäntöönpanossa. *Sosiaaliturva* 84 (18), 3.
- Witz, Anne (1986) Patriarchy and the Labour Market: Occupational Control Strategies and the Medical Division of Work. Teoksessa David Knights & Hugh Willmott (eds.) *Gender and the Labour Process*. Gower: Aldershot, 14 - 35.
- Witz, Anne (1990) Patriarchy and Professions: the Gendered Politics of Occupational Closure. *Sociology* 24 (4), 675 - 690.
- Väisänen, Riitta (1988) Koulutuksen lisääminen yksin ei poista sosiaalityöntekijäpulaa. *Sosiaaliturva* 76 (3), 79.
- Znaniecki, Florian (1934) *The Method of Sociology*. New York: Farrar & Rinehart.
- Yelloly, Margaret (1995) Professional Competence and Higher Education. In Margaret Yelloly & Mary Henkel (eds.) *Learning and Teaching in Social Work*. London: Jessica Kingsley Publishers, 51 - 66.
- Yelloly, Margaret & Henkel, Mary (1995) Introduction. In Margaret Yelloly & Mary Henkel (eds.) *Learning and Teaching in Social Work*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1 - 11.
- Yelloly, Margaret & Henkel, Mary (eds.) (1995) *Learning and Teaching in Social Work*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Lainsäädäntö

Lastensuojelulaki 683/3.8.1983

Lastensuojeluasetus 1010/16.12.1983

Laki sosiaalihuollon hallinnosta 34/20.1.1950

Asetus sosiaalihuollon hallinnosta 144/17.3.1950

Laki sosiaalihuollon hallinnosta annetun lain muuttamisesta 944/19.12.1980

Asetus sosiaalihuollon hallinnosta annetun asetuksen muuttamisesta 945/
19.12.1980

Asetus sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuushdoista 888/
2.12.1983

LIITE

ASiantuntijuus sosiaalityössä -HAASTATTELULOMAKE

1. Millaisia ajatuksia tutkimukseni teema – asiantuntijuus sosiaalityössä – sinussa herättää?
2. Kerro minulle jostakin pitkän työkokemuksen omaavasta kollegastasi, jota erityisesti hänen asiantuntijuutensa takia arvostat? Millaisiin asioihin arvostamisesi perustuu?
3. Miten itse olet hankkinut asiantuntijuutesi sosiaalityössä?
 - Mikä merkitys sosiaalityön opinnoilla on ollut asiantuntijutesi kehittymiselle?
 - Millaisista asiakassuhteista olet oppinut eniten?
 - Onko sinulla ollut työtovereita, joilta olet oppinut erityisen paljon ammattiin liittyviä asioita?
4. Miten erilaiset työpaikat ja työtehtävät ovat kehittäneet ammattitaitoasi?
5. Millaisia tehtäviä pidät kaikkein haasteellisimpana työssäsi?
6. Kun ajattelet sosiaalityön kehitystä oman työurasi kuluessa, mitkä siinä mielestäsi ovat olleet oleellimmat kehityslinjat ja muutokset?
7. Millaisena näet sosiaalityön tulevaisuuden?